Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ӘОЖ 008:37.018.43(043) Қолжазба құқында

САРИЕВА АЛЬБИНА ТЕЛЬМАНОВНА

«Қашықтықтан білім беру мәдениет концепті ретінде: жаһандық және жергілікті өлшемдер»

8D03102 – «Мәдениеттану»
Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші
философия ғылымдарының докторы,
профессор Жолдубаева А.К.

Шетелдік ғылыми кеңесші:
Джон Суини, философия докторы (PhD),
Вестминстер университетінің
шақырылған профессоры
(Ұлыбритания, Лондон қ.)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2026

МАЗМҰНЫ

АНЫҚТАМАЛАР……..3
КІРІСПЕ……..5

1 ЗАМАНАУИ МӘДЕНИЕТ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУДІ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ……18
1.1 Мәдениет концепті аналитикалық категория ретінде: классикалық теориялардан цифрлық дәуірге дейін …….....……..18
1.2 Қашықтықтан білім беруді мәдениеттанулық теория контекстінде талдау: педагогикалық практикадан мәдениет концептіне дейін.....28
1.3 Цифрлық мәдениет және білім беру формаларының трансформациясы: институционалдық білім беруден желілік білім беруге ауысу.....….41

2 ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ЖАһАНДЫҚ МӘДЕНИЕТ КОНЦЕПТІ РЕТІНДЕ.....……...58
2.1 Қашықтықтан білім беру жаһандық мәдени унификация құралы және салдары ретінде……..…58
2.2 Цифрлық дәуір жағдайында онлайн-платформалардың мәдениет медиаторы ретіндегі рөлі.....70
2.3 Жаһандық қашықтықтан білім берудегі мәдени тәуекелдер мен сын-қатерлер…….82

3 ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ КОНЦЕПТІ РЕТІНДЕ…….....……...95
3.1 Қазақстанда қашықтықтан білім беруді қабылдау мен іс-тәжірибенің ұлттық-мәдени ерекшеліктері……95
3.2 Цифрлық теңсіздікті еңсеру және қалпына келтірудің мәдени механизмдері……109
3.3 Мәдени-бағдарлы қашықтықтан білім беру келешегі: жаһандық трендтер мен жергілікті мәдени ерекшеліктер синтезі……..……..118

ҚОРЫТЫНДЫ…….. 129
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ…….…… 133

АНЫҚТАМАЛАР

Ақпараттық қоғам – экономикалық және әлеуметтік өмірдің негізгі ресурсы ақпарат пен білім болып саналатын, ал коммуникация мен өндірістің көп бөлігі цифрлық технологиялар арқылы ұйымдастырылатын қоғам типі.

Қашықтықтан білім беру – оқытушы мен білім алушының кеңістіктік тұрғыдан бөлек болуы жағдайында, ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар арқылы оқу материалдарын жеткізу, өзара әрекет ұйымдастыру және оқу-танымдық қызметті басқару үдерісі.

Онлайн білім беру – қашықтықтан білім беру үдерісінің интернетке, цифрлық платформаларға және желілік коммуникацияға негізделген формасы.

Төтенше қашықтықтан оқыту – төтенше жағдай (мысалы, пандемия) кезінде оқу үдерісін тоқтатпау үшін қысқа мерзімде, алдын ала толық жоспарсыз жаппай онлайн/қашық форматқа көшірілген оқыту түрі.

Синхронды оқыту – мұғалім мен оқушы бір уақытта, тікелей байланыста өтетін онлайн сабақ форматы.

Асинхронды оқыту – оқушы материалды өзіне ыңғайлы уақытта меңгеретін формат (жазылған дәріс, тапсырма, форум).

Аралас оқыту (гибридті формат) – офлайн сабақ пен онлайн компоненттердің біріктірілген үлгісі. Мұндай формат дұрыс ұйымдастырылса, икемділік пен дәстүрлі әлеуметтік ортаның артықшылықтарын қатар пайдалануға мүмкіндік береді.

Виртуалды кеңістік – оқу, жұмыс және қарым-қатынас сияқты әрекеттердің физикалық орынға тәуелсіз түрде онлайн ортада жүзеге асуы және тәжірибенің экран мен цифрлық платформалар арқылы жүзеге асуы.

Желілік қоғам – әлеуметтік құрылымдар мен қатынастардың негізгі логикасы желілер арқылы (интернет, платформалар, цифрлық байланыс) ұйымдастырылатын қоғам. Білім де желілік кеңістікте кең таралады.

COVID-19 пандемиясы – 2019 жылдың соңында басталып, бүкіл әлемге тараған жұқпалы індет, соның салдарынан 2020–2022 жылдары көптеген елдерде карантин енгізіліп, мектептер мен ЖОО-лар жаппай қашықтықтан білім беруге мәжбүрлі түрде көшті. Білім беру жүйесі үшін бұл кезең «төтенше қашықтықтан білім беру» тәжірибесін кеңейтіп, цифрлық теңсіздік пен мәдени бейімделу мәселелерін айқын көрсетті.

E-learning (электрондық білім беру) – білім беру мазмұнын цифрлық орта арқылы (интернет, компьютер/смартфон, онлайн платформалар) жеткізіп, оқыту мен оқуды ұйымдастыруға арналған тәсілдер мен технологиялардың жиынтығы.

LMS (ағыл. Learning Management System) – оқу үдерісін ұйымдастыруға, басқаруға және бақылауға арналған цифрлық платформа/жүйе.

Цифрлық теңсіздік – интернетке қосылу мүмкіндігі, құрылғының болуы, сондай-ақ, цифрлық дағды және онлайн білім ресурстарына қолжетімділік деңгейіндегі айырмашылықтар салдарынан білім алушылардың оқу мүмкіндігі тең болмай қалатын құбылыс.

Инфрақұрылымдық шек – қашықтықтан білім беруді «қалыпты оқу» ретінде қабылдау үшін міндетті түрде орындалуы тиіс базалық шарттар жиынтығы (тұрақты интернет, жеке құрылғы, қолайлы оқу орны, платформаға кіру мүмкіндігі). Бұл шарттар жоқ жерде онлайн форматтың тиімділігі де, оған сенім де әлсірейді.

Платформалық фрагментация – бір мектеп/сыныпта оқу үдерісі бірнеше әртүрлі құралға бөлініп кетуі (WhatsApp, Telegram, email, әртүрлі сайттар, әртүрлі LMS).

Цифрлық этикет – онлайн сабақтағы мінез-құлық пен қарым-қатынас нормаларының жиынтығы (микрофонды өшіру, чаттағы тіл мәдениеті, камера/киім тәртібі, сабақтан себепсіз шықпау).

Әлеуметтік оқшаулану – онлайн оқу кезінде өзге білім алушылармен тікелей араласудың азаюынан, сынып қауымдастығының әлсіреуінен пайда болатын жалғыздық сезімі. Бұл құбылыс оқуға деген құлшыныстың төмендеуіне, зейіннің шашырауына және оқу үдерісіне эмоционалдық қажуға әкелуі мүмкін.

Контентті локализациялау (жергіліктендіру) – оқу материалын тілдік және мәдени ортаға бейімдеу. Атап айтсақ, түсінікті тілде ұсыну, жергілікті өмірден мысал келтіру, ұлттық құндылықтарға қайшы келмейтін мазмұн таңдау. Жергіліктендіру білім алушының қызығушылығын арттырып, материалды қабылдауды жеңілдетеді.

Мәдени-бағдарлы (тәсіл/модель) – білім беру мазмұны мен білім беруді ұйымдастыруы жергілікті мәдени контекске (тіл, құндылық, дәстүр, коммуникация нормалары, аймақтық ерекшелік) бейімделетін ұстаным.

Мәдени унификация – жаһандану мен стандартталған платформалар/модельдер ықпалынан әртүрлі қоғамдарда білім беру тәжірибелері мен құндылықтарының, жергілікті айырмашылықтардың біріздену үдерісі.

Инкультурация – өз мәдениетін қабылдап алу үрдісі, өз мәдениеттерінің, қосалқы мәдениеттің әлеуметтік маңызды нормаларын қабылдау.

Аккультурация – әртүрлі мәдениеттердің және оның үлгілерінің қоғамдық қатынастар тұрғысынан дамыған халықтың мәдениетінің ықпалы басымырақ болған жағдайда өзара ұқсастырылуы және бір-біріне бейімделуі.

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. XXI ғасырдың үшінші онжылдығының басында әлемдегі білім беру ұйымдарының айтарлықтай бөлігі қашықтықтан білім беру форматына жылдам көше бастады. COVID-19 пандемиясына дейін қашықтықтан білім беру негізінен білім беру үдерісін ұйымдастырудың инновациялық немесе қосымша формасы ретінде қарастырылса, 2020-2022 жылдары бұл формат бүкіл әлем бойынша білім беру жүйесінің басым жұмыс істеу режиміне айналды. Осы «төтенше» қашықтықтан білім беруге көшу тек технологиялық және ұйымдастыру мәселелерін ғана емес, сонымен қатар терең мәдени салдарын да көрсетті. Атап айтсақ, білім беру құндылықтарының өзгеруі, күнделікті өмір құрылымындағы өзгерістер, білім беру орындарының әлеуметтік-мәдени рөлін қайта қарастыру және бұрыннан бар теңсіздіктердің күрт күшеюі.

Әлемдік деңгейде қашықтықтан білім беру ақпараттық қоғамның жаңа мәдени парадигмасын қалыптастыратын цифрландырудың кең ауқымды үдерісінің бір бөлігі. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы, жоғары жылдамдықтағы интернеттің таралуы және кәсіби және жеке өмірде цифрлық платформалардың өсуі білім беру коммуникациясының желілік және виртуалды кеңістіктерде барған сайын көбірек жүзеге асуына жағдай жасап отыр. Бұл жағдай оқудың дәстүрлі кеңістіктегі және уақыт шекараларының жойылуына, білім беру үдерісіндегі қатысушылардың таныс рөлдерінің өзгеруіне және желілік пен цифрлық қауымдастықтарға қатысуға негізделген білім алушылар субъективтілігінің жаңа формаларының пайда болуына әкеліп соғуда.

COVID-19 пандемиясы бұл үдерістерді шынайы жағдайда сынақтан өткізіп, олардың шектеулері мен мүмкіндіктерін айқындады. Мектептер мен университеттер жоғары сапалы қашықтықтан білім беруді қамтамасыз етуге жеткілікті инфрақұрылым мен білім беру ресурстары болмаса да қысқа мерзімде онлайн форматқа көшуге мәжбүр болды. Халықаралық зерттеулер көрсеткендей, мұндай жағдайда цифрлық теңсіздік мәселелері, онлайн оқуға қатысты мәдени көзқарастар арасындағы айырмашылықтар, сондай-ақ цифрлық білім беру ортасының әділдік пен инклюзив мәселелері айрықша өзекті болды.

Қазақстанда бұл жаһандық үрдістер өзіндік ерекше формаға ие болды. Бір жағынан, соңғы жылдары республика цифрландыруды, электрондық үкіметті дамытуды, білім беру жүйесін модернизациялауды және электрондық білім беру элементтерін енгізуді тұрақты түрде ілгерілетіп келеді. Екінші жағынан, қала мен ауыл аймақтары арасында, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік-экономикалық және тілдік топтар арасында инфрақұрылым деңгейінде, цифрлық сауаттылықта және қашықтықтан білім беруге мәдени дайындықта әлі де ірі алшақтықтар бар.

Қазақстанда мектеп оқушылары мен студенттер арасында жүргізілген эмпирикалық зерттеулер пандемия кезінде қашықтықтан білім беру тек педагогикалық құбылыс қана емес, айқын әлеуметтік-мәдени құбылысқа айналғанын көрсетеді. Кейбір оқушылар үшін бұл өзін-өзі ұйымдастыруға, оқу траекторияларын икемдеуге және жаһандық білім беру мазмұнына қол жеткізуге

кең мүмкіндіктер берді. Ал басқалар үшін, әсіресе ауылдық жерлерде және әлеуметтік тұрғыдан осал топтар арасында, қашықтықтан білім беру білім беру теңсіздігінің артуымен, оқшаулану сезімінің күшеюімен, мотивацияның төмендеуімен және алған білімінің сапасы мен «заңдылығына» деген күмәнмен байланысты болды. Қазақстанның көптілділігі мен мәдени әртүрлілігі контекстінде қашықтықтан білім берудің мәдени аспектісі ерекше назар аударуға лайық. Онлайн форматтарға көшу жағдайында тілдік тәжірибелер, білім беру тілін таңдау және қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі цифрлық контенттің қолжетімділігі тек дидактикалық ғана емес, сонымен бірге бірегейлік (identity) маңызын да арттырады, мәдениетаралық өзара әрекеттесу, мәдени дәстүрлерді сақтау және өзгерту, сондай-ақ екі тілде сөйлейтін және көпмәдениетті тұлғаларды қалыптастыру мәселелеріне қатысты.

Мәдени талдау деңгейінде қашықтықтан білім беру тек технологиялық немесе ұйымдық құбылыс ретінде ғана емес, сонымен бірге тәуелсіз мәдени ұғым ретінде де барған сайын мойындалуда. Кейбір зерттеулер көрсеткендей, қашықтықтан білім беру адамдардың мәдени кеңістікте қатысу тәсілдерін қайта анықтайды, мәденилендіру мен әлеуметтенудің жаңа формаларын қалыптастырады және мәдени іс-тәжірибелердің едәуір бөлігін виртуалды және желілік форматтарға көшіреді. Осы жағдайда қашықтықтан білім берудің жергілікті (қазақстандық) және жаһандық деңгейлерде мәдени ұғым ретінде қалай қызмет ететінін және цифрландырудың әмбебап үрдістерінің ұлттық мәдени контексттің ерекшеліктерімен қалай үйлесетінін ескеру аса маңызды.

Осы зерттеудің өзектілігі бірнеше факторлардың жиынтығымен анықталады:

– Білім беру мен қоғамның цифрлық трансформациясының жеделдеуі;

– COVID-19 пандемиясына байланысты қашықтықтан білім беру тәжірибесінің түбегейлі кеңеюі;

– Цифрлық және мәдени теңсіздіктің, соның ішінде қала мен ауыл арасындағы теңсіздіктің күшеюі;

– Қашықтықтан білім беруді педагогикалық немесе технологиялық дискурстан бөлек, мәдени ұғым ретінде теориялық тұрғыдан түсіну қажеттілігі;

– Жергілікті және жаһандық өлшемдерді, сондай-ақ қазақ мәдени кеңістігінің ерекшеліктерін ескеретін мәдени-бағдарлы қашықтықтан білім беру моделінің қажеттілігі.

Жоғарыда аталған барлық тұжырымдар қашықтықтан білім беруді мәдени ұғым ретінде зерттеудің ғылыми және практикалық маңызын айқындайды және оның қазіргі заманғы мәдениеттану, білім философиясы және білім беру саясаты үшін жоғары өзектілігін растайды.

Диссертация тақырыбының зерттелу деңгейі. Соңғы онжылдықта қашықтықтан білім беру мәселесі ғылыми әдебиетте кеңінен қарастырылды. Алайда оның мәдени өлшемі, сондай-ақ нақты ұлттық білім беру жүйелері, атап айтқанда Қазақстанның жағдайында жергілікті және жаһандық деңгейлерді салыстыру мәселесі жеткіліксіз зерттелген күйінде қалып отыр. Осы олқылық қашықтықтан білім беруді тек «технологиялық формат» ретінде ғана емес,

мәдени мағына өндіретін және әлеуметтік қатынастарды қайта құратын құбылыс ретінде пайымдаудың өзектілігін күшейтеді [1, 5 б.].

Бұл диссертациялық жұмысқа «білім берудің мәдени контекске тәуелділігі» қағидасы арқау болып отыр. Білім беру іс-тәжірибелері мен институттары мәдени нормалар, құндылықтар, рәміздік кодтар мен коммуникациялық режимдер жүйесінде қалыптасады, сондықтан білім беруді мәдениеттің элементі және онымен қоса оның «қайта өндіру және трансформациялау механизмі» ретінде қарастыру әдіснамалық тұрғыдан орынды деп санаймыз. Бұл түсінік білімді мағына өндіру үдерісі ретінде түсіндіретін мәдениеттанулық және әлеуметтік-философиялық дәстүрлерге сүйенеді. Бұл мағынада білім беру тұлғаның әлеуметтенуімен, білімнің легитимділігін бекітумен, рәміздік ресурстарды бөлумен және әлеуметтік қатынастарды ұйымдастырумен сабақтас әлеуметтік-мәдени институт ретінде қарастырылады [2, 3]. Осы тұрғыдан алғанда, бір жағынан білім беру тәжірибесіндегі билік пен стандарттаудың институционалдық формаларын көруге мүмкіндік беретін талдау бағыты маңызды. Яғни, бақылау, бағалау, тәртіпке келтіру рәсімдері «бейтарап» құрал емес, мәдени тәртіп тетігі ретінде жұмыс істей алатыны туралы ойды алға тарту. Екінші жағынан, мәдени капитал мен рәміздік биліктің теңсіздікті қайта өндірудегі рөлін түсіндіретін құрылымдық перспектива қажет. Қашықтықтан білім беру жағдайында да білім нәтижелері көбіне мәдени ресурстардың, тілдік ережелердің, оқу мәдениетінің және «легитимді білім» өлшемдерінің әркелкілігімен астасып жатады [4, 407 б.]. Үшінші қырынан, білім, норма және мағыналарды үйлестіруге арналған коммуникативтік механизмдерді назарда ұстау орынды. Қашықтықтан білім беруде қатысу, дәлелдеу, келісу, кері байланыс мәдениеті оқу үдерісінің ішкі құрылымын айқындайды [5, 312 б.]. Сонымен бірге мәдениетті белгілер мен интерпретациялар жүйесі ретінде қарастыратын тәсілдер онлайн ортаны мәдени тұрғыдан түсіндіру үшін оңтайлы. Өйткені цифрлық білім беру кеңістігі мәтін, белгі, интерфейс, визуал және қысқа реакциялар арқылы мағына құрастыратын көпмодальды коммуникацияға сүйенеді [6, 67 б.]. Ал цифрлық желілер ықпалы мен желілік қоғам туралы идеялар әлеуметтік қатынастардың кеңістік-уақыттық ұйымдастырылуының өзгергенін көрсетіп, онлайн білім беруді жай ғана технология емес, мәдени динамиканың бөлігі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді [1, 269 б.]. Осы теориялық шеңбер қашықтықтан білім беруді бір мезгілде институционалдық тәртіп, мәдени мағына және желілік коммуникация тоғысатын феномен ретінде талдауға жол ашады [1, 277 б.].

Тақырыптың ғылыми зерттелу деңгейін бірнеше тақырыптық блок түрінде ұсынуға болады.

Біріншіден, қашықтықтан білім берудің педагогикалық, дидактикалық және технологиялық аспектілеріне арналған елеулі еңбектер жиынтығы бар [7]. Мұнда білім беру үдерісін ұйымдастыру модельдері, әртүрлі форматтардың (синхронды/асинхронды оқыту, аралас оқыту) тиімділігі, мотивация мен академиялық көрсеткіштер мәселелері, цифрлық ортадағы мұғалім мен оқушының рөлі және онлайн курстардың сапасын бағалау мәселелері зерттеледі.

«Смарт оқыту», интеллектуалды білім беру порталдары және оқу деректерін талдау тұжырымдамалары әзірленіп жатыр. Бұл цифрлық технологиялардың оқуды даралау және оның тиімділігін арттыру әлеуетін көрсетеді. Осы зерттеу бағыты аясында құралдарды сипаттаудан теориялық тұрғыдан расталған қашықтықтан білім беру модельдеріне өтуге ұмтылыс барын көреміз. Мысалы, «қашықтықты» курс құрылымының, диалогтың және оқушының автономиясының сипаттамасы ретінде түсіндіру transactional distance теориясының негізінде ұсынылады [8, 124 б.]. Сондай-ақ онлайн оқу сапасын білім беру үдерісіндегі өзара әрекеттесу мен білім алушылардың қатысу деңгейімен байланыстыратын модельдер (мысалы, Community of Inquiry логикасы) арқылы түсіндіру кең тараған [9].

Екіншіден, соңғы жылдары қашықтықтан білім берудің мәдени аспектілеріне бағытталған зерттеу саласы айқындалып келеді. Бірқатар зерттеулер мәдени өлшемдердің қашықтықтан білім беру курстарында студенттердің қабылдауына, қанағаттануына және көрсеткіштеріне әсерін талдайды. Ең кең тараған аналитикалық шеңберлердің бірі – Г. Хофстеде тәсілі. Әдетте мәдени айырмашылықтардың, білім беруден күтілетін нәтижелердің және коммуникация нормаларының кеңейтілген ұғымдарымен бірге қолданылады [10, 32 б.]. Билік арақашықтығы, индивидуализм мен коллективизм, белгісіздіктен қашу және ұзақ мерзімді бағдар сияқты параметрлер білім алушылардың автономияға, тапсырма құрылымына, кері байланыс формаларына және онлайн ортадағы өзара әрекеттестік сипатына деген көзқарастарында көрінетіні айтылады [10, 89 б.]. Арнайы назар трансұлттық және мәдениаралық онлайн курстарға аударылады. Бұл жерде мәдени айырмашылықтар коммуникация стилінде, коммуникациялық құралдарды пайдаланудағы талғамда, мұғалімнің рөліне қатысты қалыптасқан көзқарастарда және бағалау логикасында көрініс табады. Нәтижесінде онлайн курстар тек білім беру «платформасы» ретінде ғана емес, сонымен бірге мәдени кодтар мен қатысу ережелері айқын көрінетін орта ретінде де қарастырылады [2, 134 б.].

Үшіншіден, қашықтықтан білім беру мәдениет пен ақпараттық қоғамның кең контекстінде қарастырылатын зерттеулер жиынтығы дамып келеді. Бұл тәсілдер онлайн білім беруді желілік қоғамның элементі, медиаланған мәдениеттің бір бөлігі және білімнің цифрлық желілер арқылы таралып, білім беру кеңістіктері ұлттық және институттық шекараларды кесіп өтетін ақпараттық парадигманы қалыптастыру механизмі ретінде түсінуге ерекше назар аударады [1, 258 б.]. Онлайн сабақта ауызша сөйлеумен қатар чат, форум, жазбаша пікір, қысқа жауап сияқты формалар көбейеді. Осыған байланысты У. Онг жазба мәдениеті ойлау тәсілін өзгертіп, мәтін ойды реттеп, дәлелдеуді жүйелей алатынын, бірақ тірі сөздің эмоциялық және контекстік байлығын әлсіретуі мүмкін екенін атап өтеді [11, 56 б.]. Осыны негізге алатын болсақ, қашықтықтан білім беру «жазбаша мәдениеттің» күшеюі ғана емес, көпмодальды мәдениеттің орнығуы. Мәтін, дыбыс, видео, инфографика қатар жүреді. Бұл білім алушыдан тек пән аясындағы білімді емес, медиасауаттылықты да талап етеді [11, 102 б.]. Бұл сала оқу мен жазу мәдениетіндегі өзгерістерді, мәдени өмірге қатысудың

жаңа формаларын және цифрлық медиа әсерінен академиялық және кәсіби қауымдастықтардың трансформациясын талдайды. Жалпы алғанда, қашықтықтан білім беру желілік коммуникация контекстінде білім беру тәжірибесін қайта құрастырудың бір формасы ретінде түсініледі. Ол қатысу режимдері, қатысу тәсілдері, өзін-өзі реттеу талаптары және өзара әрекеттесу мәдени сценарийлерінің өзгеруінде көрінеді [1, 112 б.].

Қашықтықтан білім беруді мәдени концепт ретінде талдауға ерекше мән беріледі. Қазіргі заманғы бірқатар зерттеулер қашықтықтан білім берудің мәдени кеңістіктің параметрлерін, оның уақыт және кеңістік құрылымын, сондай-ақ инкультурация мен әлеуметтік даму механизмдерін қайта анықтайтынын көрсетті. Қашықтықтан білім беруді тек білім беру құралы ғана емес, сонымен бірге желілік, медиаланған мәдениетке жеке тұлғаларды тарту арнасы ретінде қызмет ететіні ерекше атап көрсетіледі. Мұнда шынайы мен виртуалды, жеке мен қоғамдық, жергілікті мен ғаламдық шекаралар еркін әрі икемді болады [1, 101 б.]. Осы тұрғыдан алғанда, қашықтықтан білім беру мәдени тұрғыдан маңызды форма ретінде көрініп, «қатысу» және «білім авторитеті» ұғымдарының жаңа мағынасын, сондай-ақ білім беру ортасындағы коммуникация мен өзін-өзі таныстырудың жаңа тәжірибелерін бекітеді [2, 89 б.].

Сондай-ақ, қашықтықтан білім беруге көшу контекстінде цифрлық теңсіздік пен әлеуметтік теңдік мәселелеріне арналған зерттеулерді қарастырған жөн. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, құрылғыларға, тұрақты интернетке, цифрлық дағдыларға және қолдау көрсететін білім беру ортасына қолжетімділік елдер арасында да, ел ішінде де тең таралмаған. Сонымен қатар, онлайн формат жиі кездесетін әлеуметтік-экономикалық және мәдени айырмашылықтарды одан әрі күшейтеді [12]. Бұл жерде цифрлық теңсіздік көпөлшемді екеніне, ол тек техникалық қолжетімділік айырмашылықтарымен ғана шектелмей, оған қоса цифрлық ресурстарды пайдалану мүмкіндіктерінде, онлайн білім берудің рәміздік мәртебесінде және түрлі ұлттық мәдени ерекшеліктер арқылы да көрініс табатынына баса назар аударылады [12]. Нәтижесінде қашықтықтан білім беру мәселесі білім беру стратификациясы, оқу орындарының тұрақтылығы және теңсіздікті қайта өндіретін мәдени механизмдер сұрақтарымен табиғи түрде қиылысады [4, 215 б.].

Диссертациялық жұмысты дайындау барысында Қазақстандағы білім беру саласына қатысты отандық ғылыми еңбектер жан-жақты қарастырылып, зерттеу тақырыбына тікелей қатысы бар авторлардың еңбектері іріктеліп талданды. Атап айтқанда, ауыл мектебінің сапасы мен теңдік мәселелерін, білім беру жүйесіндегі аумақтық айырмашылықтарды, сондай-ақ қашықтықтан білім беру тәжірибесінің әлеуметтік-мәдени қырларын талдайтын зерттеулер назарға алынды. Бұл бағытта Б. Бокаев, М. Абдыкаликова, Ж. Давлетбаева зерттеулері пандемия кезеңіндегі қашықтан білім берудің іске асу тәжірибесі мен оған қатысты сын-қатерлерді сипаттайды; Mir Afzal Tajik, Д. Шаматов, Л. Филлипова еңбектері ауыл–қала білім теңсіздігін түсіндіруге негіз болады. Сонымен бірге Ш. Жаркынбекова мен А. Абайдилданың жұмыстары студенттердің оқу ортасы мен онлайн білім берудің жаңа талаптарын қазақстандық контексте ашып көрсетеді. Ал

Н. Сагидолда зерттеуі білім теңсіздігіне ықпал ететін әлеуметтік-экономикалық факторларды нақтылауға мүмкіндік береді; А. Сагинтаева еңбектері білім беру реформалары мен педагогикалық тәжірибені қазақстандық ғылыми дискурс аясында пайымдауға методологиялық бағдар береді.

Қашықтықтан білім беру, платформалар, e-learning және онлайн білім беру тақырыптары бойынша Г.К. Нұрғалиева, Е.В. Артықбаева; К.У. Есенова, А.Т. Еримпашева; Р.Е. Тарақбаева, А.А. Закирова; Е.С. Шмакова; Б. Боқаев; С.Б. Бегалиева сынды авторлар еңбектерін атап өтуге болады [13].

Қазақстандық контексте қашықтықтан білім беру бойынша зерттеулер жиынтығы біртіндеп қалыптасып келеді. Оған мынадай зерттеулер тобы кіреді:

– Елдің университеттері мен мектептерінде қашықтықтан және электрондық білім беру формаларын енгізудің мәселелері мен перспективаларын талдау;

– COVID-19 пандемиясының ақпараттық-білім беру ортасына, білім беру жүйесінің тұрақтылығына және халықтың құндылық бағдарларына әсерін сипаттау;

– Қала мен ауыл оқушылары арасындағы цифрлық теңсіздікті зерттеу, инфрақұрылымдық және әлеуметтік-мәдени факторлардың қанағаттану деңгейі мен онлайн оқуды жалғастыруға дайын болуына әсерін;

– Қашықтықтан білім беруді мәдениеттанулық тұрғыдан түсіну. Сонымен бірге, көптеген жергілікті зерттеулер ұзақ уақыт бойы ұйымдық, әдістемелік және технологиялық мәселелерге бағытталғанын байқауға болады. Ал қашықтықтан білім берудің мәртебесі, оның легитимділігі, құндылық негіздері және мәдени нормаларға сәйкес қалыптасқан күтулері сияқты мәселелер әрі қарай дамытуды қажет етеді [14, 15, 16].

Осы тұрғыдан алғанда, білім беру тақырыптарын кең мәдени және философиялық-әдіснамалық талдау негіздерімен байланыстыратын қазақстандық авторлардың зерттеулері маңызды әдіснамалық нұсқаулық болып табылады. Бұл ғылыми дәстүр білім беруді тек ұйымдастыру формасы немесе технологиялық шешім ретінде емес, қоғамның құндылықтары, тілдік ережелер, коммуникация мәдениеті және әлеуметтік күтілімдердің өлшемдері тоғысатын әлеуметтік-мәдени институт ретінде пайымдауға мүмкіндік береді. Осыған сәйкес, диссертациялық зерттеуде қашықтан білім беру «цифрлық құралдардың жиынтығы» ретінде ғана емес, мәдени мағына өндіретін, қатысушылардың өзара әрекеттесу стилін қалыптастыратын және білім беру тәжірибесін қайта құратын ерекше мәдени кеңістік ретінде қарастырылады [1, 23 б.].

Атап айтқанда, А.К. Жолдубаеваның білім берудің теориялық және әдіснамалық негіздеріне арналған еңбектері қашықтықтан білім беруді қазіргі қоғамның құндылықтары, нормалары мен мәдени тәуекелдері жүйесіне кіретін әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде талдауға мүмкіндік береді [17]. Отандық гуманитарлық ойдағы бірқатар бағыттар аталған ұстанымды жүйелі түрде негіздейді. Т.Х. Ғабитов пен З.Н. Исмағамбетова, А.Ө. Өмірбекова еңбектеріндегі мәдени-философиялық және гуманитарлық әдіснамалық ұстанымдар білім беру құбылыстарын кең мәдени контексте түсіндіруге, білім беру тәжірибесін

құндылықтық бағдарлар мен мағыналық құрылымдар арқылы талдауға жол ашады [18, 87 б.]. А.Т. Құлсариеваның мәдениетаралық коммуникация және «мәдениеттер сұхбаты» идеялары онлайн білім беру кеңістігін мәдениеттер мен тілдік нормалар түйісетін, келісімдер мен мағыналар қайта құрылатын коммуникациялық орта ретінде пайымдауға мүмкіндік береді [19].

Т. Тәжібаевтың Қазақстандағы педагогикалық ой-пікірлер тарихына арналған зерттеуі білім беру құбылысын тарихи-мәдени дамудың құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді; ағартушылық идеялардың қалыптасуын қоғамдағы әлеуметтік өзгерістермен, тәрбиелік мұраттармен және білім мазмұнының жаңаруымен байланыстыра талдайды [20, 156 б.]. Қ. Жарықбаевтың этнопсихологияға қатысты еңбектері білім беру үдерісінің тиімділігін мәдени код, тілдік орта және ұлттық тәрбие тәжірибесімен байланыстыра қарастырудың маңызын көрсетеді [21, 98 б.]. К. Қожахметованың этнопедагогикалық ұстанымдары білім мазмұны мен оқу тәжірибесін ұлттық-мәдени өрісте пайымдаудың теориялық негізін айқындап, онлайн курстарды мәдени тұрғыдан икемдеу мәселесін тереңірек түсіндіруге жол ашады. Осы тұрғыдан алғанда, жергілікті контекске бейімдеу тек аудару мәселесі емес, оқу үдерісіне тән мәдени үлгілерді цифрлық кеңістікте жаңаша құрастыру ретінде қарастырылады [22, 134 б.]. Сонымен қатар А. Құсайыновтың салыстырмалы педагогика саласындағы еңбектері халықаралық үлгілер мен Қазақстандағы әлеуметтік-мәдени шындықтың өзара тоғысуын салыстырып талдауға әдіснамалық тірек бола алады [23, 78 б.]. Ал Ш. Таубаеваның мұғалімнің зерттеушілік мәдениеті туралы тұжырымдары педагогті онлайн ортада дайын сценарийді орындаушы емес, оқу тәжірибесін талдап, оны нақты жағдайға бейімдей отырып қайта құра алатын белсенді субъект ретінде қарастыруға мүмкіндік береді [24, 12 б.].

Осылайша, аталған авторлардың ғылыми арқаулары диссертацияның теориялық-әдіснамалық негізін күшейтіп, қашықтықтан білім беруді жаһандық пен жергіліктінің түйіскен нүктесінде қалыптасатын әлеуметтік-мәдени феномен ретінде дәлелдеуге алғышарт жасайды [1, 53 б.]. Нәтижесінде цифрлық теңсіздік мәселесі техникалық ресурстардың тапшылығы ретінде ғана емес, сондай-ақ мәдени-институционалдық айырмашылықтар мен коммуникация мәдениетінің әркелкілігі арқылы көрінетін кешенді құбылыс ретінде түсіндіріледі [12]. Алайда, бұл салада зерттеулер бар болғанымен, кейбір маңызды бағыттар жеткілікті деңгейде ашылмай отыр. Қашықтықтан білім беру әртүрлі деңгейлерді біріктіретін тұтас мәдени ұғым ретінде әлі нақты қалыптаспаған. Қазақстандық тәжірибе де жаһандық үрдістермен мәдени салыстыру тұрғысынан сирек талданады. Ал цифрлық теңсіздік пен тілдік, мәдени ерекшеліктердің қашықтықтан білім беру кеңістігіне ықпалы көбіне үзік-үзік қарастырылып, бірізді мәдени талдау деңгейіне көтеріле қоймаған [4, 312 б.]. Осы жағдайлар қашықтықтан білім беруді мәдениет концепті ретінде оның жергілікті және жаһандық өлшемдерінде жан-жақты мәдениеттанулық тұрғыдан зерттеу қажеттігін анықтайды [1, 67 б.].

Зерттеу объектісі мен пәні. Зерттеу объектісі – қазіргі заман мәдениетінің әлеуметтік-мәдени феномені ретінде цифрландыру, жаһандану және дәстүрлі

мәдени білім беру механизмдерінің трансформациясы контекстінде қалыптасқан қашықтықтан білім беру.

Зерттеу пәні – қашықтықтан білім берудің мәдениет концепті ретіндегі жергілікті және жаһандық өлшемдеріндегі мәдени мән-мағыналары, құндылықтық негіздері, рәміздік құрылымдары және репрезентация модельдері.

Осылайша, назар тек қашықтықтан білім берудің технологиялық және ұйымдық аспектілеріне ғана емес, ең алдымен қашықтықтан білім беру үдерісінде қалыптасып, таралатын мәдени мағыналарға, құндылықтарға, сәйкестендіруге және тәжірибелерге аударылады.

Бұл жерде «қашықтықтан білім беру» мен «онлайн білім беру» ұғымының жақын ұғым болғанымен, ғылыми мәтінде екеуінің аражігін нақтылап алған дұрыс. Қашықтықтан білім беру – оқытушы мен білім алушының кеңістік тұрғысынан бөлек болуы жағдайында, ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар арқылы оқу материалдарын жеткізу, өзара әрекет ұйымдастыру және оқу-танымдық қызметті басқару үдерісі болса, онлайн білім беру қашықтықтан білім берудің интернет пен цифрлық платформаларға негізделген нақты формасы ретінде қарастырылады. Демек, қашықтықтан білім беру онлайн форматтан кеңірек ұғым болып, әртүрлі ақпараттық, телекоммуникациялық және техникалық құралдар арқылы ұйымдастырылатын кешенді оқу үдерісін қамтиды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Диссертациялық зерттеудің мақсаты – қашықтықтан білім беруді қазіргі заманғы мәдениет тұжырымдамасы ретінде концептуализациялау және оны жаһандық мәдени үдерістер мен жергілікті әлеуметтік-мәдени тәжірибелердің өзара әрекеттесу контексінде қалыптасу, қызмет ету және трансформациялану механизмдерін анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі негізгі міндеттер шешілуі тиіс:

– Қашықтықтан білім берудің мазмұнын мәдениеттану тұрғысынан қайта қарастырып, оны тек білім беру тәсілі ретінде емес, өзіндік мағынасы мен құндылықтары бар дербес мәдени құбылыс ретінде тұжырымдау негіздерін айқындау;

– Цифрлық мәдениеттің ықпалымен білім беру формаларының қалай өзгеретінін талдап, дәстүрлі институционалдық үлгілерден желілік ұйымдасуға көшу үдерісін мәдени факторлармен айқындалатын құбылыс ретінде негіздеу;

– Қашықтықтан білім беруді жаһандық мәдени унификация үдерісінің құралы әрі нәтижесі ретінде анықтап, оның білім беру тәжірибелерін стандарттауға әсерін анықтау;

– Жаһандық білім беру мәдениетінің медиторлары ретінде цифрлық кеңістікті қалыптастыратын жаһандық онлайн платформалардың қызметін талдау;

– Жаһандық қашықтықтан білім берудің мәдени тәуекелдері мен сын-қатерлерін талдау;

– Қазақстандағы қашықтықтан білім беру іс-тәжірибесінің ұлттық және мәдени ерекшеліктерін талдау, жергілікті білім беру модельдерін қалыптастыруда әлеуметтік-мәдени факторлардың әсерін анықтау;

– Қашықтықтан білім беру контекстінде білім беру теңсіздігін қайта өндірудің және оны әлеуетті түрде еңсерудің мәдени механизмдерін зерттеу;

– Мәдени көптүрлілікті сақтау контекстінде жаһандық білім беру трендтері мен жергілікті мәдени ерекшелікті синтездеуге бағытталған қашықтықтан білім берудің мәдени-бағдарлы модельдерін қалыптастыру перспективаларын негіздеу.

Осы міндеттерді жүзеге асыру қашықтықтан білім берудің жекелеген қырларын сипаттаумен шектелмей, оны біртұтас мәдени құбылыс ретінде тереңірек ұғынуға жол ашады.

Зерттеу гипотезалары. 1-гипотеза. Қазіргі қоғамда қашықтықтан білім беру оқу формасы ғана емес, сонымен бірге адамдардың білім беру үдерісіне қатысу құндылықтары, нормалары мен тәсілдерін өзгертетін мәдени ұғым болып табылады.

2-гипотеза. Қашықтықтан білім берудің жаһандық модельдері ұлттық жүйелерде енгізілгенде жергілікті мәдениеттің ықпалымен өзгеріп, онлайн білім берудің глокальды формаларын қалыптастырады.

3-гипотеза. Қазақстанда цифрлық және әлеуметтік-мәдени айырмашылықтар қашықтықтан білім алуға тек қолжетімділік деңгейін ғана емес, оны қабылдау сипатын және дербес, толыққанды оқу формасы ретінде танылуын да айқындайды.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі қазіргі заманғы мәдениеттану, білім философиясы және әлеуметтік теорияның өзара байланысты тәсілдерінен тұрады.

Жалпы теориялық негіз – білім беруді инкультурация және аккультурация, сонымен қатар, әлеуметтену механизмі ретінде қарастыратын мәдениеттанулық тәсіл. Ол жеке тұлғаларды белгілі бір мәдени кеңістіктің құндылықтар, нормалар, рәміздер және іс-тәжірибелер жүйесіне енгізуді қамтамасыз етеді. Осы тәсіл аясында қашықтықтан білім беру білім берумен қатар мәдени сәйкестіліктер қалыптасатын, қарым-қатынас пен өзара әрекеттесудің жаңа формалары меңгерілетін, қоғамдық пен жеке, нақты мен виртуалды шекаралар қайта анықталатын ерекше мәдени кеңістік ретінде қарастырылады.

Маңызды методологиялық ресурс – ақпараттық қоғам мен желілік қоғам тұжырымдамасы, онда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар шешуші рөл атқарады және әлеуметтік құрылым барған сайын желілер арқылы ұйымдастырылады. Бұл көзқарас қашықтықтан білім беруді білім беру үдерістері экономикалық, саяси және мәдени ақпарат ағындарымен өзара байланысқан кең ауқымды желілік инфрақұрылымның бір бөлігі ретінде қарастыруға негіз болады.

Сонымен қатар инкультурация мен әлеуметтік-мәдени сәйкестік ұғымдары пайдаланылады. Олар мәдени үлгілердің игерілу жолдарын ашып көрсетуге, сондай-ақ қашықтықтан білім беру жағдайында ұлттық, өңірлік, кәсіби сәйкестіктердің қалай қалыптасатынын әрі қандай өзгерістерге ұшырайтынын талдауға мүмкіндік береді.

Онлайн және қашықтықтан білім беруге қатынастағы айырмашылықтарды, коммуникация стильдерін және білім беру үдерісіне қатысушылардың түрлі мәдени контекстердегі ерекшеліктерін түсіндіруге мүмкіндік беретін құралдар ұсынатын мәдени өлшемдер модельдерін [10, 27 б.] қолдану маңызды. Бұл модельдер қазақстандық контекстті басқа елдермен салыстыруға және мәдени параметрлердің (мысалы, коллективизм деңгейі, белгісіздіктен аулақ болуға бағдарлану) қашықтықтан білім берудің форматтарын қабылдауға немесе қабылдамауға қалай ықпал ететінін анықтауға мүмкіндік береді.

Цифрлық теңсіздік теориясы және ақпараттық технологияларға қолжетімділіктің көпқырлы деңгейлері қашықтықтан білім беру жағдайында қала мен ауыл оқушылары, түрлі әлеуметтік-экономикалық топтар мен тілдік қауымдастықтар арасындағы алшақтықты талдауға мүмкіндік беретін тұжырымдамалық негіз ұсынады. Бұл тұрғыда цифрлық ресурстарға қолжетімділік техникалық құралдардың бар-жоғына ғана қарап қалмайды, сонымен қатар оларды тиімді пайдалану мүмкіндіктерінің деңгейімен, яғни цифрлық дағдылармен де айқындалады.

Оған қоса, әдіснамалық құралдар жиынтығына әр кезеңдердегі теориялар мен «цифрлық ұрпақ» зерттеулерінің элементтері кіреді. Олар кең тараған цифрлық технологиялар ортасында туып-өскен жастардың қашықтықтан білім беруді қалай қабылдайтынын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл «цифрлық ұрпақ» күнделікті өміріндегі бұрыннан қалыптасқан медиа және мәдени кеңістікке қашықтықтан білім беру қалай енетінін толық ашуға көмектеседі.

Осы теориялық тәсілдер қашықтықтан білім беруді институционалдық, технологиялық, құндылықтық, жеке бас ерекшеліктеріне негізделген және коммуникативтік аспектілерді қамтитын көпөлшемді мәдени құбылыс ретінде қарастыратын жан-жақты құрылым жасайды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы келесі негізгі тұжырымдамалармен анықталады.

Біріншіден, қашықтықтан білім берудің технологиялық, институционалдық және құндылық-рәміздік өлшемдерін біріктіретін мәдени тұжырымдама ретінде тұтас мәдени анықтамасы ұсынылады. Демек, қашықтықтан білім беруді тар педагогикалық немесе басқарушылық түсініктен асып, ақпараттық қоғам кеңістігінің ерекше формасы ретінде қарастыруға әбден болады.

Екіншіден, қазақстандық контекст негізінде қашықтықтан білім берудің мәдени тұжырымдама ретінде жергілікті өлшемі алғаш рет жан-жақты талданып, цифрлық теңсіздіктің, тілдік және мәдени айырмашылықтардың, посткеңестік білім беру жүйесі ерекшеліктерінің ықпалы қарастырылды.

Үшіншіден, зерттеу қашықтықтан білім берудің жергілікті (қазақстандық) және жаһандық қырларын салыстыра отырып, цифрлық қоғамға тән ортақ үрдістерді, ұқсас мәселелер мен тәжірибелерді ғана емес, сонымен бірге мәдени ұстанымдар, білім беру саясаты және әлеуметтік-экономикалық жағдайлардағы айырмашылықтарға байланысты ерекшеліктерін де айқындайды.

Төртіншіден, қатысушылардың жеке тәжірибесі, білім беру ұйымдарының институционалдық іс-тәжірибелері және жаһандық желілік құрылымдар арасындағы өзара байланыстарды қамтитын қашықтықтан білім берудің мәдени-бағдарлы моделін әзірлеуге ұсыныстар әзірленді. Бұл модель бір жағынан макродеңгейдегі үдерістерді (желілік қоғамның қалыптасуы, білім беру платформаларының жаһандық таралуы), екінші жағынан цифрлық ортада жүзеге асатын мәдениеттендірудің микродеңгейлі тетіктерін ескеруге бағытталған.

Бесіншіден, қазақстандық деректерді талдау негізінде ауылдық жерлерде және әлеуметтік тұрғыдан осал топтарда инфрақұрылым мен әлеуметтік-мәдени ресурстардың жетіспеушілігі онлайн білім беруге қолжетімділікті шектеп қана қоймай, қашықтықтан білім беруді «толық емес» немесе «мәжбүрлі» формат ретінде көрсетіп, оның әрі қарай институционалдануы мен легитимделуіне кедергі келтіреді.

Осы нәтижелердің үйлесімі зерттеудің қашықтықтан білім беру туралы мәдениеттанулық дискурсты дамытуға және Қазақстанда білім беруді цифрлық трансформациялау үрдістерін теориялық тұрғыдан түсінуге елеулі үлес қосады деп айтуға негіз бар.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңызы. Бұл диссертациялық жұмыстың теориялық маңызы қашықтықтан білім беруді мәдениеттанулық тұрғыдан түсінуді дамытуда және оның қазіргі цифрлық мәдениеттегі рөлін анықтауда жатыр. Қашықтықтан білім беруді мәдениет концепті ретінде қарастыру жөніндегі ұсынылған тұжырымдамалық түсінік, цифрландыру контекстіндегі білім беру үдерістерін одан әрі теориялық талдауда, желілік мәдениетті, ақпараттық қоғамды және мәдени сәйкестіліктің трансформацияларын зерттеуде қолданылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері көптілді әрі мәдени тұрғыдан сан қырлы қоғамда қашықтықтан білім берудің өзіндік ерекшеліктерін кеңірек пайымдауға мүмкіндік береді. Тіл саясатының, мәдени дәстүрлер мен өңірлік айырмашылықтардың онлайн оқу форматтарын қабылдау деңгейіне қалай әсер ететінін айқындайды. Осы тұжырымдар жаһандық үрдістермен қатар жергілікті мәдени ортаның ықпалын ескеретін неғұрлым күрделі теориялық үлгілерді қалыптастыруға негіз болады.

Зерттеудің практикалық маңызы оның нәтижелерін қолдану мүмкіндігімен анықталады:

– Білім беруді цифрландыру саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыруда, әсіресе қала мен ауыл арасындағы цифрлық теңсіздікті азайту және қашықтықтан білім берудің инфрақұрылымдық және мәдени қамтылуын қамтамасыз ету тұрғысынан;

– Білім беру органдары мен оқу орындарының қашықтықтан және аралас білім беруді жобалау және енгізу жұмыстарында;

– Оқытушылардың онлайн қарым-қатынас, мәдениаралық өзара әрекеттесу және көптілді цифрлық ортада жұмыс істеу мәдени құзыреттілігін дамытуға бағытталған оқу бағдарламаларын, кәсіби даму және қайта даярлау бағдарламаларын әзірлеу;

– Мәдени-бағдарлы формат, қолжетімділік, көптілділік және инклюзивтік талаптарын, сондай-ақ жастардың, яғни «цифрлық ұрпақ» ерекшеліктерін ескеретін электрондық оқу ресурстары мен платформаларын жасау және бейімдеуде.

Зерттеу материалдары жоғары білім беру ұйымдарында мәдениеттану, білім беру философиясы, қашықтықтан білім беру теориясы мен тәжірибесі курстарын оқытуда, сондай-ақ білім беру саясаты мен білім беру менеджменті саласындағы мамандарды даярлауда қолданылуы мүмкін. Зерттеу нәтижелері мәдениеттану, білім философиясы және цифрландыру мәселелеріне арналған ғылыми конференциялар аясында апробациялау, сондай-ақ профильдік ғылыми журналдар мен ғылыми еңбектер жинақтарында жарияланымдар түрінде ұсынылды.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі және мақұлдануы. Диссертациялық жұмыстың негізгі теориялық қағидалары мен қорытындылары диссертанттың 5 ғылыми мақаласы арқылы талқыға ұсынылған, 4 мақала тікелей тақырыпқа сай көрініс тапқан, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті бекіткен тізімдегі журналдарда, 1 мақала тікелей тақырыпқа сай Scopus базасына енетін журналда жарияланған.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Зерттеу жұмысының құрылымы анықтамалық сөздіктен, кіріспеден, үш негізгі бөлімнен, қорытынды және пайдаланған әдебиеттер тізімінен тұрады. Диссертация құрылымы зерттеу логикасына сәйкес анықталып, кіріспе, үш тарау, қорытынды, қолданылған дереккөздер тізімінен тұрады. Кіріспе тақырыптың өзектілігі мен мәселенің ғылыми-зерттеу деңгейін негіздейді; зерттеу объектісін, пәнін, мақсаты мен міндеттерін анықтайды; теориялық және әдіснамалық негіздерін ашады; жұмыстың ғылыми жаңалығын, теориялық және практикалық маңызын көрсетеді және қорғауға ұсынылатын тұжырымдарды қалыптастырады.

Бірінші тарауда қашықтықтан білім беруді мәдени концепт ретінде талдаудың теориялық және әдіснамалық негіздері қарастырылады: негізгі ұғымдарды, негізгі теориялық тәсілдерді, ақпараттық-желілік қоғам ұғымдары талданады.

Екінші тарау қашықтықтан білім берудің жаһандық өлшемін зерттеуге арналған. Бұл тарауда COVID-19 пандемиясының білім беру және мәдени ортаға әсері талданады, цифрлық теңсіздіктің көріністерін, қашықтықтан білім берудің тілдік және мәдениеттанулық аспектілері қарастырылады.

Үшінші тарау қашықтықтан білім беруді мәдени кеңістік ретінде жергілікті деңгейде тұжырымдауға арналған. Мұнда қазақстандық және халықаралық тәжірибеге салыстыру жүргізілді. Қашықтықтан білім берудің мәдени-бағдарлы моделін әзірлеуге ұсыныстар жасалып, қажеттігі негізделеді, сондай-ақ Қазақстанда цифрлық білім берудің мәдени тұрғыдан сезімтал моделінің қалыптасу мүмкіндіктері талқыланады.

Қорытындыда зерттеудің негізгі нәтижелері тұжырымдалады және қашықтықтан білім беруді мәдени концепт ретінде қарастыру мәселесі бойынша әрі қарай ғылыми-зерттеу жүргізуге болатын перспективалы бағыттары

айқындалады. Сондай-ақ, бұл диссертациялық жұмыс Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыруы аясында іске асырылатын AP25795717 жобасының ғылыми міндеттерімен тікелей байланысты және жоба шеңберінде орындалуға тиіс зерттеу нәтижелерінің бірі болып табылады.

Библиографиялық тізім 190 бірліктен тұрады, соның ішінде, шетелдік әдебиеттер де қамтылған. Жұмыстың көлемі – 143 бет.

1 ЗАМАНАУИ МӘДЕНИЕТ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУДІ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Мәдениет концепті аналитикалық категория ретінде: классикалық теориялардан цифрлық дәуірге дейін

«Концепт» ұғымы қазіргі таңда гуманитарлық ғылымдардың әртүрлі салаларында кеңінен қолданылып жүрген күрделі категориялардың бірі болып табылады. «Ұғымнан» айырмашылығы, концепт белгілі бір құбылыс туралы санамызда қалыптасқан анық әрі нақты емес, бірақ мәдени тәжірибемен, тілмен және тарихи жадымен тығыз байланысты күрделі мағыналық құрылым ретінде түсіндіріледі. Мәдениеттану тұрғысынан концепт әрдайым ұлттық-мәдени ерекшелікпен таңбаланады. Яғни ол тек жалпыадамзаттық мазмұнды ғана емес, сонымен қатар белгілі бір халықтың дүниетанымын да бейнелейді. Концепт ұғымына деген ғылыми қызығушылықтың артуы жаһандану үдерістерімен байланысты: бүгінде әртүрлі мәдениеттердегі құндылықтарды салыстырмалы түрде зерттеу кең таралуда. Бұл зерттеулер, бір жағынан, негізгі мәдени концепттердің әмбебаптығын мойындаса, екінші жағынан, олардың ұлттық интерпретациясының ерекшелігін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, мәдениеттерді олардың базалық концепттері арқылы салыстыра талдау мәдениетаралық коммуникацияны дамытуға мүмкіндік береді, өйткені, толыққанды өзара түсіністік адамның мінез-құлқының мәдени негіздерін тани алу қабілетіне байланысты [25, 234 б.]. Ал бірқатар еңбектерде концепттердің құндылық сипатында ұлттық-мәдени компоненттің бекінуі міндетті шарт деп көрсетіледі [26, 198 б.].

Мәдениеттанулық зерттеулерде «мәдениет концепті» ұғымы теориялық-әдіснамалық тұрғыдан айрықша мәнге ие категория. Мәдениет концепті мәдениеттің мәнін, құрылымын, тарихи өзгерісін, қоғамдағы қызметін және адам өміріндегі орнын ашуға бағытталған ұғым ретінде қолданылады. Осы тұрғыдан алғанда, ол мәдениетті тұтас құбылыс ретінде пайымдауға арналған жалпы теориялық категория.

Зерттеу барысында бұл ұғыммен қатар мәдени концепт түсінігін қолдану қажеттілігі туындады. Мәдени концепт – белгілі бір мәдени ортада қалыптасқан, сол қоғамның құндылықтарын, дүниетанымын, тәжірибесін және мінез-құлық нормаларын жинақтайтын мағыналық құрылым. Ол мәдениеттің өзін емес, мәдениет ішіндегі нақты мәндер мен түсініктердің қалай қалыптасатынын және қалай қабылданатынын көрсетеді.

Мәдениет концепті мәдениетті жалпы теориялық деңгейде түсіндіруге бағытталса, мәдени концепт белгілі бір мәдени кеңістіктегі нақты мағыналық мазмұнды ашуға мүмкіндік береді. Біріншісі – мәдениеттің жалпы ұғымдық

негізін айқындайтын категория, екіншісі – сол мәдениеттің ішіндегі құндылықтар мен мағыналарды сипаттайтын аналитикалық құрал. Сондықтан зерттеу барысында мәдениет концепті ұғымынан мәдени концепт ұғымына назар аудару теориялық қайшылық емес, зерттеу логикасының тереңдеуінен туындаған қадам.

Тілдегі мәдени концепттерді зерттеу және сол арқылы дүниенің тілдік бейнесін қайта құру мәселесімен лингвомәдениеттану айналысады. Лингвомәдениеттану – тіл мен мәдениеттің өзара байланысы мен ықпалын зерттейтін, олардың тілдік және тілден тыс мазмұнының бірлігін жүйелі әдістер арқылы қарастыратын кешенді ғылыми бағыт [27, 89 б.]. Бұл тұрғыдан концептті талдау оның семантикалық құрылымындағы этномәдени компоненттерді айқындауды көздейді.

Ғылыми әдебиетте мәдени концепт ұғымын түсіндіру бірнеше теориялық бағыттардың тоғысында жүзеге асады. Біріншіден, бұл ұғым мәдениетті рәміздік жүйе ретінде қарастыратын философиялық дәстүрмен байланысты. Осы бағыттың негізін қалаушылардың бірі Э. Кассирер мәдениетті «рәміздік формалар жүйесі» деп сипаттап, адамның дүниені тануы мен түсінуі рәміздік белгілер арқылы жүзеге асатынын дәлелдеді [28, 145 б.]. Оның пікірінше, адам табиғи ортада емес, рәміздер әлемінде өмір сүреді. Сондықтан мәдениет – шындықтың дайын бейнесі емес, оны мағыналық тұрғыдан ұйымдастыру тәсілі. Осы логикаға салсақ, мәдени концепт белгілі бір құбылыстың объективті сипаттамасы емес, сол құбылыстың мәдени санада қалыптасқан рәміздік моделі ретінде көрінеді.

Бұл идея семиотикалық бағытта одан әрі дамытылды. Ю. Лотман мәдениетті таңбалар мен мәтіндер жүйесі ретінде түсіндіре отырып, «семиосфера» ұғымын енгізді [29]. Семиосфера – әртүрлі мәдени кодтар мен мағыналардың өзара әрекеттесу кеңістігі. Сол себепті, мәдени концепт семиосфера ішіндегі тұрақты мағыналық түйін ретінде қарастырылады. Ол белгілі бір мәдени мәтіндерде (тіл, білім беру практикалары, медиа өнімдер) көрініс тауып, сол арқылы ұрпақтан ұрпаққа беріледі. У. Эко бұл тұжырымды толықтыра отырып, мәдени мағыналардың әрдайым көпмәнді және интерпретацияға ашық екенін көрсетті [30, 87 б.]. Демек, мәдени концепт тұрақты құрылым бола тұра, әртүрлі контексте әрқалай түсіндірілуі мүмкін.

Екіншіден, мәдени концепт әлеуметтік теория аясында әлеуметтік құрылым мен билік қатынастарының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. П. Бурдье мәдениетті әлеуметтік кеңістіктегі айырмашылықтарды бекітетін ресурс ретінде талдап, «мәдени капитал» ұғымын енгізді [12]. Оның пайымдауынша, қоғамда белгілі бір білім түрлері, талғамдар мен тілдік нормалар жоғары бағаланып, «заңды мәдениет» ретінде танылады. Осы арқылы мәдени концепттер әлеуметтік иерархияны қалыптастыру мен сақтаудың құралына айналады. Мысалы, «сапалы білім», «элиталық университет» немесе «академиялық мәдениет» сияқты ұғымдар бейтарап емес, әлеуметтік тұрғыдан легитимделген мәдени құрылымдар болып табылады.

Мәдени концепттің билікпен байланысын тереңірек ашқан зерттеушілердің бірі – М. Фуко. Оның дискурс теориясы мәдени ұғымдардың тарихи және институционалдық контексте қалыптасатынын көрсетеді [31, 156 б.]. Фуконың пікірінше, мәдени концепттер «шындық режимі» шеңберінде қалыптасып, белгілі бір нормаларды бекітеді. Бұл нормалар арқылы қоғамда «қалыпты» және «ауытқыған» мінез-құлық үлгілері ажыратылады. Осы тұрғыдан мәдени концепт тек мағына ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік реттеу мен бақылаудың құралы болып әрекет етеді.

Үшіншіден, мәдени концепт коммуникациялық теория тұрғысынан да маңызды. Ю. Хабермас мәдениетті «өмірлік әлемнің» құрамдас бөлігі ретінде сипаттап, оны адамдар арасындағы өзара түсіністіктің негізі деп қарастырады [5, 87 б.]. Оның теориясы бойынша, мәдени концепттер адамдардың әлеуметтік әрекетін үйлестіруге мүмкіндік беретін ортақ мағыналар жүйесін құрайды. Яғни мәдени концептсіз коммуникация да, әлеуметтік өзара әрекет те мүмкін емес. Бұл мәдениеттің интегративтік қызметін айқындайды.

Төртіншіден, қазіргі кезеңде мәдени концепт ақпараттық қоғам мен цифрлық технологиялар ықпалымен жаңа мазмұнға ие болуда. М. Кастельс ұсынған желілік қоғам теориясы мәдениетті ақпарат ағындары мен коммуникациялық желілер арқылы ұйымдасатын жаңа кеңістік ретінде сипаттайды [32, 178 б.]. Бұл жағдайда мәдени концепттер дәстүрлі институттар арқылы ғана емес, цифрлық платформалар арқылы да қалыптасады және таралады. Білім беру, коммуникация және әлеуметтік өзара әрекеттесу жаңа медиалық ортада жүзеге асып, мәдени мағыналар алгоритмдер мен интерфейстер арқылы реттеледі.

Қазақ ғылымына келетін болсақ, бұл мәселемен ғылыми тұрғыда шұғылданған, когнитивистика жайында көзқарас білдіргендер деп А. Байтұрсынов, Қ. Жұбанов, Ә. Қайдар, Е. Жанпейісов, М. Копыленко, Э. Сүлейменова, Ж. Манкеева А. Ислам, Қ. Жаманбаева ғалымдарымызды айтамыз. Өйткені бұл ғалымдар этнолингвистика шеңберінде концептілер туралы да пікірлер айтқан. Сондай-ақ бір топ жас зерттеушілер (М. Күштаева, Н. Аитова, А. Сыбанбаева, Ж. Жампейісова, А. Смайлов) еңбектері де бар. Олардың зерттеулері тікелей осы мәселеге арналған. Қандай да халықтың болмасын лингвомәдениетінде концептінің болмауы мүмкін емес, бұл – барлық халықтарға тән фактор. Халықтар тіліндегі концепт тек әлемнің тілдік бейнесін танып, қабылдауда сандық және мазмұндық жағынан ерекшеленуі мүмкін. Бұны сипаттау үшін сол халықтың философиялық ой-толғамын, тарихын, психологиясын, ділін жетік білу қажет, содан кейін ғана осы аталғандар тілдің көмегімен қалай берілетінін қарастыру мүмкін болады [33].

Мысалы, қазақ тіліндегі концептілерді талдауға арналған еңбектің бірі «Ақ пен Қара» концепті: оппозициясы мен қызметі» деп аталады. Авторы – Ж. Жампейісова. Зерттеу жұмысының мақсаты – ақ-қара тілдік бірліктерінде жалпыланған білімнің когнитивтік сипатын оппозиция негізінде түсіндіру, концептуалдық мазмұнын айқындау, олардың тілдегі қызметін саралау. Зерттеуші мәселеге қарама-қарсы ұғымдардың бір-бірінен ажырамас бірлікте болатындығы

философияда қарама-қарсылықтың бірлігі болатындығы тұрғысынан қарайды. Жұмыста ақ-қара қарама-қарсылықтары концептілер деп алынып тұрса да, осы екі тізбек «адам, қоғам, табиғат, уақыт және кеңістік» концептілеріне қосып қарастырылған. Бұл тәсілмен автор жұмыс барысында «ақ – қара» дегендерді тілдік бірліктер деп түсіндіреді. Зерттеудің қорытындысы бойынша мыналар анықталады. Біріншіден, «ақ–қара» тілдік бірліктерінің қазақ халқының дүниетанымдық жүйесінде алатын орны ерекше. Екіншіден, олардың рәміздік жүйесі – халқымыздың дәстүрлі дүниетанымының негізгі танымдық кодтарының бірі» [33].

Сонымен қатар, концепт көбіне мағыналардың кең ауқымын қамтитындықтан, ол бір ғана лексикалық бірлік арқылы толық бейнелене алмайды. Бұл жағдай лингвомәдениеттануды тілдік құбылыстарды құрылымдық-лингвистикалық сипаттаумен шектемей, оларды мәдени және антропоцентристік тұрғыдан талдауға көшу қажеттігін көрсетеді. Концепт мазмұны белгілі бір мәдени ортаның ерекшеліктерімен айқындалатындықтан, оны зерттеуде дұрыс әдіснамалық тәсілді таңдау ғылыми талдаудың шешуші шартына айналады.

Концепт ұғымын мәдениеттің құрамдас элементі, оның репрезентанты ретінде қарастыру мәдениеттің өзін қалай түсінетінімізді айқындауды талап етеді. Мәдениет туралы ғылыми зерттеулердің тарихы ұзақ болғанымен және бұл салада еңбектер өте көп жазылғанымен, ғалымдар арасында оның бірыңғай анықтамасы қалыптасқан жоқ. Бұл жағдай ғылыми танымның әлсіздігінен емес, мәдениет табиғатының күрделілігінен туындайды. Зерттеушілердің басым бөлігі мәдениетті экстра-соматикалық, яғни биологиялық организмнен тыс, үстеме құбылыс ретінде қарастырады.

Л. Уайт өз тұжырымдамасын негіздей отырып, «рәмізденуге тәуелді заттар мен құбылыстарды олардың адам организмдерімен емес, бір-бірімен байланысы тұрғысынан, яғни экстра-соматикалық контексте қарастырсақ, біз оларды мәдениет деп атай аламыз» деп жазады [34, 234 б.]. Бұл көзқарасқа сәйкес, адамның мінез-құлқы мен психикалық үдерістері психологияның зерттеу нысаны болса, ал мәдени құбылыстар мен үдерістер одан кеңірек, өзіндік логикасы бар дербес зерттеу аймағын құрайды.

Ал А. Кребер мен К. Клакхон мәдени жүйелерді екіжақты сипатта қарастырады. Бір жағынан, олар – адам әрекетінің нәтижесі, екінші жағынан – сол әрекетті реттейтін тетіктер. Яғни мәдениет тек жасалатын құбылыс қана емес, сонымен бірге әлеуметтік тәжірибені ұйымдастыратын, мінез-құлықты бағыттайтын реттеуші жүйе ретінде қызмет етеді [35].

Осылайша, мәдениет күрделі, көпқабатты феномен ретінде адамның қызметінен туындап қана қоймай, оның әрекетін, ойлауын және құндылық бағдарларын қалыптастыратын құрылым ретінде көрінеді.

Бұл анықтамалардан ғылыми танымда кең таралған екі ортақ сипаттаманы байқауға болады. Біріншіден, мәдениет көбіне тек адамға тән құбылыс ретінде зерттеледі (дегенмен соңғы жылдары жануарлар мәдениеті туралы зерттеулер де пайда болып, онда адамнан өзге тіршілік иелерінің мінез-құлықты әлеуметтік

немесе мәдени үйрену арқылы меңгеріп, тарата алатыны көрсетіледі) [36]. Екіншіден, мәдениет ең алдымен мазмұндық, мағыналық кеңістікте көрініс табады, яғни ол рәміздер мен мәндер жүйесі ретінде түсіндірілуі мүмкін.

Л. Уайт мәдениеттің өзегін үш негізгі салаға бөліп қарастырады:

– ұғымдар, сенімдер, эмоциялар және ұстанымдар;
– адамдар арасындағы әлеуметтік өзара әрекет үдерістері;
– мәдениет аясында жасалып, қолданылатын материалдық объектілердің мазмұны [37, 145 б.].

Ал А. Крёбер мен К. Клакхон мәдениетті рәміздер арқылы меңгеріліп, берілетін мінез-құлық үлгілерінің (эксплицитті және имплицитті) жиынтығы ретінде сипаттайды. Олардың пікірінше, мәдениет – адамзат топтарының айрықша жетістігі болып табылатын, әрі артефактілерде көрініс табатын күрделі жүйе [38, 78 б.].

Мәдениеттің мән-мағыналы өзегін тарихи тұрғыда қалыптасқан және ерекше құндылыққа ие дәстүрлі идеялар құрайды. А. Кребер мен К. Клакхон атап өткендей, мәдениеттің түпқазығы – уақыт сынынан өткен, қоғамда маңызға ие болған идеялар жүйесі [38, 78 б.]. Ал В. Степин мәдениетті «білімдер, нормалар, ережелер, дағдылар, идеалдар, әрекет үлгілері, сенімдер, мақсаттар мен құндылық бағдарлардан тұратын көпқабатты бағдарлама» ретінде сипаттайды [39, 267 б.].

Осы тұрғыдан алғанда, мәдениеттің мәні ең алдымен кең мағынадағы идеялармен байланысты. Бұл идеялар әртүрлі формаларда көрініс тауып, адамның іс-әрекетінде, мінез-құлқында, қарым-қатынасында және қоғамдық тәжірибесінде жүзеге асады. Сонымен қатар олар адам әрекетінің нәтижелерінде де көрініс табады. Мәдениеттің мағыналық өрісі көпқабатты және көпқырлы құрылым ретінде көрініп, онда идеялар, рәміздік жүйелер және әлеуметтік тәжірибе өзара тығыз байланыста дамиды.

Мәдениетті осындай кең мағынада түсіну зерттеу нысанын да айтарлықтай кеңейтеді. Сондықтан мәдениетті талдауда тек идеялардың өзін ғана емес, сонымен бірге тіл, рәміздер, бейнелер, әлеуметтік қатынастар кеңістігі, адамдардың іс-әрекеті, мінез-құлқы, коммуникациясы және мәдени артефактілер де қамтылады. Бұл – гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың басым бөлігіне ортақ, кең әрі кешенді зерттеу өрісін құрайды.

Әрбір мәдениеттің білім жүйесінде ортақ әмбебап категориялар мен мағыналар бар. Дәл осы негіз мәдениеттердің ұқсастығы мен туыстығы туралы айтуға мүмкіндік береді. Дегенмен, тұжырымдамада ерекше назар субъективтілікке аударылады. Яғни мәдениетті сол мәдениеттің өкілдері үшін мәнді болып табылатын мазмұн арқылы, сол мәдениеттің өз тілімен өрнектелген және концепттер түрінде ұйымдасқан жүйе ретінде түсіну. Мұндай құрылым адам мәдениетке енген, яғни инкультурация үдерісінен өткен кезде қалыптасады.

Бұл тұрғыда американдық антрополог М. Херсковиц енгізген инкультурация ұғымы ерекше мәнге ие. Ол мәдениетті меңгерудің, яғни адамның белгілі бір мәдени ортада қалыптасып, сол мәдениеттің нормалары мен құндылықтарын игеруінің негізгі тетігін сипаттайды [40, 109 б.]. Мұндай түсінік

Ф. Боас негізін қалаған мәдени релятивизм қағидатымен тығыз байланысты. Бұл қағидат бойынша әрбір мәдениет өзіндік ішкі логикасы мен құндылықтар жүйесіне ие және оны сол мәдениеттің өз контекстінде түсіну қажет.

М. Херсковиц бұл ұстанымды былайша тұжырымдайды: «Адамның пайымдаулары оның тәжірибесіне негізделеді, ал тәжірибе әрбір индивидтің өз инкультурациясы шеңберінде түсіндіріледі» [41, 134 б.]. Демек, мәдени құндылықтар мен мағыналардың алуан түрлілігін мойындау, әрбір этностық мәдениеттің өзіндік дербестігін тану және сол мәдениетті оның ішкі көзқарасы тұрғысынан зерттеу – қазіргі гуманитарлық ғылым үшін маңызды әдіснамалық қағида.

Зерттелетін тілдегі мәдени концепттерді талдау және оларды өз мәдениетінің концепттерімен салыстыру мәдениетаралық қарым-қатынас мәселелерінде ерекше маңызды орын алады. Бұл туралы мәдениеттану ғылымдарының докторы, жапон мәдениеті бойынша маман Т. М. Гуревич атап өткен. Оның «Жапон тілін оқытудың мәдениеттанулық парадигмасы» атты еңбегінде тіл үйретудің инновациялық тәсілдері мәдени концепттерді талдау арқылы жүзеге асатыны негізделеді. Атап айтқанда, «өмір» және «адам» сияқты іргелі концепттерді салыстырмалы түрде қарастыру білім алушыларға тілдік дағдылардан бөлек, өзге мәдениетті терең түсінуге мүмкіндік береді [42, 56 б.].

Мәдениет пен тілдің өзара байланысы туралы «мәдениет – ұлттың не ойлап, не істейтіні, ал тіл – оны қалай жүзеге асыратыны» деген тұжырым ғылыми ортада кең таралған. Шынында да, белгілі бір өркениетке тән барлық ерекшеліктер ең алдымен тілде көрініс табады. Оның өзіндік мәдени типі, дүниенің бейнесі, құндылықтар жүйесі мен олардың иерархиясы тіл арқылы бейнеленеді. Тіл тек ойлаудың көрінісі ғана емес, сонымен қатар оны қалыптастыратын маңызды фактор ретінде әрекет етеді. Яғни тіл адамның ойлау стереотиптерін, мінез-құлық үлгілерін және дүниетанымын айқындап, тұлғаның мәдени болмысын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады.

Өркениетті «өмір салтының, мәдениеттің ұқсастығымен ғана емес, сонымен қатар рухани әлемдердің ортақтығымен, дүниені қабылдау ерекшеліктерімен және іргелі құндылықтар жүйесінің құрылымымен біріктірілген адамдар қауымдастығы» ретінде анықтай отырып, Н. Моисеев өркениеттің негізгі құрамдас бөліктері ретінде мәдениет пен технологиялық негіздерді атап көрсетеді. Оның пікірінше, әртүрлі өркениеттердің қасиеттері сан алуан әрі кейде бір-бірімен салыстыруға келмейтіндей көрінгенімен, оларды салыстыруға мүмкіндік беретін белгілі бір ортақ өлшем бар. Бұл – мыңдаған жылдар бойы халық санасында сақталып келетін жеке және қоғамдық бастамалардың арақатынасы, яғни индивидуализм мен коллективизм арасындағы тепе-теңдік. Осындай құндылық шкаласы арқылы әртүрлі өркениеттердің ерекшеліктерін салыстырмалы түрде талдауға болады [42, 56 б.].

Осыған байланысты мәдени айырмашылықтарды құрметтеу, әрбір мәдениеттің өзіндік құндылығын мойындау және сол мәдениеттің өкілдерінің өз мәдениетін зерттеу құқығын қабылдау – қазіргі ғылыми дискурста күрделі әрі өзекті мәселе ретінде қарастырылады. Бұл мәселе, әсіресе, мәдениеттер

арасындағы өзара түсіністік пен ғылыми әдіснаманың этикалық негіздерін қайта қарастыру қажеттілігімен байланысты.

Заманауи зерттеулерде мәдениет концептінің «платформалануы» ерекше назарға алынады. Цифрлық платформалар тек техникалық құрал деген ой шеңберінен асып, белгілі бір мәдени нормаларды, қатысу формаларын және көріну режимдерін бекітетін әлеуметтік-мәдени инфрақұрылым ретінде жаңа мәнге ие болады [43]. Бұл жағдайда мәдени концепттер алгоритмдік іріктеу, деректерді өңдеу және цифрлық коммуникация арқылы қайта құрылып, жаңа сипатқа алып отыр. Мысалы, «онлайн қатысу», «цифрлық белсенділік», «виртуалды аудитория» сияқты ұғымдар қазіргі мәдени кеңістіктің ажырамас бөлігіне айналды.

Жоғарыда қарастырылған теориялық бағыттарды жинақтай отырып, мәдениет концептін келесідей анықтама арқылы түсіндіруге болады. Ол – белгілі бір қоғамда тарихи қалыптасқан, рәміздер, тіл, дискурс және әлеуметтік практика арқылы бекітілетін, мағына өндіруді, әлеуметтік тәртіпті және коммуникацияны ұйымдастыратын көпдеңгейлі интерпретациялық құрылым. Бұл анықтама мәдени концепттің мағыналық емес, сонымен қатар әлеуметтік және институционалдық табиғатын да қамтиды.

Осы тұрғыдан алғанда, мәдениет концепті бірнеше негізгі сипатқа ие.

Біріншіден, ол рәміздік сипатта болады, яғни шындықтың мәдени бейнесін білдіреді.

Екіншіден, ол таңбалық құрылым ретінде мәтіндер мен дискурстарда көрініс табады.

Үшіншіден, ол әлеуметтік айырмашылықтарды бекітетін құрал ретінде әрекет етеді.

Төртіншіден, ол билік пен білімнің өзара байланысы арқылы қалыптасады.

Бесіншіден, ол коммуникациялық үдерістердің мағыналық негізін құрайды.

Ал қазіргі жағдайда мәдени концепт цифрлық технологиялармен тығыз байланысып, желілік және платформалық сипатқа ие болады.

Мәдениет концептін осылайша түсіну диссертациялық зерттеу үшін ерекше маңызды. Мәдениет концепті категориясы мәдениеттанулық талдаудың әмбебап құралы ретінде әлеуметтік шындықты терең түсіндіруге жол ашады. Оның теориялық әлеуеті әсіресе цифрлық заманауилық жағдайында арта түседі, өйткені қазіргі мәдени үдерістердің көпшілігі дәл осы мағыналық құрылымдар арқылы жүзеге асады.

Қазіргі мәдениеттанулық зерттеулерде «мәдениет концепті» ұғымы айтарлықтай теориялық қайта пайымдаудан өтіп, дәстүрлі рәміздік және әлеуметтік түсініктерден әлдеқайда кең мазмұнға ие болды. Егер бұрын мәдени концепт көбіне рәміздік жүйенің элементі немесе мәдени мағынаның тасымалдаушысы ретінде қарастырылса, соңғы онжылдықтағы еңбектерде ол көпдеңгейлі, динамикалық және когнитивтік-әлеуметтік құрылым ретінде бекіп үлгерді. Бұл өзгеріс мәдениетті тек мазмұн немесе мұра ретінде емес, мағына

өндірудің, қабылдаудың және ұйымдастырудың күрделі үдерісі ретінде қарастырумен байланысты дамып отыр.

Заманауи зерттеулердің маңызды бағыты мәдени концептті когнитивтік құрылым ретінде түсіндірумен байланысты. Бұл тұрғыда мәдениет концепті «мәдени схема» ұғымы арқылы сипатталады: ол адамның әлеуметтік шындықты қалай қабылдайтынын, түсіндіретінін және бағалайтынын анықтайтын ішкі мағыналық үлгі ретінде белгілі [44]. Мұндай схема білім, құндылық, сенім, тәжірибе және эмоциялық қатынастардың бірлігін қамти отырып, мәдени тәжірибені сүзгіден өткізетін әмбебап механизм қызметін атқарады. Демек, мәдени концепт тек сыртқы мәдени формаларды білдірмейді, ол адамның әлеммен қарым-қатынасын ұйымдастыратын ішкі танымдық құрылым ретінде де әрекет етеді.

Сонымен қатар, қазіргі мәдени теория мәдениетті мағына өндіру үдерісі ретінде қарастырып, мәдениет концепті осы үдерістің негізгі бірлігі ретінде айқындайды [45]. Бұл тәсіл мәдениет концептінің статикалық емес, үнемі қозғалыста болатын, әлеуметтік тәжірибе барысында қайта құрылып отыратын табиғатын көрсетеді. Яғни мәдениет концепті белгілі бір мағынаны «сақтайтын» құрылым ғана емес, сол мағынаны әртүрлі контексте қайта жасап отыратын интерпретациялық механизм. Бұл механизмде мәдени тәжірибе мен түсіндіру әрекеті ажырамас бірлікте болады.

«Концепт» ұғымының қазіргі гуманитарлық білім парадигмасында ерекше мәнге ие болып отырғаны туралы тағы бір деректерде былай көрсетіледі. Бұл ұғым әмбебап сипатқа ие болғанымен, оны реконструкциялау мәдениеттану ғылымдарында қолданылатын әдіснамалық тәсілдерге байланысты әртүрлі ерекшеліктермен сипатталады. Лингвистикалық зерттеулер негізінен концепттің тілдегі көрініс табу құралдарын, когнитивтік модельдерін және санадағы ақпаратты бекітетін құрылымдарды анықтауға бағытталса, лингвомәдениеттану оның ұлттық-мәдени компонентін ашуға, тіл арқылы халықтың дүниетанымын зерделеуге ұмтылады. Ал философиялық талдау адам, тіл және мәдениет арасындағы өзара байланыстарды кең ауқымда қарастырып, зерттелетін құбылыстан «жалпыны» табуға бағытталады. Осы тұрғыдан алғанда, философиялық-мәдениеттанулық зерттеулер әртүрлі халықтардың базалық құндылықтарын терең түсінуге, қазіргі халықаралық қатынастар теориясын дамытуға да үлес қосады. Бұл жөнінде А. Торкунов философиялық ғылымдардың шынайылық туралы білімді жүйелеудегі маңызды рөлін атап көрсетеді [46, 312 б.].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, концептке келесідей анықтама беруге болады. Концепт – бұл мәдени-тарихи феномен, жеке және ұжымдық шығармашылықтың нәтижесі ретінде қалыптасатын, тұтас құрылымға ие және мәдениетті ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін, сондай-ақ мәдениетаралық өзара әрекетте маңызды рөл атқаратын категория. Өзінің пәнаралық табиғатының арқасында концепт қазіргі гуманитарлық шындықты танудың тиімді әдістерінің бірі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Соңғы зерттеулерде мәдени концепттің құрылымдық қырына да мән беріліп жүр. Ол кеңірек қарастыратын болсақ, мәдени жүйелердің –

құндылықтар, нормалар, рәміздер мен әлеуметтік сценарийлерден тұратын құрылымдардың – құрамдас бөлігі ретінде айқындалып үлгерді. Бұл тұрғыдан мәдени концепт белгілі бір мәдени кеңістіктегі мағыналық түйін қызметін атқарып, әлеуметтік әрекетті бағыттайтын және реттейтін ішкі бағдарлар жүйесіне енеді. Осы ой шеңберінде мәдени концепт тек идея немесе түсінік емес, әлеуметтік тәжірибені ұйымдастыратын құрылымдық элемент деп айта аламыз.

Когнитивтік және әлеуметтік бағыттардың тоғысында концепттің категориялық сипаты да айқындап алуымыз қажет. Қазіргі зерттеулер мәдениет концепті болуы үшін концепт белгілі бір әлеуметтік топқа ортақ, коммуникация арқылы берілетін және уақыт өте тұрақтанатын категория болуы қажет [47]. Мұндай категориялар жеке адамның санасында ғана емес, ұжымдық тәжірибе мен өзара әрекет барысында қалыптасады. Олар адамдардың дүниені ұқсас түрде қабылдауына мүмкіндік беріп, ортақ мағыналық кеңістік қалыптастырады. Демек мәдениеттің концепті – бұл ұжымдық санада бекітілген, әлеуметтік келісімге негізделген мағыналық құрылым деп айтуға толық негіз бар.

Н. Алефиренконың пікірінше, мәдениет концептілерін сөздің этномәдени компоненттері деңгейінде қарастыруға болмайды. Мәдениет концепті мен сөз мағынасының ұлттық-мәдени компоненті – өзара байланысты, бірақ бір-біріне тең емес категориялар; бұл ұғым мен тілдік мағынаның бірдей болмауы сияқты. Осы тұрғыдан алғанда, мәдениеттің концепті мен кілт сөздер арасындағы өзара байланыс неғұрлым айқын көрінеді. Кілт сөздер белгілі бір жеке мәдениет үшін ерекше маңызды ұғымдар мен құбылыстар. Мәдениеттің кілт сөзі «концепт» ретінде танылуы үшін ол мүіндетті түрде жалпы қолданыста болуы, жиі қолданылуы, фразеологизмдер, мақал-мәтелдер және т.б. құрамына енуі қажет [48].

Соңғы жылдары мәдениет концептінің әлеуметтік желілер мен цифрлық ортада қалыптасу ерекшеліктеріне де ерекше назар аударылуда. Зерттеулер мәдени мағыналардың қазіргі таңда тек дәстүрлі институттар арқылы емес, желілік коммуникациялар, онлайн қауымдастықтар және цифрлық платформалар арқылы қалыптасатынын көрсетеді [49]. Бұл жағдайда мәдени концепттер әлеуметтік өзара әрекеттің жаңа формалары арқылы туындап, тез таралып және өзгеріске ұшырап отырады. Яғни мәдени концепттің қалыптасуы енді тек мәдени дәстүрлермен емес, коммуникациялық инфрақұрылыммен де тығыз байланысты.

Цифрлық қоғам жағдайында мәдениет концептінің мән-мағынасы одан әрі күрделене түскені – айтқымыз келген негізгі түйін. Қазіргі зерттеулер мәдени мағыналардың алгоритмдік іріктеу, деректерді өңдеу және платформалық логика арқылы қалыптасатынын айқындайды [50]. Бұл жағдайда мәдениет концепті әлеуметтік тәжірибенің нәтижесі ғана емес, сонымен қатар технологиялық орта арқылы құрылатын құбылысқа айналалып отыр. Платформалар қандай мазмұн көрінетінін, қандай әрекет қолдау табатынын және қандай мағына үстем болатынын анықтайды. Демек, мәдениет концепті қалыптасу логикасына тікелей ықпал етеді.

Қазіргі цифрлық қоғамда «мәдениет концепті» категориясы цифрландыру жағдайында қалыптасатын мағыналарды, құндылықтарды және адам

болмысының жаңа формаларын түсіндіру тәсілі ретінде қарастырылады. Егер мәдениет философиясында концепт адамның өміріндегі мәні мен құндылықтар жүйесіндегі орны тұрғысынан талданса, цифрлық дәуірде ол коммуникация, білім, бірегейлік және әлеуметтік өзара әрекет туралы түсініктердің қалай өзгеретінін пайымдауға мүмкіндік береді.

Цифрлық қоғамдағы мәдениет концептінің ерекшелігі – цифрлық платформалар, интерфейстер, алгоритмдер, онлайн-коммуникация және виртуалды қатысу формалары арқылы да көрінуінде. Осы мағынада цифрлық технологиялар мәдениетке жай ғана қызмет етпейді, оның қайта құрылуына да қатысады. Бұрын көбіне физикалық қатысу мен тікелей қарым-қатынасқа негізделген тәжірибелер енді онлайн ортаға ауысып, мәдени көріністің жаңа формаларына ие болуда.

Ш. Жарқынбекова концептінің мынадай анықтамасын ұсынады: «бұл – шындықтың бейнеленуі, сыртқы әлемді тану нәтижесі болып табылатын, көпдеңгейлі құрылымымен сипатталатын және ұғымдық, бейнелік әрі құндылық құрамдастарды қамтитын, белгілі бір тілдік формада заттанған кешенді, қатаң құрылымданбаған, менталды, мағыналық түзілім» [51, 198 б.].

Ғылыми еңбектерде концептінің мәртебесін, оның қызмет ету ерекшелігін анықтау мәселесінде де бірізділік жоқ. Бір ғалымдар концептілерге натуралистік, яғни «туа біткен» сипат берсе, екіншілері концептілер әрбір ұлттық тілде қайталанбас және өзіндік ерекшелігімен айқындалады деп тұжырымдайды. Шын мәнінде, ғылыми ізденістер тәжірибесі көрсеткендей, концептілер бір мезгілде әрі ұлттық, әрі әмбебап сипатқа ие. Мәселен, түсініктер, бейнелер, сценарийлер арқылы ұлттық реңк берілсе, ұғымдар, гештальттар мен фреймдер әмбебап сипатқа ие болады. Тиісінше, бұл жерде концептінің көпдеңгейлілігі және оның дискурстың белгілі бір түрінде көріну тәсілдері мәселесін қарастыру қажет.

Осы анықтамаға сүйене отырып, қашықтықтан білім беруді мәдени концепт ретінде қарастыруға болады. Себебі ол тек оқу үдерісін ұйымдастырудың техникалық формасы ғана емес, белгілі бір қоғамдағы білім, оқытушы, студент, жауапкершілік, сенім, сабаққа қатысу және коммуникация туралы түсініктерді жинақтайтын күрделі мағыналық құрылым болып табылады. Қашықтықтан білім беру де концепт ретінде көпдеңгейлі сипатқа ие: оның ұғымдық деңгейі білім беру үдерісінің кеңістік алшақтық жағдайында ұйымдастырылуымен байланысты болса, бейнелік деңгейі онлайн сабақ, платформа, экран, виртуалды аудитория, цифрлық байланыс сияқты көріністер арқылы айқындалады. Ал құндылық деңгейі білім сапасы, қолжетімділік, академиялық адалдық, оқытушы беделі, студенттің дербестігі және цифрлық теңдік сияқты мәселелермен байланысты.

Қашықтықтан білім беру концепті бір мезгілде әрі әмбебап, әрі ұлттық-мәдени сипатқа ие. Әмбебап қыры оның жаһандық білім беру кеңістігінде кең таралуынан, цифрлық технологияларға, онлайн платформаларға және желілік коммуникацияға негізделуінен көрінеді. Ал ұлттық-мәдени қыры әр қоғамдағы білім беру дәстүрлері, тілдік орта, педагогикалық қарым-қатынас үлгілері, отбасының рөлі, әлеуметтік теңсіздік және білімге деген сенім арқылы ашылады.

Сондықтан бұл концепт әр елде бірдей мазмұнға ие болмайды; ол нақты мәдени және әлеуметтік контекст арқылы мағынаға ие болады.

Қазақстан жағдайында қашықтықтан білім беру концепті көптілділік, ауыл мен қала арасындағы цифрлық алшақтық, оқытушының әлеуметтік беделі, студенттің өзіндік жауапкершілігі, отбасы мен қауымдастықтың оқу үдерісіне қатысуы сияқты факторлармен толықтырылады. Бұл оның мәдени-әлеуметтік құбылыс екенін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, қашықтықтан білім беру мәдениет концепті ретінде білім беру саласындағы цифрлық өзгерістерді ғана емес, қоғамдағы құндылықтар мен әлеуметтік қатынастардың қайта құрылуын да бейнелейді.

Демек соңғы онжылдықтағы ғылыми зерттеулер мәдениет концепті үнемі көпқырлы құбылыс екенін дәлелдейді. Ол бір мезгілде когнитивтік схема, мағына өндіру бірлігі, әлеуметтік категория және коммуникациялық құрылым ретінде әрекет етеді. Мұндай кешенді түсінікті негізге алсақ, мәдениет концептін тек мәдени мазмұнның элементі ретінде емес, әлеуметтік шындықты түсіндірудің әмбебап аналитикалық категориясы ретінде қарастыруға болады.

1.2 Қашықтықтан білім беруді мәдениеттанулық теория контекстінде талдау: педагогикалық практикадан мәдениет концептіне дейін

Алдыңғы бөлімде «мәдениет концепті» ұғымының мазмұны қарастырылғандықтан, енді қашықтықтан білім беруді мәдениет концепті ретінде теориялық тұрғыдан пайымдауға көшу орынды. Бұл тұрғыда қашықтықтан білім беруді тек педагогикалық шеңберде түсіндірумен шектелмей, оны мағына өндірудің мәдени жүйесіне ендірілген құбылыс ретінде қарастыру керек.

Осы тұрғыдан қарастырсақ, қашықтықтан білім беруді қоғамның цифрлық трансформациясы контекстінде пайда болған мәдени ұғым ретінде қарастыру мүмкін болады. Дәстүрлі білім беру мәдениетінде білім ұғымы мектеп немесе университет ғимаратының физикалық кеңістігімен, бетпе-бет көрісумен және институттық иерархиямен тығыз байланысты болса, ақпараттық дәуірде оның негізгі мағынасы өзгерді. Білім мобильділікпен, технологиялық делдалдықпен, жеке траекториялармен және виртуалды орталармен байланыстырыла бастады. Осылайша, қашықтықтан білім беру ұғымы кейінгі модерн мәдениеті мен желілік қоғамға тән икемділік, қолжетімділік және дербестендіру құндылықтарын жинақтайды [37, 145 б.].

Білім беру ең алдымен адам тәжірибесін ұйымдастыратын және мағына өндіретін мәдени іс-тәжірибе. Бұл жерде «онлайн мен офлайн» айырмасы тек канал емес. Ол білім беру тәжірибесінің кеңістік-уақыттық құрылымын, қатысушылардың рөлдерін, жауапкершілік режимдерін, сөйлеу стилін өзгертеді. Сондықтан қашықтықтан білім беруді талдау үшін «қандай құрал қолданылды?» деген сұрақтан бұрын «бұл іс-тәжірибе білімді қалай мәнге айналдырады, қандай

құндылықтық бағдар ұсынады, «мен» мен «басқаның» (өзге адамның) қатынасы қалай құрылады?» деген мәдени-философиялық сұрақтарды қойған жөн.

Қашықтықтан білім беруді мәдениет концепті ретінде талдау оның тек мазмұндық немесе ұйымдастырушылық қырларымен шектелмейтінін көрсетеді. Бұл концепт нақты мәдени тәжірибеде әртүрлі «мәтіндер» арқылы жүзеге асады. Яғни онлайн білім беру кеңістігі – мағыналар, нормалар және қатысу үлгілері көрініс табатын көпқабатты мәдени өріс.

Осы мағынада қашықтықтан білім берудің маңызды ерекшеліктерінің бірі – стандарттау логикасының күшеюі. Бір жағынан, бұл оқу мазмұнын жүйелеуге, сапаны бақылауға және әртүрлі аудиторияға қолжетімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Алайда екінші жағынан, шамадан тыс стандарттау білім беруді тірі мәдени үдеріс ретінде емес, формалды өндірістік жүйе ретінде қабылдауға әкелуі мүмкін. Бұл құбылысты Н. Постман технологияның мәдениетке бейтарап құрал емес екенін, өз логикасын енгізетін күшке айналып отырғанын сипаттайды. Бұл тұжырымға сай, қашықтықтан білім беруде «білім беру үдерісі» мен «платформалық талаптардың» шектері жойылып, білім беру мазмұны цифрлық жүйенің өлшемдеріне тәуелді бола бастайды. Мысалы, оқу сапасын тест нәтижелерімен ғана бағалау, қатысуды жүйеге кіру жиілігі арқылы өлшеу немесе белсенділікті тек онлайн хабарламалармен шектеу білім беру тәжірибесінің күрделілігін тарылтып отыр. Нәтижесінде білім беру мәдениеті мағыналық тереңдігін жоғалтып, есеп беру логикасына бейімделеді.

Сонымен қатар, қашықтықтан білім беру мәдениет концепті ретінде көпдеңгейлі мәтіндік құрылымдар арқылы іске асады. Онлайн курс біртұтас мазмұн емес, әртүрлі коммуникациялық элементтердің жиынтығынан тұрады: видеолекциялар, презентациялар, форумдағы пікірталастар, оқытушының кері байланысы, өзара бағалау тәжірибелері, автоматты жүйелік хабарламалар. Бұл элементтердің әрқайсысы тек ақпарат жеткізбейді, сонымен қатар белгілі бір мәдени мағыналарды қалыптастырады. Нәтижесінде білім алушының эмоциялық және мәдени тәжірибесі құралады: сенім немесе сенімсіздік, қызығушылық немесе шаршау, өзінің тиімділігіне қатысты сезімі немесе шеттетілу күйі.

Сондай-ақ, білім беру әлеуметтік және мәдени институт ретінде тарихи тұрғыдан білімді, нормалар мен құндылықтарды трансляциялау қызметін атқарып, мәдениеттің қайта өндірілуін және индивидтің әлеуметтік интеграциясын қамтамасыз етті. Сонымен қатар білім беру үдерісін ұйымдастырудың формалары мен тәсілдері үстем мәдени және технологиялық жағдайларға байланысты өзгеріп отырды. Ақпараттық қоғам жағдайында коммуникацияның цифрлануына, білім берудің кеңістік-уақыт сипаттарының өзгеруіне және білім беру үдерісіне қатысушылардың рөлдерін қайта пайымдауға байланысты білім беру мәдениеті сапалық тұрғыдан трансформацияға ұшырайды. Осы контексте қашықтықтан білім беру тек технологиялық шешім болудан қалып, дербес мәдени феномен ретінде қызмет ете бастайды.

Білім беру мәдениетінің бастауын білімді тарату мен ұйымдастырудың тарихи түрде өзгеріп отырған үлгілерімен байланыстыруға болады. Алғашында

ауызша дәстүрлер мен діни оқу орталықтары үстем болса, кейін жазба мәдениет орнығып, бетпе-бет білім беруге және академиялық беделге сүйенген университеттік жүйе қалыптасты. Классикалық білім беру парадигмасы аясында білім беру кеңістік тұрғысынан жергіліктендірілген, уақыт жағынан құрылымдалған және ритуалдар, мәртебелер мен дисциплинарлық іс-тәжірибелер арқылы рәміздік түрде бекітілген үдеріс болды. Алайда XX ғасырдың екінші жартысында жаппай білім берудің дамуы және ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың ілгерілеуі жағдайында баламалы оқыту формалары, соның ішінде қашықтықтан білім беру де қалыптаса бастады. Бұл оқу формалары біртіндеп көмекші және инновациялық тәжірибелер шеңберінен шығып, дербес білім беру іс-тәжірибесі ретінде орныға түсті.

Интернет пен цифрлық платформалардың таралуымен қашықтықтан білім беру жүйелі сипат алып, жаһандық білім беру инфрақұрылымының ажырамас бөлігіне айналды. Оның дамуы желілік қоғамға өтуге байланысты кең ауқымды мәдени өзгерісті көрсетеді, онда білімді ұйымдастыру мен коммуникацияның негізгі үрдістері цифрлық ортада жүзеге асады [1, 202]. Осы жағдайда қашықтықтан білім беру тек оқу үдерісін ұйымдастырудың бір түрі ретінде ғана емес, сонымен бірге жалпы білім беру мәдениетін трансформациялаудың бір элементі ретінде де қарастырылуы тиіс.

Осы айтылғандарды негізге алып, қашықтықтан білім беру мәдениеттанулық тұрғыда әлеуметтік практиканы ұйымдастыратын мәдениет концепті деңгейіне көтеріледі.

Мәдениет философиясында қашықтықтан білім беруді рәміздік форма ретінде қарастыру тиімді. Э. Кассирер тұжырымдамасында мәдениет тіл, миф, өнер, ғылым сияқты рәміздік формалар жиынтығы ретінде түсініледі, олардың көмегімен адам шындықты құрылымдап, оған мағына береді [28, 245 б.]. Цифрлық білім беру ортасы өзіндік рәміздік тәртіпті қалыптастырады, оған білім беру платформаларының интерфейстері, бейне дәрістер, тапсырмалар, бағалау жүйелері және оқу нәтижелерін өлшеу көрсеткіштері кіреді. Бұл элементтер бейтарап құралдар емес, олар пән мен білім арасындағы рәміздік дәнекер ретінде әрекет етіп, білім беру мазмұнын қабылдау, түсіндіру және меңгеру тәсілдерін анықтайды. Яғни, егер дәстүрлі аудиториялық білім беруде басты рәміздік форма – тікелей сөз, ұстаз беделі, сыныптағы тәртіп, бір кеңістікте ортақ тәжірибе болса, қашықтықтан білім беруде рәміздік формалар жиынтығы өзгереді: интерфейс тілі, платформаның логикасы, алгоритм ұсынатын тәртіп, экран мәдениеті, жазбаша коммуникацияның басымдығы пайда болады. Бұл өзгерістер білім берудің «мәнін» өзгертпей қоймайды. Білім алушы енді тек мазмұнды меңгермейді, сол мазмұнды жеткізетін мәдени кодтарды да игереді.

Қашықтықтан білім берудің семиотикалық өлшемі мәдениетті мағына өндіріліп, интерпретацияланатын таңбалар мен кодтар жүйесі ретінде қарастыратын тәсілмен сабақтас [2, 197 б.]. Онлайн білім беру білім кодталған формада айналымға түсетін құрылымдалған коммуникациялық жүйе; ал бұл жүйеге сапалы қатысу білім алушының осы кодтарды оқи білу және қайта өндіре алу қабілетіне тәуелді. Қашықтықтан білім беруді бұл мағынада білімге

қолжетімділік тәсілдерін және білім беру тәжірибесінің формаларын трансформациялайтын рәміздік мәдени механизмі ретінде тұжырымдамалауға болады.

Интерпретациялық антропология тұрғысынан алғанда, қашықтықтан білім беру мәдени мәтін ретінде түсінілуі мүмкін. К. Гирц 1973 жылы мәдениетті рәміздік әрекеттер мен іс-тәжірибелер арқылы жасалып, сақталатын мағыналар желісі ретінде анықтады [3, 44 б.]. Онлайн білім беру белгілі бір әдеттер мен рәсімдер жиынтығын құрайды: жүйеге кіру, синхронды және асинхронды сабақтарға қатысу, тапсырмаларды орындау, чаттар мен форумдарда қарым-қатынас жасау. Бұл әрекеттер маңыздылық пен нормативтілікке жаңа талаптар қояды. Цифрлық білім беру ортасында қатысу, белсенділік, нәтиже және академиялық адалдық сияқты негізгі категориялар қайта анықталуда, бұл білім беруге қатысудағы мағынаның жаңа режимдерінің қалыптасуын көрсетеді.

Қашықтықтан білім беруді мәдениет концепті ретінде қарастыруға болады, өйткені ол білімді жай ғана жеткізумен шектелмей, жаңа мәдени нормаларды орнықтырып, таным тәсілдерін қайта қалыптастырып, адамдар арасындағы өзара әрекет формаларын өзгертеді. Осы тұрғыда қашықтықтан білім беру цифрлық дәуірде мәдениеттің негізгі элементтері – білім, субъект және әлеуметтік байланыстар – қайта түрленетін мағына қалыптастырушы категория ретінде көрінеді [52, 53].

Біріншіден, қашықтықтан білім беру білімнің жаңа моделін қалыптастырады. Дәстүрлі білім беру парадигмасында білім салыстырмалы түрде тұтас, иерархиялық құрылымға ие жүйе ретінде қарастырылып, оқытушыдан білім алушыға институционалдық түрде беріледі. Ал цифрландыру жағдайында білім айтарлықтай өзгеріске ұшырайды: ол фрагменттелген, визуалданған және алгоритмденген сипат алады. Білім модульдерге бөлінеді, оңай қайта өндіріледі және кез келген уақытта қолжетімді болады. Бұл білімді ұзақ уақыт бойы меңгерілетін үдеріс емес, тез алынып, қолданылып, қажет болса ауыстырылатын ресурсқа айналдырады. Осылайша, қашықтықтан білім беру білімді қолжетімді, жылдам және технология арқылы жүзеге асатын ресурс ретінде түсінетін жаңа мәдени норманы орнықтырады.

Екіншіден, қашықтықтан білім беру субъектінің жаңа типін қалыптастырады. Дәстүрлі жүйеде білім алушы қатаң институционалдық құрылымға тәуелді болып, оның рөлі нормалар мен иерархиялар арқылы анықталатын. Ал қашықтықтан білім беруде субъект жаңа сипатқа ие болады: ол өз оқу траекториясын дербес құра алатын, уақытын басқара білетін және білім көздерін таңдайтын автономды пайдаланушыға айналады. Мұндай субъект тек білім алушы емес, сонымен қатар цифрлық коммуникациялар кеңістігінде әрекет ететін желілік үдерістердің белсенді қатысушысы ретінде көрінеді. Осы контексте икемділікпен, көпқырлылықпен және өзгерістерге ашықтықпен сипатталатын желілік сәйкестік қалыптасады. Демек, қашықтықтан білім беру мәдениет концепті ретінде жаңа антропологиялық типті қалыптастырады.

Үшіншіден, қашықтықтан білім беру әлеуметтік байланыстардың жаңа формасын айқындайды. Дәстүрлі білім беру кеңістігі физикалық ортаға

(аудитория), иерархиялық құрылымға (оқытушы – білім алушы) және институционалдық тұйықтыққа негізделген болатын. Қашықтықтан білім беру форматында бұл белгілердің маңызы әлсірейді. Білім беру желілік және платформалық сипатқа ие болады, яғни ол белгілі бір кеңістікпен шектелмей, жаһандық деңгейге шығады. Білім беру үдерісіне қатысушылар әртүрлі мәдени және географиялық ортада болуы мүмкін, бұл институционалдық тиесіліктен гөрі желілік байланыстарға негізделген жаңа әлеуметтік формалардың қалыптасуына әкеледі. Нәтижесінде қашықтықтан білім беру желілік мәдениеттің концептісі болады, онда өзара әрекет көбіне көлденең сипат алады.

Төртіншіден, қашықтықтан білім беру мәдени биліктің жаңа механизмдерін қалыптастырады. Дәстүрлі жүйеде білімге қатысты билік оқытушы мен білім беру мекемесіне тиесілі болса, цифрлық ортада бұл қатынастар өзгереді. Білімге қолжетімділікті ұйымдастыруда платформалар, алгоритмдер және цифрлық интерфейстер маңызды рөл атқара бастайды. Олар білімнің қалай ұсынылатынын және қалай құрылымдалатынын анықтайды. Осылайша, қашықтықтан білім беру мәдениет концепті ретінде жаңа алгоритмдік билік формасының қалыптасуымен байланысты. Мұнда бақылау тікелей емес, технологиялық құралдар арқылы жүзеге асады.

Қашықтықтан білім берудің маңызды өлшемі билік пен тәртіп дискурстарын талдау арқылы да анықталады. М. Фуко негізін салған теория бойынша білім мінез-құлық пен субъективтіліктің нормативтік үлгілерін қалыптастыратын билік механизмдерімен ажырамас байланыста [7, 56 б.]. Цифрлық білім беру платформалары әрекеттерді бақылау, автоматтандырылған бағалау және нәтижелер мен білім алушылардың сабаққа қатысуын талдау арқылы бақылау мен ережелер мүмкіндігін кеңейтеді. Бұл құралдар сабаққа қатысу мен сабақ барысындағы жетістіктерді алгоритмдік көрсеткіштер арқылы өлшейтін және қалыпқа келтіретін тәртіпті оқушыларды қалыптастыруға жағдай жасайды. Нәтижесінде қашықтықтан білім беру белгілі бір білім алушы субъективтіліктің формаларын өндіретін мәдени технология ретінде қарастырылуы мүмкін.

Демек, билік пен беделдің өзгеру механизмдері бақылаудың жаңа мәдени формасын тудырады. М. Фуко тәртіп институттары адамдарды бақылау арқылы ғана емес, өзін-өзі бақылауға үйрету арқылы да қалыптастыратынын көрсеткен [7, 71 б.]. Қашықтықтан білім беруде өзін-өзі бақылау тетіктері күшейеді. Бұл оқу форматында білім алушы камера алдында өзін ұстауға, мәтін арқылы өзін жақсы жағынан көрсетуге, платформаның талабына сәйкес болуға үйренеді. Бұл жерде жаңа мәдени нормалар пайда болады. Айтап айтсақ, онлайн этикет, «цифрлық тәртіп», көпшілікке көріну/көрінбеу стратегиялары, экрандағы өз бейнесін басқару қабілеті.

Сонымен бірге, қашықтықтан білім беру білім беру мүмкіндіктерін қайта бөлудің маңызды факторы, бұл оны мәдени капитал теориясы арқылы талдауға мүмкіндік береді [54]. Бұл теория аясында білім беру мәдени капитал формаларының қайта өндіріліп, заңдастырылатын әлеуметтік алаң ретінде қарастырылады, бұл өз кезегінде әлеуметтік айырмашылықтарды күшейтеді

[30, 87 б.]. Цифрлық форматта тек ресми білім талаптары ғана емес, сонымен қатар цифрлық сауаттылық, техникалық инфрақұрылымға қолжетімділік, отбасы мүшелерінің қолдауы және желідегі қарым-қатынас стильдерінің онлайн ортаның академиялық нормаларына сәйкестігі сияқты біркелкі бөлінбеген ресурстар да маңызды рөл атқарады. Нәтижесінде қашықтықтан білім беру бір уақытта білім алуға қолжетімділікті кеңейте те алады, сонымен қатар, мәдени-әлеуметтік кедергілерді күшейтуі де әбден мүмкін.

Қашықтықтан білім беруді талдаудың маңызды аспектісі – оның коммуникативтік өлшемі. Ю. Хабермастың 1981 жылғы теориясында әлеуметтік өзара әрекеттесу өзара түсіністікке қол жеткізуге бағытталған коммуникативтік әрекетке негізделеді [55, 234 б.]. Онлайн білім беру білімді тарату мен насихаттаудың жаңа формаларын қалыптастырып, онлайн талқылауларды, бірлескен жобаларды және тәжірибе қауымдастықтарын дамытуға мүмкіндік береді. Алайда, бір мезгілде платформа стандарттары мен өлшемдері арқылы коммуникацияны рәсімдеуге бағытталған үрдіс күшейіп келеді. Бұл өз кезегінде онлайн білім берудің коммуникативтік әлеуеті мен оның бюрократиялануы арасындағы шиеленісті тудырады.

Қоғам сенімі әлсіреген жағдайда білімнің қоғамдық құндылығы да төмендейді. Ю. Хабермас қоғамдағы өзара түсіністік пен келісім ашық коммуникация арқылы қалыптасатынын атап көрсетеді. Ал ақша мен билік сияқты жүйелік тетіктер осы коммуникациялық кеңістікке үстемдік еткен кезде, әлеуметтік сенім іргесі босайды [5, 242 б.]. Қашықтықтан білім беру жағдайында да осы тәуекел айқын көрінеді. Егер қарым-қатынас мазмұнды диалогтан гөрі формалды рәсімдер мен техникалық талаптарға тәуелді болып қалса, білімге деген сенім әлсіреуі мүмкін. Сондықтан онлайн білім беру тек қызмет көрсететін техникалық жүйе ретінде емес, өзара түсіністікке негізделген мәдени орта ретінде ұйымдастырылуы қажет. Бұл ортада мазмұнды пікір алмасу, сапалы кері байланыс, академиялық адалдық қағидалары және өзара құрмет мәдениеті шешуші рөл атқарады.

Қашықтықтан білім берудің медиа-мәдени өлшемі бізге М. Маклюэннің 1994 жылғы идеяларына жүгінуге мүмкіндік береді. Оған сәйкес, коммуникация түрі қабылданған мазмұнның сипатын анықтайды [56, 310 б.]. Қашықтықтан білім беру формаларына көшу білім беру өзара әрекеттесуінің қарқынын, ырғағын және құрылымын өзгертіп, визуалдылықты және назардың бөлінуін күшейтеді, ойлау және оқу материалын қабылдау тәсілдерін түрлендіреді. Бұл тұрғыда қашықтықтан білім беру білім беру мәдениетінің құндылықтары мен тәжірибелеріне ықпал ететін медиа-мәдени феномен ретінде әрекет етеді.

Білім беру үдерісінің виртуализациясын философиялық тұрғыдан пайымдау Ж. Бодрийяр ұсынған симуляция тұжырымдамасы негізінде қарастырылғанда, оның онтологиялық және мәдени мәнін жан-жақты түсіндіруге жол ашады. Бұл тұжырымға сай, қазіргі заман мәдениеті тікелей тәжірибенің орнын белгілер алмастыратын гиперреалистік кеңістік ретінде сипатталады [57, 198 б.]. Қашықтықтан білім беруде оқу үдерісіне қатысу жиі белсенділік таныту мен тапсырманы орындаудың цифрлық көрсеткіштері

арқылы бағаланады. Әрине, мұның бір әлсіз қыры – сабаққа жасанды қатысу әсерін қалдырады. Бұл жағдай цифрлық ортадағы нақты білім беру тәжірибесі критерийлерінің өзгеруін сыни тұрғыдан ой елегінен өткізуге мүмкіндік береді.

Л. Выготскийге негізделген әлеуметтік-мәдени тәсіл тұрғысынан қарасақ, оқу – әлеуметтік өзара әрекеттестік арқылы меңгерілген мәдени белгілер мен құралдар арқылы жүзеге асатын үдеріс [58, 48 б.]. Цифрлық білім беру платформалары мен коммуникациялық құралдар білім беру кеңістігін қайта құрылымдайтын заманауи механизмдер ретінде ынтымақтастықтың жаңа формаларын қалыптастырып, білім алу тәсілдерін өзгертеді және білім беру бірегейлігінің жаңа үлгілерін орнықтырады. Бұл тұрғыдан алғанда, қашықтықтан білім беруді ақпаратты қашықтықтан жеткізу құралы ретінде ғана емес, оқудың мәдени жағдайлары мен тәжірибелерінің трансформациясы ретінде қарастыру орынды.

Әдіснамалық тұрғыдан қашықтықтан білім беруді мәдениет концепті ретінде талдау үшін үш деңгейлі логика ұтымды:

– Материалдық-инфрақұрылымдық деңгей (интернетке қолжетімділік, байланыс сапасы, талаптарға сай құрылғының болуы);

– Институционалдық деңгей (ережелер, бағалау, ұйымдық мәдениет);

– Рәміздік-коммуникативтік деңгей (тіл, этикет, бедел, сабаққа қатысу нормасы, эмоциялық қауіпсіздік).

Мәселен, цифрлық теңсіздік туралы соңғы зерттеулер «интернетке қолжетімділік артса да, теңсіздік толық жоғалмайды» деген ойды дәлелдеп, мәселені әлеуметтік құрылыммен байланыста қарастыру қажеттігін көрсетеді [59]. Осыған ұқсас зерттеу тәсілі Қазақстан контексінде де өзектілігін дәлелдейді. Зерттеу нәтижелері ауыл-қала білім орындарына тән айырмашылықтар, интернет тұрақтылығының маңызы және оқытушылардың кәсіби дағдылары синхронды білім беру тәжірибесіне жан-жақты ықпал етеді деген қорытындыға келген [60].

Қашықтықтан білім беруді мәдени құбылыс ретінде талдау әртүрлі гуманитарлық және салалараралық ғылымдарда әзірленген теориялық модельдерді қолдануды талап етеді. Бұл модельдер онлайн оқуды әмбебап технология ретінде емес, мәдени тұрғыдан шартталған және рәміздік тұрғыдан бай тәжірибе ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл бөлімде төрт негізгі тәсіл қарастырылады: мәдени өлшемдер модельдері, цифрлық теңсіздік теориясы, технологияны қабылдау моделі (TAM) [55, 198 б.] және «зерттеу қауымдастығы» моделі [9].

Көпмәдениеттік коммуникация контекстінде Г. Хофстеде мәдени өлшемдер моделі ерекше маңызды, себебі ол ұлттық мәдениеттердің институттарға, нормаларға және өзара әрекеттесуге қалай әсер ететінін түсіндіреді. Г. Хофстеде ұсынған алты параметрдің ішінде қашықтықтан білім беруге қатысты ең өзектілері – билік аралығы, индивидуализм-коллективизм, белгісіздіктен аулақ болу және ұзақ мерзімді бағдарлау [10, 152 б.]. Мысалы, билік аралығы жоғары және иерархиялық білім беру құрылымы бар мәдениеттерде (мысалы, Азия қоғамдарында) онлайн білім беру бетпе-бет білім беруге қарағанда беделді емес деп қабылдануы мүмкін, себебі мұғалімнің рөлі маңызды. Керісінше, иерархиясы

төмен мәдениеттерде (мысалы, Скандинавия, Нидерланды) өзін-өзі басқаруға негізделген және икемді онлайн білім беру формалары көбірек бағаланады.

Э. Холл 1976 жылы мәдениеттерді жоғары контекстті және төмен контекстті деп бөліп, ақпараттың жеткізу тәсілдеріндегі айырмашылықтарды ерекше атап көрсетті. Төмен контекстті мәдениеттерде (мысалы, АҚШ, Германия) мағына тікелей, айқын нұсқаулар арқылы беріледі. Бұл қазіргі көптеген LMS (оқуды басқару жүйелері) логикасына сәйкес келеді. Алайда, вербальды емес сигналдар, интонациялар мен контекст маңызды рөл атқаратын жоғары контекстті мәдениет өкілдері (мысалы, Жапония, араб елдері) бай коммуникативтік ортасы жоқ платформалармен жұмыс істегенде түрлі қиындықтарға тап болуы мүмкін [61]. Сондықтан трансұлттық онлайн курстар мен MOOC (Massive Open Online Course) жобалау кезінде білім беру платформаларын жаппай енгізбес бұрын, олардың қабылдаудың мәдени алғышарттарын ескерген жөн.

Онлайн білімге тең емес қолжетімділік мәселесі «қолжетімділік/қолжетімсіздік» деген қарапайым бинарлық түсініктемеден әлдеқайда күрделі. В. Дейк ұсынған цифрлық теңсіздік теориясы бұл құбылысты көпөлшемді модель арқылы түсіндіреді. Бұл модель төрт негізгі деңгейді қамтиды: мотивациялық деңгей, материалдық деңгей (құрылғылар мен интернетке қолжетімділік), цифрлық дағдылар деңгейі және пайдаланудың нақты тиімділігі деңгейі [62, 140 б.]. Осы ретте онлайн білім беруді мәдени, әлеуметтік және білім беру ресурстарымен де анықталатын қолжетімділік пен нәтижеге жету тұрғысынан талдау қажет.

Мысалы, мәдени капиталы төмен студенттерге білім беру платформаларын игеру және онлайн сыныптағы мінез-құлық нормаларын түсіну қиынға соғуы мүмкін. Сонымен қатар, қолданыстағы LMS жүйелері жиі басым мәдени және когнитивтік үлгілерді ескере отырып жасалған. Бұл басқа контекстті ортадан шыққан желі пайдаланушылары үшін кедергілерді күшейтеді. В. Дейктің теориясы қашықтықтан білім беруді кең әлеуметтік-техникалық құрылымның бір бөлігі ретінде қарастыруға негіз болады.

Мәселе шын мәнінде біз ойлағаннан да күрделірек. Білім беру институты әлеуметтік теңсіздікті тек жойып қана қоймайды, кейде керісінше, өзі сол теңсіздіктің себебіне айналуы мүмкін. П. Бурдье білім беру жүйесі мәдени капитал арқылы әлеуметтік айырмашылықтарды бекітіп, табиғи қалыпты нәрсе сияқты көрсетіп қоятынын талдаған [4, 381 б.]. Қашықтықтан білім беруде мәдени капиталдың жаңа түрлері маңызды болады. Ең алдымен, ол цифрлық дағды, белгілі бір деңгейдегі академиялық жазу мәдениеті, өзін-өзі ұйымдастыру қабілеті, техника тіліндегі нұсқауларды түсіну дағдысы. Бұл қабілеттер, әрине, әр ортада бірдей қалыптаспаған. Сөйтіп, онлайн білім беру тең қолжетімділік береді деген уәде кейде толық орындалмайды: біреуге ол мүмкіндік болса, біреуге қосымша кедергі болуы ықтимал [4, 383 б.].

Телеоқыту үдерістері жүзеге асатын мәдени кеңістік те бірдей маңызды категория ретінде қызмет жасайды. Мәдениеттануда кеңістік тек физикалық аумақ ретінде ғана емес, сонымен бірге мағыналар, нормалар мен өзара

қатынастар арқылы құрылымдалған рәміздік-коммуникативтік алаң ретінде түсініледі деп жоғарыда айтып өттік. Ал бүгінгі интернеттің даму қарқынымен географиялық орналасуына қарамастан өзара әрекеттесу жүзеге асатын виртуалды мәдени кеңістік қалыптасуда. Қашықтықтан білім беру дәл осындай кеңістікте қызмет етіп, арнайы желілік білім беру ортасын қалыптастыруда.

Зерттеушілер бұл кеңістіктің қос сипатын ерекше атап көрсетеді. Бір жағынан, цифрлық технологиялар мәдени және білім беру ресурстарына қолжетімділікті кеңейтіп, жаһандық академиялық қауымдастыққа кіру кедергілерін азайтады. Онлайн платформалар шеткі аймақтардағы студенттерге халықаралық білім беру үдерістеріне қатысуға, жетекші университеттердің мазмұнын меңгеруге және трансұлттық академиялық желілерге қосылуға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, виртуалды мәдени кеңістік симуляциялық әсерге ие. Себебі ондағы өзара әрекеттесу технологиялық және алгоритмдік құрылымдармен бағдарламаланады, олар жергілікті мәдени айырмашылықтарды біркелкі кейіпке салады [58, 234 б.].

Ф. Дэвис 1989 жылы ұсынған Технологияны қабылдау моделі бастапқыда корпоративтік ақпараттық жүйелерді талдауға қолданылғанымен, 2000-жылдардың соңынан бастап онлайн білім беруді зерттеуде де кеңінен пайдаланыла бастады. Бұл модель екі негізгі ұғымға сүйенеді: технологияның қаншалықты пайдалы екені және қолданудың қаншалықты жеңіл екені. Осы факторлар платформаны қолданушының белгілі бір технологияны қолдануға деген ынта-ниетін айқындайды. Көптеген зерттеулер қашықтықтан білім беруді қабылдау тек платформалардың объективті сипаттарына ғана емес, сонымен бірге студенттердің олардың тиімділігі мен күрделілігі туралы субъективті жеке күтілімдеріне де тәуелді екенін көрсетеді [54]. Мәдениеттанулық тұрғыдан алғанда, пайдалылық пен қолайлылықты қабылдау да мәдени тұрғыдан детерминацияланғанын ескеру маңызды. Мысалы, белгісіздіктен қашу деңгейі жоғары және тұрақтылық құндылығы басым мәдениеттерде жаңа цифрлық форматтарға қатысты сақтық бар. Белгілі бір деңгейде күмән үстем болуы мүмкін. Технологияны қабылдау моделінің кеңейтілген нұсқалары субъективті нормалардың, тәжірибенің және өзіндік тиімділіктің ықпалын да қамтиды. Бұл мәдени контекстті платформаны қолданушы мен технология арасындағы маңызды медиатор ретінде есепке алуға мүмкіндік береді [63, 156 б.].

Д. Харрисон «Зерттеу қауымдастығы» моделін жоғары білім беру саласындағы онлайн білім беру форматын зерттеу аясында 1999 жылы әзірлеген [9]. Бұл модельге сәйкес, сапалы онлайн білім беру үш өзара байланысқан құрамдас бөліктер арқылы қалыптасады: интеллектуалдық белсенділік, оқытушының бағыттаушы рөлі және қатысушылар арасындағы әлеуметтік өзара әрекет білім беру үдерісінің өзара сабақтас құрамдастары ретінде көрінеді. Осы элементтердің үйлесімді ықпалдасуы білім алушылардың рефлексивтік ойлау қабілетін күшейтіп, мазмұнды пікір алмасуға мүмкіндік береді және сыни ойлаудың дамуына негіз болатын тұрақты оқу қауымдастығын қалыптастырады.

«Зерттеу қауымдастығы» моделін мәдени тұрғыдан қарастыру әртүрлі мәдени ортада онлайн білім алуға қатысудың қандай формалары орынды әрі

қолайлы деп қабылданатынын түсіндіруге жол ашады. Мәселен, индивидуализм басым қоғамдарда (мысалы, АҚШ) білім алушының дербес танымдық белсенділігіне көбірек мән беріледі. Ал ұжымшыл мәдениеттерде (мысалы, Қытай) топтық өзара әрекет, ортақ келісім және әлеуметтік байланыстар әлдеқайда маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, оқытушының рөлі де мәдени дәстүрлерге байланысты өзгеріп отырады: кейбір контексттерде ол бағыт-бағдар беруші, үйлестіруші ретінде көрінсе, басқа жағдайларда нақты талап қойып, үдерісті қатаң реттейтін жетекші ретінде қабылданады.

Мәдениеттануда кез келген әлеуметтік құбылыс мағына өндіретін және оны түсіндіруді талап ететін белгілік құрылым ретінде қарастырылатынын алдыңғы тарауда талдадық. Ал енді қашықтықтан білім берудің басқа қырын, цифрлық дәуірдегі қоғамдық тәжірибені бейнелейтін күрделі мәдени құрылым ретіндегі орнын ашып көрейік.

Мысалы, бұл оқу форматының өзіндік «тілі» қалыптасқан: интерфейстегі бөлім атаулары, тапсырмалардың берілу тәсілі, бағалау өлшемдері, чаттағы қысқа әрі нақты жауап үлгісі, бейнесабақтағы сөйлеу ырғағы. Осы аталғандардың бәрі белгілі бір коммуникациялық нормаларды бекітеді [64]. Бұл жерде тек білім мазмұны тасымалданып тұр десек, қателесеміз. Сонымен қатар білім алушыдан «қалай оқу керек», «қалай қарым-қатынас жасау керек», «қандай әрекет дұрыс немесе дұрыс емес» деген үлгілерді де меңгеру талап етіледі.

Сондықтан онлайн білім беру үдерісінде ұсынылатын материалды игеру ақпаратты қабылдаумен шектелмейді. Белгілі бір құндылықтарды да бірге қалыптастырады. Олардың қатарында уақытты ұтымды пайдалану, өзін-өзі реттеу, дәлелді ойлау және цифрлық тәртіп нормаларын сақтау сияқты дағдылар ерекше орын алады.

Қашықтықтан білім беруді мәдениет концепті ретінде қарастырудың маңызды тұстарының бірі – уақыт пен кеңістікке қатысты тәжірибенің өзгеруі. Дәстүрлі білім беру жүйесі, әдетте, нақты орынмен (мектеп, университет), белгіленген тәртіппен (сабақ кестесі, аудиториялық бақылау) және тұрақты уақыт ырғағымен (қоңырау, семестр, емтихан кезеңдері) сипатталады. Мұндай - құрылым ұзақ уақыт бойы қалыптасқан тәртіпке негізделген дәстүрлі білім беру мәдениетін білдіреді.

Ал қашықтықтан білім беру бұл шектеулерді қайта пайымдауға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда оқу тек белгілі бір кеңістікпен шектелмей, үйде де, жол үстінде де, жұмыс арасында да жүзеге аса алады. Синхронды және асинхронды форматтар өзара үйлесіп, оқу үдерісі икемді сипатқа ие болады. Білім алушының оқу уақыты оның күнделікті өмір ырғағымен астасып кетеді. Бір сөзбен айтқанда, білім алу тәжірибесі адамның күнделікті мәдени өміріне етене жақындай түседі. Дж.Дью білім мен тәжірибе арасындағы тығыз байланысты ерекше атап өтіп, білім беруді өмірден бөлек қарастырмай, оны адамның өмірлік тәжірибесінің табиғи жалғасы ретінде түсіндіру керек дейді [65]. Қашықтықтан білім беру дәл осы байланысқа жаңа өлшем беріп отыр. Оқу күнделікті өмірмен аралас сипатта қатар жүретін үдеріс. Бірақ бұл әрқашан оң нәтиже береді деген сөз емес. Себебі

оқу мен тұрмыс шекарасының жойылуы кейде мотивацияны әлсіретіп, оқу тәртібін бұзып, жауапкершілікті толықтай жеке тұлғаға артып жібереді.

Онлайн ортада мәтіннің маңызы айқын арта түседі. Аудиториядағы дауыс ырғағы мен ым-ишараның орнын көбіне интерфейстің құрылымы, хабарламаның жазылу мәнері және «батырмалар арқылы әрекеттесу» дағдысы басады. Алғашында бұл техникалық ұсақ-түйек сияқты көрінгенімен, мәдениет дәл осындай күнделікті тәртіптер арқылы қалыптасады. Мәселен, дедлайнның платформа арқылы нақты әрі қатаң белгіленуі немесе тапсырмаларды қабылдаудың автоматтандырылған жүйесі қатысушыларды біркелкі уақыт тәртібіне бейімдейді. Осы үдерісте оқытушының рөлі де өзгеріп отыр. Ол тек білім беруші рөлінде ғана емес, сонымен қатар цифрлық кеңістіктегі өзара әрекетті үйлестіретін, бағыт-бағдар беретін тұлғаға айналады. Ал студент бұрынғыдай тек тыңдаушы емес, жүйемен тұрақты байланыста әрекет ететін белсенді қатысушы сипатын иеленеді.

Қашықтықтан білім беру белгілі бір тәртіптер мен мағыналар жүйесін қалыптастыратын мәдени тәжірибе екенін негіздей аламыз. Мұнда бақылау, бағалау және ынталандыру элементтері техникалық құрал, онымен қоса, қатысушылардың мінез-құлқын реттейтін мәдени үлгіге айналады. Бірізді бағалау өлшемдері, автоматты кері байланыс, белсенділікті сандық көрсеткіштер арқылы өлшеу – мұның бәрі платформада өзін-өзі ұстаудың, оның игіліктерін «дұрыс» қолдануды жанама түрде анықтайды.

Соның нәтижесінде «қатысу» ұғымының өзі де жаңа мазмұнға ие болады. Кей жағдайда камераны қосу «сабаққа қатысып отыр» деген әрекетті білдіреді, кейде чатта пікір білдіру, ал кейде тапсырманы уақытында тапсыру жеткілікті. Яғни онлайн кеңістікте қатысу мәдениеті қайта құрылады. Және оның нормалары мен өлшемдері цифрлық орта логикасымен айқындалады.

Бұл өзгерістерді түсіндіруде дәстүр мен жаңашылдықтың арақатынасы айрықша мәнге ие. Т. Ғабитов дәстүр мен жаңашылдықтың өзара ықпалдасуының бірнеше үлгісін көрсетеді: кей жағдайда қоғам жаңашылдықты қабылдамай, бұрынғы қалыптасқан тәртіпке сүйенеді; енді бір жағдайда жаңалықты тез игеруге ұмтылып, дәстүрлі негіздерге нұқсан келтіруі мүмкін; ал үшінші бір жағдайда жаңашылдық дәстүрмен үйлесімді түрде ұштасып, сол мәдени ортаға бейімделген жаңа формаға ие болады [18, 303 б.]. Онлайн білім беру тәжірибесінде осы үш бағыттың да қатар көрінетіні байқалады. Кейбір ұжымдар цифрлық форматқа сақтықпен қарап, дәстүрлі офлайн білім берудің беделін сақтауға ұмтылады. Ал енді біреулері керісінше, жаңа технологияларға шамадан тыс ден қойып, қалыптасқан педагогикалық қағидаларды әлсіретіп алуы мүмкін. Ең нәтижелі жол – жаңашылдықты жергілікті мәдени ортаға бейімдеп, оны өзіңнің тілдік, коммуникациялық және оқу дәстүрлеріңмен үйлестіре алу.

Т. Ғабитов мәдени дамудың төрт негізгі қайнар-көзін айқындайды: инновация, мәдени мұраға сүйену, сырттан қабылдау (диффузия) және синтез. Қашықтықтан білім беруді осы логикалар арқылы түсіндіруге болады. Инновация – жаңа платформалар мен білім беру форматтарының пайда болуы;

мәдени мұра – академиялық этика мен дәстүрлі білім беру мәдениетін сақтауға ұмтылыс; сырттан қабылдау – жаһандық платформаларды дайын күйінде енгізу; ал синтез – сол құралдарды жергілікті тілге, қарым-қатынас мәнеріне және оқу тәртібіне икемдеу.

Маңыздысы – дәстүр мен жаңашылдықты бір-біріне қарсы қою мәселені толық ашпайтынын жете түсіну. Себебі кез келген дәстүрдің түп-тамырында бір кездері жаңалық жатқан, ал бүгінгі жаңашылдық ертең қалыпты тәжірибеге айналып, дәстүрдің бір бөлігіне енуі әбден мүмкін [18, 303 б]. Демек, бүгін «жаңа» көрінген онлайн нормалар ертең білім беру мәдениетінің үйреншікті бөлігі болып кетуі ықтимал.

Бұл тұста жаһандану мәдени ықпалы туралы ойды ескермеу мүмкін емес. Т. Ғабитов жаһандану үдерісін ұлттық мәдениеттерге ықпал ететін, кейде әлсіз мәдениеттерді үстем мәдени үлгілердің аясында қалдыратын құбылыс ретінде сипаттайды. Осыған байланысты ол ұлттық құндылықтарды зерделеу мен сақтаудың маңызын ерекше атап өтеді [18, 304 б.].

Қашықтықтан білім берудің жаһандық платформалары да белгілі бір мәдени өлшемдерді бірге таратады: уақытты қатаң стандарттау, коммуникацияны ықшамдау, нәтижені сандық көрсеткіштер арқылы бағалау, тиімділікті басты орынға қою. Алайда бұл ұстанымдар әрдайым жергілікті оқу мәдениетінің логикасымен үйлесе бермейді. Үйлеспеген тұстарда түсінбеушілік пайда болады: мысалы, студент «құрмет» немесе «қатысу» ұғымдарын өз мәдени тәжірибесіне сүйеніп түсіндіреді, ал платформа оны мүлде басқа өлшемдер арқылы, өзге мәдени кодтар арқылы бағалайды.

Сондықтан қашықтықтан білім беруді мәдениет концепті ретінде қарастыру осындай айырмашылықтарды ерте кезеңде аңғаруға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл онлайн оқу кеңістігінде қалыптасып жатқан нормалар мен құндылықтарды тереңірек түсінуге, сондай-ақ олардың жергілікті мәдени тәжірибемен қалай тоғысатынын пайымдауға жол ашады.

Тағы бір маңызды қыр – жаңашылдықты ой сүзгісінен өткізбей қабылдау қаупі. Т. Ғабитов Қазақстан қоғамында нарықтық өзгерістерге бейімделу барысында жаңа мен тосын дүниені терең түсінбей қабылдау үрдісі орын алуы мүмкін екенін атап өтіп, оның мәдени жадтың әлсіреуіне алып келуі ықтимал екенін ескертеді [18, 304 б.]. Бұл тұжырымды онлайн білім беру кеңістігіне де қолдануға болады: егер платформалар тек «заманауи құрал» немесе «тиімді тәсіл» ретінде ғана қабылданып, олардың мәдени ықпалы ескерілмесе, білім беру тәжірибесінің мазмұндық тереңдігі жойылуы мүмкін.

Онлайн білім берудің мәдени сапасы платформаның өзінде емес, оны қалай түсініп, қалай қолданатынымызға байланысты. Бір ортада ол академиялық еркіндік пен жауапкершілікті күшейтетін кеңістікке айналса, басқа жағдайда тек формалды талаптар мен бақылауды күшейтетін жүйе болып қалуы мүмкін. Сондықтан қашықтықтан білім беруді мәдени концепт ретінде қарастыру оның ішкі құрылымын – қалыптасып жатқан нормаларды, қайталанатын әрекет үлгілерін, коммуникация тілін және құндылық өлшемдерін тұтас талдауды қажет етеді.

Осы тұрғыдан қарағанда, онлайн білім беру мәдениетінің өзіне тән қайталанатын әрекет үлгілері қалыптасқаны аңғарылады: курс басталғанда нұсқаулықпен танысу, апталық тапсырмаларды белгіленген мерзімде орындау, форумда пікір алмасу, вебинардың басында сәлемдесу, соңында қысқаша ой түйіндеу сияқты тәжірибелер тұрақты түрде қайталанып отырады. Мұндай әрекеттер бір жағынан оқу үдерісіне реттілік енгізсе, екінші жағынан қатысушылар арасында ортақ байланыс сезімін қалыптастырады.

Қашықтықтан білім беру жағдайында қауымдастық кеңістіктік жақындық арқылы емес, ортақ тәртіпті бірге ұстану арқылы құрылады. Осындай қайталанатын тәжірибелер біртіндеп үйреншікті дағдыға айналып, кейін мәдени норма ретінде орнығады. Соның нәтижесінде онлайн білім беру өзіндік мағынасы, ішкі тәртібі мен тұрақты үлгілері бар ерекше мәдени кеңістік ретінде қалыптасады.

Бұған дейін атап өткеніміздей, қашықтықтан білім беру мәдениеттану ғылымында жеткілікті деңгейде теориялық тұрғыдан зерделенбеген. Сондықтан ғылыми әдебиетте кездесетін оны талдаудың екі негізгі деңгейін ажырату қажет: педагогикалық және мәдениеттанулық.

Педагогикалық тұрғыда қашықтықтан білім беру оның функционалдық сипаттамалары арқылы түсіндіріледі. Бұл жағдайда зерттеу нысаны – оқу үдерісінің ұйымдастырылуы: кім оқытады, қандай құралдармен, қандай формада және қаншалықты бұл үдеріс тиімді ұйымдастырылып отыр. Яғни, қашықтықтан білім беру цифрлық технологиялар арқылы білім жеткізудің бір түрі ретінде қарастырылады.

Ал мәдениеттанулық тұрғыда зерттеу бағыты өзгереді. Мұнда басты назар білім беру үдерісінің қалай жүргізілетініне емес, қашықтықтан білім берудің таралуы нәтижесінде мәдениетте қандай өзгерістер болатынына аударылады. Зерттеу фокусы білімнің, субъектінің және әлеуметтік шындықтың трансформациясын талдауға бағытталады.

Осылайша, бұл екі тәсілдің айырмашылығы сандық емес, сапалық сипатқа ие: педагогикалық тәсіл қашықтықтан білім берудің қызмет етуін зерттесе, мәдениеттанулық тәсіл оның мәдени салдары мен мағыналық негіздерін талдайды (1-кесте).

Кесте 1 – Педагогикалық және мәдениеттанулық тәсілдерді салыстыру

Педагогикалық тәсіл	Мәдениеттанулық тәсіл
Педагогикалық түсінік	Мәдениеттанулық түсінік
Білім беру формасы	Мәдени форма
Технология	Мағыналар жүйесі
Құрал	Шындықты құрастыру механизмі
Білім жеткізу тәсілі	Білім өндіру тәсілі

Бұл салыстыру қашықтықтан білім берудің мәдениеттанулық деңгейде қолданбалы шеңберден шығып, іргелі мәдени құбылысқа айналатынын айқын көрсетеді.

Қорытындылай келе, қашықтықтан білім беру мәдениет концепті ретінде цифрлық дәуір жағдайында білімді, коммуникация формаларын және субъективтілік үлгілерін ұйымдастырып, құрылымдап әрі заңдастыратын мәдени мағыналар жүйесі ретінде анықталады. Бұл тұрғыда ол техникалық құрал немесе педагогикалық әдіс қана емес, білімді қабылдау, меңгеру және өзгерту тәсілдерін айқындайтын, сондай-ақ жаңа әлеуметтік және жеке тәжірибе түрлерін қалыптастыратын мәдени форма деуге толық негіз бар. Яғни, қашықтықтан білім беру – бұл тек білім беру тәсілі емес, білімнің не екенін, оны қалай алу керектігін және оқу үдерісінде адамның кімге айналатынын анықтайтын мәдени құрылым.

1.3 Цифрлық мәдениет және білім беру формаларының трансформациясы: институционалдық оқытудан желілік оқытуға ауысу

Цифрлық мәдениет ұғымы мәдениеттанулық талдау үшін ерекше маңызды. Цифрлық мәдениет цифрлық технологиялар мен желілік медианың таралуы нәтижесінде қалыптасқан құндылықтар, нормалар, қарым-қатынас формалары мен мінез-құлық үлгілерінің жиынтығы ретінде түсініледі. М. Н. Голик атап өткендей, цифрлық мәдениет – өмірдің әртүрлі салаларын цифрландыру үдерісі ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік қатынастардың жаңа жүйесі, оның ішінде өзін-өзі анықтау, өзара әрекеттесу және мағыналар өндіру тәсілдері өзгереді [58, 312 б.].

Білім беру жүйесіндегі ақпараттандыру субъектінің білім жинақтауына ғана емес, ақпаратты өңдеудің күрделірек деңгейлеріне көтерілуіне жағдай жасайды. Қазіргі субъектінің мәдени кеңістігі бірнеше өзара байланысты құрамдас бөліктерден қалыптасады: адамдар арасындағы коммуникация; адам мен табиғат арасындағы қатынастар; өндіріс және өндірістік қатынастар; өмірлік тәжірибе; коммуникациялық жүйе; мемлекеттің реттеуші әрі қолдаушы рөлі; сондай-ақ технологиялық инновацияларды ынталандыратын нарықтың конструктивті ықпалы.

Мемлекеттің ғылыми-зерттеу бағдарламаларын қолдауы мен нарықтық құрылымдардың өзара ықпалдасуы нәтижесінде ақпараттық технологиялар жаңа әлеуметтік-технологиялық парадигманың қалыптасуына негіз болады. Бұл парадигма модернизация үдерістерімен, технологиялардың конвергенциясымен, желілік логиканың үстемдігімен және мультимеди алық, үздіксіз қайта өндіруші функциялармен сипатталады. Қоғам, ғылым және экономика дамыған сайын бұл байланыстар аясы кеңейіп, олардың барлығы ортақ «цифрлық тіл» арқылы бірігеді [32, 178 б.].

Цифрлық тіл өзінің ақпаратты жасау, іріктеу, жинақтау, іздеу, саралау және тарату қабілетінің арқасында үнемі жаңарып отыратын динамикалық сипатқа ие. Сондықтан ақпараттық технологиялар тек қолданылатын құрал ғана емес, білім беруді трансұлттық деңгейге шығаруға мүмкіндік беретін үздіксіз дамуды талап ететін күрделі үдеріс ретінде қарастырылуы тиіс [1, 98 б.].

Трансұлттық білім беру деңгейі деп біз субъектінің интеграциялық әлеуетін түсінеміз. Бұл әлеует іргелі біліммен ұштасып, халықаралық білім беру стандарттарына сай келетін білім, білік және дағдыларды меңгеруді, білімнің ауқымы мен тереңдігінің кеңеюін, әрекеттердің проективті мазмұнын және маманның әртүрлі кәсіби салаларда еңбек етуіне мүмкіндік беретін мобильділікті қамтиды [2, 112 б.].

Ақпараттық қоғам жағдайында қалыптасып жатқан жаңа виртуалды мәдениет, яғни киберкеңістік мәдениеті, шынайылықты өзгертетін маңызды факторға айналуда. Бұл мәдениет желідегі маңызды шешімдерге ықпал етіп, еңбек пен білім алудың жаңа модельдерін қалыптастырады. Соның ішінде фриланс (еркін еңбек формасы), икемді жұмыс уақыты, қашықтықтан білім беру сияқты дәстүрлі императивтерге бағынбайтын жаңа ұйымдастыру формалары кең таралуда.

Ақпараттық қоғамның дамуы бір мезгілде дифференциация (децентрализация, мобильділік, индивидуализация, қоғамның фрагментациясы) және интеграция (бірігу, үйлестіру, координация) үдерістерін күшейтеді. Жаңа электрондық медиа технологиялық әрі мәдени тұрғыдан интерактивтілік пен даралану қасиеттерімен ерекшеленеді [32, 178 б.].

Ақпараттық қоғамдағы әлеуметтік қатынастардың динамикасы бейнелер, дыбыстар мен рәміздер ағындарының үстемдігімен сипатталады. Соның нәтижесінде әлеуметтік тәжірибе фрагменттелген сипатқа ие болып, оны түсіндіруде релятивистік көзқарас күшейеді. Кеңістік жергілікті сипатынан ажырағандай әсер қалдырып, уақыт үздіксіз әрі шексіздік ретінде қабылдана бастайды.

Гипермәтіндік ағындардағы мұндай динамика мультимедиалық мәдениетте уақыт туралы түсініктің трансформациялануына және екі формада қалыптасуына әкеледі. Бұл құбылыс ақпараттық мәдениет бейнелеріне үздіксіздік пен өткіншілік сипат береді. Қазіргі субъект мәдениеті коммуникациялық үдерістердің негізінде қалыптасады, ал коммуникацияның барлық түрлері таңбалар өндірісі мен тұтынылуын зерттейтін семиотикаға сүйенеді [32, 178 б.].

Заманауи электрондық-коммуникациялық жүйенің басты ерекшелігі – оның «нақты виртуалдылықты» құрастыру қабілеті. М. Кастельс енгізген бұл түсінік цифрлық ортада шынайылық пен виртуалдылықтың өзара кірігуін білдіреді. Қашықтықтан білім беру контексінде бұл оның ауқымды таралуымен, қоғамдық өмірдің барлық салаларына ықпалымен, уақыт шеңберінің кеңеюімен, экран арқылы шынайылықты модельдеуімен және электрондық бейненің қалыптасуымен сипатталады [32, 178 б.].

Қашықтықтан білім беру субъектісі өткенді, қазіргі кезеңді және болашақты өзара әрекет барысында белгілі бір дәрежеде бағдарлай алады. Осы жағдайда кеңістік пен уақыт жаңа мәдениеттің материалдық негізіне айналып, ол нақты тәжірибе шеңберінен асып, түрлі репрезентациялық жүйелерді қамтиды. Мұндай ортада шынайы мен қиял арасындағы шекаралар тұрақты емес, үнемі өзгермелі сипатқа ие болады.

Желілік қоғамда аудиовизуалды ақпаратты өндіру, талдау және оны мәдени практикаға енгізуге бағытталған кешенді ғылыми, шығармашылық және ақпараттық-технологиялық қызмет саласы визуалды антропология деп аталады. Ол адамды оның барлық көріністері мен мәдени контексттерінде зерттеп, алынған нәтижелерді білім беру және әлеуметтік-мәдени тәжірибелерге, соның ішінде желілік орта арқылы, енгізуді мақсат етеді.

Желілік қоғам – жаңашылдықтарды енгізе отырып, өзінің ішкі тепе-теңдігін сақтай алатын динамикалық әрі ашық жүйе. Желі субъект үшін маңызды құрал ретінде көрінеді. Өйткені ол үнемі жаңарып отыруға, инновацияларды енгізуге, жаһандану үдерістеріне қатысуға, мобильділік пен бейімделу қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар желі мәдени шекараларды кеңейтіп, оларды қайта құрастыру арқылы жаңа мағыналар қалыптастырады, қоғамдық құндылықтарды рефлексиялауға және әлеуметтік көңіл-күйді жандандыруға ықпал етеді.

Желі бір жағынан «әлеуметтік лифт» қызметін де атқарады. Білім алу арқылы адам бір әлеуметтік қабаттан екіншісіне өту мүмкіндігіне ие болады. Осы тұрғыда желі әлеуметтік, визуалды және философиялық антропологияның дамуына әсер етіп, адамды мәдениеттің белсенді субъектісі ретінде қарастыруға жол ашады.

М. Кастельс көрсеткендей, желі мен ақпараттық технологиялар жаңа әлеуметтік-технологиялық парадигманы қалыптастырады. Бұл парадигма өзіндік желілік логикасымен, технологиялық негізімен және функционалдық ерекшеліктерімен сипатталып, қазіргі қоғамның құрылымы мен даму бағытын айқындайтын цифрлық мәдениетке айналады [32, 178 б.].

Цифрлық мәдениет дегеніміз тек техника мен құралдардың жиынтығы емес, адамның дүниемен қатынас жасау тәсілін өзгертетін құбылыс. Ол ақпаратты қалай қабылдайтынымызды, бір-бірімізбен қалай сөйлесетінімізді, назарымызды қалай бөлетінімізді және беделді қалай бағалайтынымызды жаңаша қалыптастырады. Осындай өзгерістер жағдайында білім беру де бұрынғы қалпында қалмай, жаңа сипатқа көшеді. Қазір білім беру бір ғана оқу орнының шеңберімен шектелмейді. Ол түрлі цифрлық ортаға таралып, әртүрлі алаңдар арқылы жүзеге асады: онлайн платформалар, кәсіби және бейресми қауымдастықтар, ашық курстар, әлеуметтік желілер мен мессенджерлер білім алудың күнделікті құралдарына айналды. Соның нәтижесінде білім беру саласы енді оқушыларды қалай оқытамыз деген сұрақ шеңберінен әлдеқайда кең. Қазіргі заманауи білім беру енді сол білімді қалай тарататынымен де айқындала бастады. Бұл өзгерістерді тереңірек ұғыну үшін оларды әртүрлі теориялық көзқарастарды байланыстыра отырып қарастырған жөн. Сонда ғана цифрлық ортадағы құрылымдық өзгерістермен қатар, білім алудың ішкі мәні мен мазмұндық қырлары да айқын ашылады.

Біріншіден, мәселе технология адамның дүниені қалай қабылдайтынына қалай әсер ететіні туралы. М. Хайдеггер техникаға қарабайыр құрал ретінде қарауға болмайтынын айтады. Техника ақпараттық қоғамда дүниені белгілі бір қырынан көрсетеді; адамның да, қоршаған ортаның да «пайдаланылатын ресурс»

ретінде қабылдануына ықпал етуі мүмкін [65]. Білім беру саласында бұл өзгерістер анық көрінеді. Цифрлық ортада оқу үдерісі көбіне санмен есептелетін көрсеткіштерге сүйенеді: балл, рейтинг, нәтижеге жеткізетін пайыздық көрсеткіштер. Осындай жағдайда білім алу мағынаны терең түсінуден гөрі, берілген материалды тез меңгеруге бағытталған әрекет ретінде қабылдануы мүмкін. Бұл өз кезегінде білімнің аясын тарылтып, оны тек нәтиже қуған үдеріске айналдырып жіберу қаупін күшейтеді.

Сондықтан желілік білім беру кеңістігіне өткен кезде ең маңыздысы – технологияның ыңғайына толық жығылып кетпеу. Ең бастысы – оқу үдерісіндегі адамға тән мазмұнды, ойлану мен түсінуге негізделген мәнді сақтап қалу. Білім тек көрсеткіш жинау емес, дүниені ұғыну, ой елегінен өткізу, өз пікіріңді қалыптастыру кеңістігі болып қала беруі керек.

Екіншіден, медианың қоғамдағы әсері туралы көзқарас. М. Маклюэн «медиа – хабардың өзі» деп, ақпараттың мазмұны ғана емес, оны жеткізетін құрал адамның сезінуін, ойлауын өзгертіп жіберетінін көрсеткен [56, 385 б.]. Бұл қағида қашықтықтан білім беруде анық көрінеді. Аудиторияда отырып лекция тыңдау мен сол лекцияны видеодан қарау – мазмұны бір болғанымен, әсері бірдей емес. Видео ыңғайлы: оны тоқтатып, қайта қарап, жылдамдығын өзгертуге болады. Бірақ аудиториядағы ортақ көңіл күйді, бір мезетте бірге ойланып, бірге сезінетін сәтті толық жеткізе алмайды. Сол сияқты чатта сұрақ қою жеңіл әрі жедел, бірақ кейде әңгіме тереңіне бойлауға мүмкіндік болмай қалады. Пікір көбейгенімен, ойдың салмағы жеңілдеп кетуі мүмкін. Сондықтан желілік білім беруге өткенде біз тек оқу мазмұнын жеткізуді емес, оқу тәжірибесінің өзін қайта қарастыруымыз керек. Яғни білім қалай беріледі ғана емес, ол қалай қабылданады, қалай сезіледі, қалай бірге ойлануға айналады – осының бәрі маңызды.

Дж. Дьюи «Демократия және білім беру» еңбегінде білім беруді жай ғана мәлімет жеткізудің немесе білім беру техникасының жиынтығы ретінде қарастыруға болмайтынын көрсетеді. Оның пайымдауынша, білім беру – адамның қоғамдық өмірге енуінің, ортақ нормаларды, бірлескен әрекет мәдениетін және жауапкершілікті меңгеруінің негізгі жолы. Оның теориясын негізге алсақ, мектеп тек білім беретін мекеме болудан қалады. Ол мәдени тәжірибе қалыптастыратын кеңістікке айналады: сабаққа қатысу, өзара әрекеттесу және ынтымақтастық тәжірибесі арқылы адам қоғам мүшесі болудың тәсілдерін игереді. Сондықтан білім беруді мәдениетті қайта өндірумен қатар оны жаңартатын үдеріс ретінде түсіндіруде Дж. Дьюиге жүгіну теориялық тұрғыдан өте орынды [65].

Үшіншіден, постиндустриялық қоғамдағы білімнің статусы туралы түсінік. Ж.Ф. Лиотар постмодерн жағдайында білімнің легитимділігі өзгеретінін, білім «пайдалы» және «тиімді» деген өлшемдер арқылы бағалануға бейім болатынын жазған [66]. Бүгін бұл үрдіс айқын: қысқа курстар, микробіліктілік сертификаты, практикалық дағдыға тез шығу. Бұл бір жағынан еңбек нарығына бейімделуді жеңілдетеді. Бірақ екінші жағынан, білімнің мәдени-құндылық өлшемі, сыни ойлау, дүниетаным қалыптастыру сияқты терең мақсаттар

көлеңкеде қалуы мүмкін. Сондықтан желілік білім беруге көшу тек «тиімді білім алу» емес, «мағыналы білім алу» сұрағын алға тартады.

Төртіншіден, желілік қоғам логикасы. М. Кастельс желілік қоғамда негізгі құрылымдық принцип ретінде «желілер» күшейетінін, ақпарат ағымдарының өмірді ұйымдастыратын күшке айналатынын көрсеткен [67, 86 б.]. Білім беру дәл осы ағымдарға тәуелді болады. Нақтылайтын болсақ, мысалы, платформада қандай контент ұсынылады, қандай курс трендте, қандай спикер «беделді» – бұлардың бәрін ақпараттық желі анықтайды. Бұл жерде жаңа мәселе пайда болады: білімнің беделі кім арқылы анықталады? Университет пе, ғылыми қауымдастық па, әлде платформалық алгоритм бе? Егер бедел алгоритмдік көрсеткіштермен ғана өлшенсе, білімнің сапасы мен тереңдігі екінші орынға сырғуы мүмкін. Сол себепті желілік білім беру мәдениетінде ғылыми және академиялық нормаларды сақтайтын механизмдер қажет: дереккөзді пайдалану мәдениеті, дәлелдер келтіру стандарты, академиялық адалдық, сапалы модерация.

Бесіншіден, коммуникация және қоғамдық кеңістік. Бүгінде онлайн білім беру қоғамдық пікір қалыптасатын кеңістікке, кәсіби қауымдастықтар өзара байланыс орнатып, тәжірибе алмасатын және сараптамалық талқылаулар жүргізетін ортаға айналып отыр.

Алайда цифрлық ортада пікірталас кейде шашыраңқы сипатқа ие болып, эмоциялық реакциялар күшейе түсуі мүмкін. Ю. Хабермас қоғамдық кеңістіктің негізі – рационалды пікірталас пен дәлелге сүйенген коммуникация екенін айтады [68]. Желілік білім беруге көшу кезінде университеттік семинар мәдениетін онлайн форматта сақтап қалу өзекті болады. Дәлелді пікір айту, бірін-бірі тыңдай білу және қарсы көзқарасты құрметтеу – онлайн оқу мәдениетінің өзегі. Пікір білдіру тек жеке әсерге емес, нақты уәждер мен дәлелдерге сүйенгенде ғана мазмұнды диалог қалыптасады; ал тыңдау мәдениеті әр қатысушының ойын толық жеткізуіне мүмкіндік беріп, өзара түсіністікті күшейтеді. Қарсы пікірді құрметтеу де маңызды, өйткені ол пікір алуандығын сақтап, ойдың тереңдеуіне жол ашады. Егер осы мәдени дағдылар орнықпаса, онлайн оқу мазмұнды бірлескен таным үдерісінен алыстап, тек дайын ақпаратты тұтынумен шектелетін пассивті тәжірибеге айналып кетуі мүмкін.

Алтыншыдан, білім беру кеңістігінің орнықтылығы әлсіреп, оның шекаралары көмескілене бастады. Бұрын оқу үдерісі нақты орынмен – мектеппен не университетпен тікелей байланысты болса, қазір ол әртүрлі ортада жүретін, қозғалыстағы әрі таралған сипатқа ие болды. Мұндай өзгеріс білім алушының өзін тануына да әсер етеді: «мен қай ортаға тиесілімін?», «менің университетім қай жерде?», «маған кім білім беруде?» деген сұрақтар бұрынғыдан да күрделене түседі. Бұл тұрғыда Э. Кассирер айтқан рәміздік орта туралы ой жаңа мазмұнмен толықтырылады. Адам өз өмір сүріп отырған мағыналар әлемінде, яғни рәміздер мен белгілер арқылы құрылған кеңістікте өзінің тұлғалық тұтастығын қалыптастырады деген ойға саяды [69, 245 б.]. Сондықтан желілік білім беруге көшу барысында тек техникалық инфрақұрылым емес, мәдени байланыс та қажет. Басқаша айтсақ, студент өзін оқу қауымдастығының толық мүшесі ретінде

сезінетін нормалар мен рәсімдер қалыптасуы тиіс. Мысалы, қызығушылығы бойынша онлайн клубтар, ортақ жобалар, пікірталас алаңы, тәлімгерлік, кері байланыс мәселелері.

Жетіншіден, «мектептен тыс» білімнің күшеюі. Қазіргі цифрлық мәдениетте білім тұрақты ресми оқу жүйесімен шектелмейді. Қазіргі таңда YouTube лекциялар, ашық онлайн курстар, кәсіби форумдар, подкасттар мен әлеуметтік желідегі сарапшылар маңызды білім көзіне айналды. Бұл үдерісті И. Иллич ұсынған «мектепсіздендіру» идеясы жаңа қырынан түсіндіреді. Білім алу үдерісі міндетті түрде институционалдық шеңбермен ғана шектелмейді. Цифрлық ортада адам білімді әртүрлі ашық платформалардан, кәсіби қауымдастықтардан және бейресми желілерден игере алады. Мұндай еркіндік оқу траекториясын дербес таңдауға, жеке қызығушылыққа сай білімді тереңдетуге мүмкіндік береді. Алайда осы еркіндікпен бірге жеке жауапкершілік те күшейеді. Білім алушы енді оқу үдерісін өзі жоспарлап, уақытын тиімді ұйымдастыруы, ақпараттың сапасын сыни тұрғыдан бағалауы және оқу мотивациясын сыртқы бақылаусыз сақтай білуі тиіс. Сондықтан институционалдық шектеулердің әлсіреуі білімнің қолжетімділігін арттырғанымен, оның нәтижелілігі барған сайын адамның өзіндік тәртібі мен саналы қатысуына тәуелді бола түседі [70, 125 б.]. Желілік білім беруде білім алушының жеке траекториясы, өзіндік оқу стратегиясы маңызды болады. Алайда мұнда да теңсіздік мәселесі бар. Өз траекториясын құра алатын адам мен қандай да бір бағытсыз қалатын адам арасында айырма пайда болуы мүмкін. Сөйлемді ғылыми әрі табиғи тілмен кеңейтіп былай беруге болады. Сондықтан ресми білім беру институттарының алдында жаңа міндет туындайды. Білім алушыға тек пән аясындағы білім беру ғана емес, сонымен қатар желілік кеңістікте дұрыс бағдар табуға, ақпарат ағынында сенімді дереккөздерді ажырата білуге, цифрлық ортадағы өз әрекетін жауапкершілікпен ұйымдастыруға үйрету. Бұл міндет білім берудің мазмұнын ғана емес, оның мақсатын да кеңейтеді. Ендігі жерде оқу үдерісі тұлғаны күрделі цифрлық әлемде саналы әрекет ете алатын, сыни ойлайтын және мәдени тұрғыдан бейімделген субъект ретінде қалыптастыруға бағытталады.

Сегізіншіден, цифрлық мәдениет «уақытты сезіну» тәсілін өзгертеді. Цифрлық ортаға тән жылдамдық, ықшамдылық және үздіксіз ақпарат ағыны білім алушының назарын бөлшектеп, оқу үдерісінің тереңдігін әлсіретуі мүмкін. Мұндай жағдайда мәтінді байыппен ұғыну және теорияны ұзақ уақыт ой елегінен өткізу дағдыларының әлсіреу қаупі артады. М. Кастельс «1995 жылдың өзінде ақпаратты беру жылдамдығы 1 минутты құраған, бұндай техникалық мүмкіндіктер білім алушылардың ойы мен ойлау дағдыларын өзгертеді» деп көрсетеді [32, 178 б.]. Осыған байланысты желілік оқыту форматында оқу дизайны сапалы білім алуға бағытталуы тиіс. Ауқымды мәтіндермен жұмыстану, рефлексиялық тапсырмаларды енгізу, мазмұнды пікірталасқа жеткілікті уақыт бөлу және жобалық оқыту элементтерін қолдану ерекше маңызға ие. Бұл тәсілдер білім алушылардың сыни ойлауын дамытуға, мазмұнды терең игеруіне және тұрақты оқу тәжірибесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Цифрландыру – қоғамдық өмірдің барлық салаларына цифрлық технологиялардың жаппай енуі ретінде түсіндірілетін үдеріс, өркениеттік бетбұрыс [32, 178 б.]. Бұл құбылыс ғылыми-техникалық прогрестің заңды нәтижесі ретінде көрініс тауып [71, 45 б.], өндірістік және қоғамдық қатынастарды түбегейлі өзгертеді, коммуникация тәсілдерін, ақпаратты тұтыну үлгілерін қайта қалыптастырады және жаңа мәдени іс-тәжірибелердің пайда болуына негіз болады [72].

Бұл үдерістер қашықтықтан білім беруді жай ғана цифрлану емес, кең мағынадағы мәдени трансформация ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді. Институционалдық оқытудан желілік оқытуға көшу жаңа мүмкіндіктермен қатар жаңа тәуекелдерді де әкеледі. Жоғарыда атап көрсеткендей, бұл: алгоритмдік стандарттау, цифрлық теңсіздіктің күрделенуі, оқу форматына деген сенімнің әлсіреуі және т.б. Осы тұрғыда мәдениеттанулық талдаудың негізгі міндеті – осы өзгерістердің құндылықтық және рәміздік салдарын ашу.

Білім мен таным тек белгілі бір әлеуметтік институттардың (мектептер, жоғары оқу орындары, ғылыми, философиялық, діни құрылымдар) қызметінің нәтижесі ғана емес, сонымен қатар адамның күнделікті практикалық өмір сүру әрекетінің құрамдас бөлігі саналады. «Білім» категориясының көпқырлы сипатын ескере отырып, Э.К. Дорошевич бұл ұғымның мәнін әртүрлі өлшемдер тұрғысынан қарастырады. Осыған сәйкес, білімнің қызмет ету бағытына қарай екі деңгейі ажыратылады: күнделікті (тұрмыстық) білім және ғылыми, діни, философиялық білім. Демек, білім мен білім беру әлеуметтік институттар қызметінің нәтижесі және адамның практикалық өмір әрекетінің ажырамас бөлігі деп толық сеніммен айтуға болады. Бұдан да маңыздысы – олар «екінші табиғаттың», яғни табиғаттың өзгеше болмысы ретіндегі мәдениеттің құрамына енеді. Мәдениет адам әрекетінің әрі тәсілі, әрі нәтижесі бола отырып, оның қалыптасуы мен дамуын айқындайды [73, 178 б.].

Білім беру іс-тәжірибелері тек оның прагматикалық құндылығын ғана емес, сонымен қатар антропологиялық мәнін де алдыңғы қатарға шығарады. Бұл үдеріс көбіне жасырын сипатта өтеді, алайда белгілі бір жағдайларда білім беру адамның өзін іздеу, өзін қалыптастыру тәжірибесі ретінде қайта танылады.

Осы орайда, тұлға мен тәрбие мәселелері білім беру қауымдастығының аксиологиялық проблемалық өрісін айқындайды. Бұл өрісте білім беру үдерісінен тұлғаны – әрі білім алушыны, әрі педагогты – шеттетуге қарсы тұруға ұмтылыс байқалады. Сондықтан формализацияланған тәсілдер жағдайында да білім беруді техникалық немесе механикалық үдеріске айналдырып жібермей, оның тұлғалық, мағыналық мазмұнын сақтап қалудың жолдары іздестіріледі.

«Білім» мен «білім беру» ұғымдары «Қысқаша философиялық энциклопедияда» да осыған ұқсас тұрғыда түсіндіріледі. Атап айтсақ, білім – шынайылықты танудың іс-тәжірибемен тексерілген нәтижесі [74, 234 б.], ал білім беру – бір жағынан белгілі бір әлеуметтік қауымдастықтың моральдық және рухани құндылықтарының ықпалымен қалыптасатын адамның рухани келбеті болса, екінші жағынан – тәрбиелік ықпал мен өзін-өзі жетілдіру нәтижесінде адамның ішкі және сыртқы болмысын қалыптастыратын үдеріс.

Таным үдерісінің құрылымына тағы бір маңызды категорияны – «ақпаратты» енгізу орынды. Ақпарат білімнің іргелі негізін құрайды. Қазіргі кезде ақпарат көбіне жүйелік-кибернетикалық тәсіл тұрғысынан түсіндіріліп, оны ақпараттық өркениетті қалыптастыратын басты сипаттардың бірі ретінде қарастырады. Алайда мұндай түсіндіру ақпараттың мәндік-мазмұндық қырларын толық ашып бере алмайды.

Ақпараттың абсолюттік сипаты «ешбір материалдық нысан ақпарат қасиетінен тыс болмайтынын» білдіреді. Яғни кез келген объект басқа бір онымен өзара әрекеттесетін субъектіге қатысты ақпарат көзі бола алады, ал субъект белгілі бір жағдайларда бұл ақпаратты өз мақсатында пайдаланады [75, 156 б.]. Ақпараттың ең кең таралған тасымалдаушысы – белгі, сөз, мәтін, ауызша немесе жазбаша тіл. Сонымен қатар адам үшін ақпарат тасымалдаушы ретінде кез келген зат, ым-ишара, мимика да қызмет атқара алады [75, 171 б.].

Постиндустриалды қоғамның қазіргі кезеңіне тән басты ерекшеліктердің бірі – ақпараттық өркениеттің қалыптасу үдерісі. Осыған байланысты білім беру жүйесінде жоғары білімнің қашықтықтан білім беру формасы айрықша маңызға ие болуда.

Жоғарыда қарастырылған ақпарат, білім, білім беру және мәдениет категорияларының өзара байланысын ескере отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: адамзаттың қалыптасуы мен дамуы ең әуелі білімді әртүрлі білім беру формалары арқылы меңгеру негізінде жүзеге асқан. Бұл қатарда қашықтықтан білім берудің де бастапқы нышандары ерте кезеңдерден-ақ байқалады. Мәселен, ру-тайпалық қоғам жағдайында балалар, әйелдер мен ерлер арасында міндеттердің бөлінуі, яғни еңбек бөлінісі оларды белгілі бір әрекеттерге үйретумен қатар жүрген. Осы кезеңнің өзінде қашықтықтан үйретудің қарапайым түрлері пайда болды: ағаштарға қалдырылған белгілер, жартасқа салынған бағдарлық суреттер, белгілі бір ақпарат жеткізетін таңбалар және т.б. Адамзат қоғамы ақпаратты жасау, сақтау және жеткізу үдерісінен тыс дами алмағандықтан, оны түсіну әрдайым тікелей және жанама (қашықтықтағы) білім беру формалары арқылы жүзеге асып отырған.

Энтони Гидденс мәдениеттің адамның қалыптасуы мен дамуындағы рөлін талдай отырып, бұл үдерістердің қозғаушы күші ретінде тіл мен жазудың маңызын ерекше атап өтеді. Алайда адамзат тарихының бастапқы кезеңдерінде жазба нысандар бүгінгі түсініктегі мәтіндер түрінде болмаған. Олар ағашқа, сазға, тасқа қашалып түсірілген белгілер, шартты таңбалар, суреттер мен бейнелер түрінде көрініс тапқан [76, 89 б.].

Дж. Масионис мәдениеттің қызметтік рөлдерін айқындай отырып, шамамен 12 млн жыл бұрын адамзаттың қалыптасуына дәл осы мәдени ықпал негіз болғанын көрсетеді. Сол кезеңде таным, қарым-қатынас және әрекет ету үдерістерінің басты құралы белгілі бір ақпаратты жеткізетін рәміздер мен белгілер болды. Кейінірек өркениеттің дамуымен бірге құндылықтар, сенімдер, тіл, нормалар, технологиялар сияқты күрделі мәдени құрылымдар қалыптасты.

Адамдар арасындағы өзара әрекет жүйесінде тілдің орны ерекше. Қазіргі заманда тіл көбіне лингвистика, диалектология, грамматика және сөйлеу

мәдениетімен байланысты түсіндіріледі. Алайда тарихи тұрғыдан алғанда, тілдің бастапқы формасы – таңбалар мен белгілер жүйесі болған. Дж. Масионистің пікірінше, тіл – мәдениет әлеміне апаратын негізгі кілт әрі адамдар арасындағы қарым-қатынасты қамтамасыз ететін рәміздер жүйесі [77, 134 б.]. Таңбалық тіл кей жағдайда заттың өзінде қамтылған ақпаратпен тең дәрежеде мағына жеткізе алады.

Осылайша, алғашқы қауымдық қоғам мен ру-тайпалық қатынастар жағдайында адамның биоәлеуметтік тұлға ретінде қалыптасуы дүниені эмоционалдық-сезімдік тұрғыдан қабылдауға негізделді. Бұл қабылдау адамның тікелей және жанама түрде ақпарат, білім және білім беру тәжірибесін игеруі арқылы қалыптасты.

Адамзаттың қалыптасу тарихына жасалған қысқаша шолу белгілер мен рәміздердің, яғни ақпарат тасымалдаушы құралдардың білім алудағы шешуші рөлін айқын көрсетеді. Бұл өз кезегінде адамның күрделі әлемде өмір сүруінің әртүрлі формаларын қамтамасыз етті. Сонымен қатар білім беру үдерістерінің өзі де тарихи тұрғыдан алғанда ерекше сипатта болды, өйткені адамзат қоғамының трансформациясы ұзақ әрі көпқырлы үдеріс ретінде жүзеге асты. Осы үдерісті түсіндіру үшін тарихи дамудың кезеңдерін ретроспективті тұрғыда қарастыру қажет.

П. Штомпка атап өткендей, «уақыттан тыс, статикалық күйде қарастырылған кез келген ұғымдар мен түсініктер – әлеуметтік шындықтың мәнін толық ашуға жеткіліксіз аналитикалық абстракция ғана. Қоғамды статикалық тұрғыда талдау – оның бір сәт бұрынғы күйін сипаттау ғана, ал келесі сәтте ол өзгереді. Қоғам дайын күйінде өмір сүрмейді, ол үнемі қалыптасу, өзгеру және жаңару үдерісінде болады» [78]. Демек, адамзат та табиғат сияқты өзіне тән ішкі заңдылықтар негізінде үздіксіз дамып, түрленіп отырады.

Заманауи технологиялар негізінде құрылған интернет-ресурстар үздіксіз білім берудің идеяларына, формаларына, әдістеріне, үдерістеріне, басқару тетіктеріне және өзге де қырларына елеулі ықпал етті. Соның нәтижесінде білім беру туралы дәстүрлі түсініктің өзі жаңарып, білім алу үдерісі кең қолжетімді сипатқа ие болды. Қазіргі технологиялар өмір бойы білім алу жүйесінің қалыптасуына айрықша үлес қосып, білім берудің тиімділігін едәуір арттырды.

Қоғамның кез келген сала мамандарына қоятын талаптарының үнемі күшеюі жағдайында білім берудің дәстүрлі формаларын жаңғырту қажеттілігі туындайды. Осы тұрғыда қашықтықтан білім беру формаларын қолдану маңызды шешімдердің бірі ретінде көрінеді. Ол білім алуды еңбек қызметімен ұштастыруға, жұмыс орнында немесе үй жағдайында оқуға мүмкіндік беріп, білім беру үдерісінің икемділігі мен қолжетімділігін арттырады.

Жоғарыда қарастырылған факторларды ескере отырып, қоғам дамуының заңдылықтары оның бір өркениеттік кезеңнен екіншісіне сапалық тұрғыдан ауысуын айқындайтынын байқауға болады (индустриалды кезеңге дейін, индустриалды кезең, одан кейін постиндустриалды кезең, ал қазіргі кезең – ақпараттық сипатымен ерекшеленеді). Әрбір тарихи кезең қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік топтардың өмір сүру мазмұнына өзіндік ерекшелік енгізеді. Бұл

ерекшеліктер олардың әлеуметтік-құрылымдық орнына, басқару жүйесіндегі рөліне, сондай-ақ әлеуметтік және мәдени қатынастардағы жағдайына байланысты қалыптасады.

Қазіргі ақпараттық өркениет әлеуметтік үдерістердің қарқынын күшейтіп, қоғамдағы құндылықтар иерархиясын және әлеуметтік топтардың рөлдік қызметтерін қайта айқындайды. Мұндай жағдайда негізгі капитал ретінде адамның білімі, зияткерлік әлеуеті мен танымдық мүмкіндіктері алдыңғы орынға шығады. Осыған сәйкес білім беру үдерістері халықтың барған сайын кең ауқымын қамтып, өзінің мақсаттық бағдарын да өзгертуде. Дәстүрлі білім жинақтауға негізделген модельден шығармашылық пен интеллектуалдық дамуға бағытталған парадигмаға көшу байқалады. Бұл үдерісте білім берудің әртүрлі формалары, соның ішінде қашықтықтан білім беру кеңінен қолданыс табуда.

Қашықтықтан білім беруді түсіндірудің тиімді жолдарының бірі – оны мәдени өлшемдерге негізделген танымал үлгілермен салыстыра қарастыру. Ұлттық мәдениеттер, әдетте, бірқатар негізгі көрсеткіштер арқылы сипатталады: индивидуализм пен ұжымшылдық арақатынасы, билік пен бағынудың аражігі, белгісіздікке қатынасы, құндылықтардың қатаңдығы мен икемділігі, болашаққа бағытталу деңгейі, сондай-ақ мінез-құлық еркіндігі сияқты өлшемдер [10, 120 б.]. Бұл мәдени ерекшеліктер қоғамдық өмірдің барлық қырында, соның ішінде білім беру кеңістігінде де айқын байқалады. Қашықтықтан білім беру салыстырмалы түрде жаңа құбылыс болғандықтан, ол мәдени айырмашылықтарды байқауға мүмкіндік беретін өзіндік тәжірибе алаңы іспетті. Әртүрлі елдерден келген білім алушылар бір платформа аясында өзара байланысқа түсіп, ортақ оқу үдерісіне қатысады. Осындай ортада олардың мәдени ұстанымдары мен дағдылары оқу материалын қабылдауына, қарым-қатынас жасау мәнеріне және жалпы оқу барысындағы іс-әрекетіне қалай ықпал ететінін айқын аңғаруға болады.

Жоғарыда айтылғандай, белгісіздікке қатынас деңгейі студенттердің онлайн ортадағы өзін сезінуіне тікелей әсер етеді. Белгісіздіктен қашуға бейім мәдениеттерде адамдар нақты ережелерді, айқын талаптарды қалайды, ал екіұшты жағдайлар мен кепілдігі жоқ жаңашылдықтардан іргесін аулақ салады. Білім беру саласында бұл құрылымы анық курстарға, нақты тапсырмаларға және жүйелі ұйымдастыруға басымдық берумен көрінеді. Ал белгісіздікке төзімді мәдениеттерде білім алушылар тәжірибе жасауға ашық келеді, толық нұсқаулықтың болмауын кедергі деп қабылдамайды.

Халықаралық зерттеулер көрсеткендей, белгісіздіктен қашу деңгейі жоғары елдердің студенттері онлайн білім беруді өзгеше қабылдайды. Еркін әрі икемді ұйымдастырылған курстарда олардың күткен айқын құрылымы болмаған жағдайда қанағаттану деңгейі төмендейді, ал дербес шешім қабылдау қажет болған сәттерде сенімсіздік байқалады. Мұндай студенттер оқытушыдан нақты әрі тұрақты бағыт-бағдар күтеді, ол жеткіліксіз болғанда оқу сапасын да төмен бағалайды. Керісінше, белгісіздікке төзімді мәдени ортадан шыққан студенттер еркін форматқа тез бейімделіп, таңдау мүмкіндігін оң қабылдайды.

Сандық көрсеткіштер бұл айырмашылықтардың тым үлкен емес екенін көрсеткенімен, олардың статистикалық тұрғыдан мәнді екені дәлелденген.

Мысалы, кейбір зерттеулерде испан және мексикалық студенттердің онлайн курстарға қанағаттануы американдық және қытайлық студенттерге қарағанда сәл төмен болған. Зерттеушілер мұны алғашқы топтың өзгермелі жағдайларға бейімделу шегінің тар болуымен байланыстырады. Осыдан шығатын практикалық қорытынды – құрылымдылықты қажет ететін аудитория үшін курсты жобалауда талаптарды айқын көрсету, дайын жұмыс үлгілерін ұсыну және аралық бақылауды енгізу маңызды. Ал еркіндікке бейім топтар үшін ашық форматтағы тапсырмалар мен балама орындау жолдарын қалдыру тиімді.

Тағы бір маңызды өлшем – индивидуализм мен ұжымшылдық арақатынасы. Индивидуалист мәдениеттерде адамдар жеке жауапкершілікке, бастама көтеруге және ашық пікір білдіруге бейім келеді. Ал ұжымшыл мәдениеттерде топтық үйлесім, өзара құрмет және бейресми ережелерді сақтау алдыңғы қатарға шығады. Бұл айырмашылықтар онлайн ортадағы мінез-құлықтан да байқалады. Индивидуалист ортадан келген студенттер пікірталастарға белсенді қатысып, өз ойын ашық білдіруге ұмтылады. Ал ұжымшыл мәдениет өкілдері көпшілік алдында ерекшеленуден немесе пікір қайшылығынан қашқақтап, белсенділікті шектеуі мүмкін. Мұндай жағдайда онлайн қарым-қатынасты мәдени ерекшеліктерді ескере отырып ұйымдастыру маңызды. Мысалы, шағын топтарда алдын ала талқылау жүргізіп, кейін ортақ алаңға топ атынан пікір ұсыну тәсілі тиімді нәтиже береді. Бұл көпшілік алдында сөйлеуге қиналатын қатысушылардың белсенділігін арттырады. Сонымен қатар топтық тапсырмалар ұжымшыл мәдениеттер үшін ынталандырушы фактор болса, индивидуалист ортада жеке жетістікті көрсетуге мүмкіндік беретін тапсырмалар көбірек сұранысқа ие. Жалпы, оқу нәтижесі мен мотивация көбіне оқу форматының мәдени күтулерге қаншалықты сәйкес келетініне байланысты. Қашықтықтан білім беру бүгінде тек оқу үдерісін қашықтан ұйымдастыру тәсілі емес, мәдени қарым-қатынас пен мағына қалыптастырудың жаңа кеңістігіне айналып отыр. Онлайн ортада білім алушы енжар тыңдаушы емес, өз оқу тәжірибесін құрастыратын белсенді субъект ретінде көрінеді. Сондықтан мұнда ішкі уәж бен жеке мақсат қою қабілеті ерекше маңызға ие. Дәстүрлі оқу жүйесінде тәртіпті көбіне сыртқы бақылау мен оқу кестесі ұстап тұрса, цифрлық форматта уақытты басқару адамның жеке дағдысына айналады. Уақытқа деген көзқарас өзгерген сайын тәртіптің мазмұны да өзгереді. Онлайн қатысу тек техникалық белсенділікпен шектелмей, пікір айту, сұрақ қою, дәлелдеу сияқты әрекеттерді қамтиды. Бұл өз кезегінде адамның өзін көрсету мәдениетін қалыптастырады. Цифрлық кеңістікте қарым-қатынастың едәуір бөлігі жазбаша түрде жүзеге асатындықтан, ойды жүйелі жеткізу қабілеті арта түседі. Жазбаша өзара әрекет жауапкершілікті күшейтіп, сөзді таңдауға деген ұқыптылықты қалыптастырады. Осы тұрғыдан алғанда, онлайн білім беру тілдік мәдениетті дамытатын орта ретінде де қызмет етеді. Сонымен бірге эмоцияны жеткізу тәсілдері өзгеріп, ым-ишараның орнына қысқа белгілер мен реакциялар қолданылады. Бұл кейде түсінбеушілік туғызғанымен, өзара түсіністікті саналы түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқытушының рөлі де өзгеріске ұшырайды: ол тек ақпарат жеткізуші емес, оқу үдерісін ұйымдастырып, мағына

қалыптастыруға бағыт беретін тұлғаға айналады. Мұнда басты назар дайын жауапқа емес, ойлау үдерісіне аударылады. Осындай тәсіл білім алушының талдау қабілетін дамытып, өз ұстанымын дәлелдеуге үйретеді. Қашықтықтан білім беруде шығармашылық әлеует көбіне еркіндік арқылы ашылады. Таңдау мүмкіндігі бар жерде тәуекелге бару ықтималдығы жоғарылайды, ал жаңашылдық дәл осы тәуекелден туындайды. Егер оқу тек дұрыс жауапты табуға бағытталса, студент жаңа идея ұсынудан тартынады. Ал қолдау мен дамуға бағытталған кері байланыс берілсе, ол өзін еркін сезініп, белсенді бола бастайды. Онлайн ортада шағын қауымдастықтардың рөлі де артады. Тұрақты топтар білім алушыға әлеуметтік тірек болып, оқу үдерісін жеке міндеттен ортақ тәжірибеге айналдырады. Осылайша қашықтықтан білім беру әлеуметтік байланыстарды әлсіретпей, оларды жаңа формада қайта қалыптастырады. Бұл контексте цифрлық теңсіздік тек техникалық қолжетімділік мәселесі емес. Ол өзін-өзі ұйымдастыру, ақпаратты сұрыптау және қарым-қатынас жүргізу дағдыларымен де байланысты. Сондықтан қашықтықтан білім беруді мәдени тұрғыдан талдау тұлғаның қалыптасу жағдайларын – тіл, орта, байланыс әдебі және шығармашылық еркіндік – біртұтас жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осы тұжырымдар қашықтықтан білім беруді мәдени құбылыс ретінде негіздеп, тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру тетіктерін тереңірек түсіндіруге жол ашады [17].

Билік аралығы қоғамда иерархия мен теңсіздіктің қаншалықты қалыпты құбылыс ретінде қабылданатынын аңғартады. Бұл ерекшелік білім беру үдерісіндегі оқытушы мен білім алушы арасындағы қатынасқа тікелей ықпал етеді. Басқа айтсақ, билік аралығы жоғары ортада ұстаздың беделі айрықша болып, студенттер ашық қарсы пікір айтуға именеді; ал билік аралығы төмен мәдениеттерде еркін пікір алмасу қалыпты жағдай саналады.

Онлайн орта бұл қатынасты белгілі бір деңгейде өзгертеді. Бір жағынан, чат пен жедел хабарламалар қарым-қатынасты жеңілдетіп, арадағы ресмилікті азайтқандай әсер береді. Екінші жағынан, билік аралығы жоғары мәдени ортада студенттер әлі де сақтық танытып, сұрақ қоюды кейінге қалдыруы немесе ресми байланыс жолдарын таңдауы мүмкін. Мұны енжарлық емес, қалыптасқан мәдени әдептің көрінісі ретінде түсінген жөн.

Сондықтан қашықтықтан оқытуда қарым-қатынас тәртібін алдын ала айқындау маңызды. Атап айтқанда, сұрақ қоюды қалыпты құбылыс ретінде көрсету, бейресми байланысқа арналған уақытты белгілеу және жазбаша талқылау мүмкіндіктерін кеңінен қолдану тиімді нәтиже береді. Уақыт өте келе мұндай ортада студенттер ашық қатысуға біртіндеп бейімделеді.

Сонымен қатар басқа да мәдени өлшемдер әсер етеді. Мысалы, бәсекеге бейім мәдениеттерде рейтинг пен жарысып оқу элементтері ынталандырушы рөл атқарса, үйлесім мен өзара қолдауды жоғары қоятын ортада олар керісінше қысым туғызуы мүмкін. Болашаққа ұзақмерзімді бағдарланған мәдениеттер ұзақ оқу бағдарламаларына төзімді келеді, ал жедел нәтиже күтетін ортада қысқа мерзімді тиімділікке басымдық беріледі.

Ұжымдық байланысы берік мәдениеттерде онлайн білім берудегі оқшаулану сезімі айқынырақ байқалады. Қазақстан жағдайында да ауыл

студенттері үшін оқу тек білім алу ортасы емес, әлеуметтік қарым-қатынас кеңістігі екенін көрсетеді: олар аудиториялық ортаны көбірек сағынады, сондықтан қашықтықтан оқуға ынтасы төмен болуы мүмкін. Ал қалалық студенттер жаңа форматтарға икемдірек келеді.

Жалпы алғанда, мәдени ерекшеліктер студенттердің мінез-құлқы мен оқу үдерісіне деген күтулеріне елеулі әсер етеді. Дегенмен, оқу барысында қатысушылар біртіндеп ортақ әрекет үлгілерін қалыптастырып, өзіндік «онлайн мәдениетті» құра алады. Осы тұрғыдан тиімді жол – білім алушыны дайын форматқа бейімдеу емес, оқу үдерісін аудиторияның мәдени ерекшеліктеріне икемдеу.

Батыс пен Шығыс ықпалдарының тоғысындағы Қазақстан үшін мұндай талдау тіпті маңыздырақ. Қазақстандық студенттер көбіне беделді құрметтеу мен ұжымшылдықты тез дамып келе жатқан цифрлық сауаттылықпен және жаһандық ресурстарға ұмтылумен қатар алып жүреді. Соңғы жылдардағы зерттеулер цифрлық ортаға көшу кезінде оқытушылардың кросс-мәдени құзыретін дамыту қажеттігін ерекше атап көрсетеді [79]. Бұл мәдени ұстанымдардың (қазақ мәдениетіндегі ұстазға құрмет) онлайн-сабақ динамикасына қалай әсер ететінін сезіне білу және түрлі тәсілдерді икемді ұштастыру деген сөз. Сонымен бірге білім алушылардың өздерін де ақпараттандыру маңызды: желідегі мінез-құлықтағы айырмашылық әрдайым дөрекілік немесе селқостықтан емес, әртүрлі нормалардан туындауы әбден мүмкін екенін түсіндіру қажет. Осындай мәдениетаралық сауат кең мағынадағы цифрлық мәдениеттің бір бөлігі.

Классикалық философиялық және әлеуметтік-теориялық еңбектерге сүйене отырып жүргізілген талдау қазіргі мәдени шындық жағдайында білім беруді тек білім жеткізетін институционалдық жүйе немесе педагогикалық технологиялардың жиынтығы ретінде түсіндіру жеткіліксіз екенін көрсетеді [3, 145 б.]. Дж. Дьюи, П. Фрейре, П. Бурдье, М. Фуко, Ю. Хабермас, Дж. Брунер және К. Гирц еңбектерін салыстырмалы талдау білім беруді адам мен әлем арасындағы ерекше мәдени ықпалдасу формасы ретінде қарастыру қажеттігін айқындайды [3, 167 б.].

Дәстүрлі педагогикалық түсінікте білім беру тұлғаны қалыптастыру үдерісі ретінде сипатталса, философиялық-мәдениеттанулық тұрғыда ол одан әлдеқайда күрделі құбылыс ретінде жаңа реңге ие болады. Білім беру – қоғамның жаңа ұрпақ арқылы өзін қайта түсіндіретін кеңістігі [48]. Осы мағынада білім беру мәдениетті жай ғана қайта өндіретін механизм емес, оның үздіксіз қайта пайымдалу алаңына айналады [40, 117 б.]. Әрбір білім беру әрекеті мәдени аударма актісіне ұқсайды: тарихи тәжірибеден келген білім қазіргі уақытқа өтеді, бірақ осы өтпелі сәтте жаңа мағынаға ие болып, қайта жанданады [3, 178 б.].

Дж. Дьюидің тәжірибе туралы идеясы, П. Фрейренің диалогтік педагогикасы, П. Бурдьенің мәдени капитал тұжырымдамасы және Х. Гадамердің герменевтикалық түсіну теориясы білім берудің ақпарат деңгейінде емес, мағыналық көкжиектер деңгейінде жүзеге асатынын көрсетеді [4, 234 б.]. Білім беру адамның деректерді меңгеру қабілетін ғана емес, мағыналар әлемінде бағдар табу мүмкіндігін қалыптастырады [80, 198 б.]. Демек,

білім беру ортасы бейтарап кеңістік емес – онда қоғам жадысы, болашаққа бағытталған үміт және жеке өмірлік тәжірибе тоғысады [81, 112 б.].

Бұл үдерісте білім беру мәдени тәжірибені игерумен қатар, оны қайта пайымдау мен жаңғыртуға жағдай жасайды. Яғни, адам білім алу арқылы белгілі бір құндылықтар жүйесіне еніп, әлеуметтік байланыстар мен дүниетанымдық бағдарларын қалыптастырады. И. Кант көзқарасында білім беру адамның ішкі еркіндігін, дербес ойлауын және жауапкершілік сезімін дамытатын үдеріс ретінде қарастырылады [82]. Демек, бұдан шығатын қорытынды: білім беру мәдениеттің дайын үлгілерін механикалық түрде беру емес, тұлға мен қоғам арасындағы өзара ықпалдастық арқылы үнемі жаңарып отыратын тірі мәдени кеңістік алаңы [83, 23 б.].

Сонымен қатар М. Фуко ұсынған билік талдауы білім берудің белгілі бір нормаларды бекітіп, білімнің шекарасын белгілеп және қабылданатын мінез-құлық үлгілерін қалыптастыратынын дәлелдейді [7, 69 б.]. Алайда дәл осы еркіндік пен нормалану арасындағы кернеу білім беру кеңістігінің мәдени мазмұнын тереңдетеді [7, 69 б]. Бұл білім беруді институт пен субъект, дәстүр мен жаңашылдық, құрылым мен тәжірибе арасындағы үздіксіз диалог аймағына айналдырады [5, 245 б.].

К. Гирцтің мәдени антропологиясы мен Дж. Брунердің нарративтік тәсілі тұрғысынан қарағанда, оқу – адамның қоғам өзін түсіндіретін рәміздік әңгімелер жүйесіне ену үдерісі [3, 213 б.]. Оның идеясын тарқатып айтсақ, білім беру әлем туралы білімді ғана жеткізбейді, сонымен бірге оны түсіну, баяндау және бастан кешіру тәсілдерін қалыптастырады. Білім беру мәдени бағдарлану механизмі ретінде қызмет атқарады: ол адамға шындықты танудың ғана емес, оны мағына берудің жолдарын ұсынады [3, 48 б.].

Сонымен қатар, жаһандық деңгейде қашықтықтан білім беру білімге қолжетімділікті кеңейтіп, трансұлттық білім алмасуды жеделдетіп қана қоймай, мәдени біріздену қаупін де күшейтетінін еске алсақ. Жоғарыда онлайн-платформалар көбіне оқу мазмұны, бағалау жүйесі, академиялық тіл мен интерфейс логикасы тұрғысынан белгілі бір мәдени нормаларды стандарт ретінде ұсынатынын айтқан болатынбыз. Соның нәтижесінде жергілікті білім беру тәжірибелері осы стандарттарға бейімделуге мәжбүр болып, бұл мәдени сәйкестікке, тілдің осы кеңістікте орнығуына және білім мазмұнының контекстуалдылығына ықпал етеді [68, 134 б.].

Осы айтылғандардың әсерімен цифрлық мәдениеттің қалыптасуы білім беру жүйесінің құрылымдық және мазмұндық негіздерін түбегейлі қайта қарастыруға алып келді. Егер индустриялық қоғам жағдайында білім беру институционалдық шеңберде ұйымдастырылып, мектеп пен университет секілді ресми құрылымдар арқылы жүзеге асырылса, ақпараттық қоғамда ол біртіндеп желілік, ашық және икемді сипатқа ие бола бастады.

Ақпараттық қоғам теориялары аталған үдерістерді түсіндірудің маңызды әдіснамалық негізін құрайды. Д. Белл постиндустриялық қоғам жағдайында білім мен ақпараттың негізгі ресурсқа айналатынын атап өтсе, Э. Тоффлер «Үшінші толқын» тұжырымдамасында білім берудің жекелендірілген және

үздіксіз сипат алатынын болжайды. Бұл идеялар жалпы білім беру формаларының тарихи эволюциясын пайымдайды: дәстүрлі ауызша мәдениеттен институционалдық білім беру жүйесіне, одан әрі цифрлық және желілік білім беру формаларына өту үдерісі айқын көрінеді.

Осы ойды жалғастыра отырып, Дж. Сименс пен С. Даунс ұсынған коннективизм тұжырымдамасына сәйкес, білім жеке адамның санасында ғана емес, желілерде, цифрлық платформаларда және әлеуметтік байланыстарда орналасатынын түсіндіруге болады. Оқу үдерісі осы желілерге қосылу, ақпаратты іріктеу және оны мағыналық құрылымға айналдыру қабілеті арқылы анықталады. Мұндай жағдайда білім алушы енді белсенді қатысушы әрі білімді бірлесіп құрастырушы субъект деген сөз.

Жалпы алғанда, технологиялардың мәдениетке ықпалын сипаттайтын бұл тұжырымдар цифрлық білім беруді тек техникалық жаңару ретінде қарастырудың жеткіліксіз екенін аңғартады. М. Маклюэн ұсынған «орта – хабардың өзі» қағидасы бұл жерде ерекше мағынаға ие болып тұр: онлайн платформалар білімді жеткізудің арнасы ғана емес, білім беру тәжірибесінің құрылымын, қарым-қатынас ритмін және қатысу мәдениетін айқындайтын ортаға айналады. Ал Н. Селвин мен Б. Уильямсон зерттеулерінде көрсетілгендей, платформалану үдерісі білім мазмұнын ғана емес, оны ұйымдастыру, бақылау және бағалау логикасын да қайта құрып жатыр.

Қазіргі жағдайда білім беру жүйесін тек әлеуметтік институт ретінде сипаттау жеткіліксіз. Ол барған сайын цифрлық инфрақұрылымдар мен алгоритмдер арқылы ұйымдасатын күрделі мәдени кеңістікке айналып келеді. Бұл кеңістікте білім беру тәжірибесі технологиялық мүмкіндіктердің ықпалымен ғана емес, сонымен бірге жаңа мәдени нормалар мен қатысу үлгілерінің қалыптасуы нәтижесінде өзгеріп, өзінің мазмұны мен мағыналық құрылымын қайта құрады.

Білім беру формаларының трансформациясын бірнеше негізгі бағытта сипаттап, қорытындылайтын болсақ: біріншіден, білім беру кеңістігі физикалық ортадан виртуалды ортаға ауысады; екіншіден, оқу уақыты қатаң регламенттелген жүйеден икемді және асинхронды форматқа көшеді; үшіншіден, білім беру үдерісіндегі билік қатынастары өзгеріп, оқытушының рөлі ақпарат жеткізушіден фасилитаторға айналады; төртіншіден, білім дайын өнім ретінде емес, бірлескен конструкция ретінде қарастырылады; бесіншіден, сабаққа қатысу формалары аудиториялық қатысудан желілік қатысуға өтеді. Цифрлық мәдениет жағдайында білім беру жүйесі институционалдық құрылымнан желілік, икемді және көпқабатты мәдени жүйеге трансформацияланады. Қашықтықтан білім беру осы үдерістің негізгі көрінісі ретінде жаңа мәдени нормаларды, коммуникациялық тәжірибелерді және білім алудың жаңа формаларын қалыптастырады. Бұл оны тек білім беру технологиясы ретінде емес, заманауи мәдениеттің маңызды концептісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, диссертацияның бірінші тарауында қашықтықтан білім беру ақпараттық қоғам жағдайында мәдениет концепті ретінде теориялық және әдіснамалық тұрғыдан кешенді түрде талданды. Мәдени философия, білім

беру социологиясы, семиотика, медиа теориясы және мәдениетаралық зерттеулер шеңберінде онлайн білім беру құбылысын қарастыру қашықтықтан білім беруді тек техникалық құрал немесе ұйымдастыру формасы ретінде түсіндірудің тар шекарасынан шығарып, оны күрделі әрі көпқабатты әлеуметтік-мәдени феномен ретінде пайымдауға негіз қалады. Осы тұрғыдан алғанда, қашықтықтан білім беру тек инфрақұрылымдық өзгеріс емес, мәдени мағыналардың қайта құрылуы жүретін кеңістік ретінде көрінеді.

Жүргізілген талдау білім беруді мәдениет концепті ретінде қарастырудың теориялық маңызын айқындап қана қоймай, оның мазмұндық тереңдігін де ашты. Бұл тұрғыдан алғанда, білім беру дайын мазмұнды жеткізетін жүйе емес, мағына өндіру, оны интерпретациялау және мәдени тәжірибені қайта құру жүзеге асатын рәміздік кеңістік ретінде сипатталады. Қашықтықтан білім беру осы үдерістің айрықша көрінісі ретінде жаңа мәдени нормаларды орнықтырып, таным тәсілдерін трансформациялап, әлеуметтік өзара әрекет формаларын қайта ұйымдастырады. Яғни, ол білім алудың формасын ғана емес, оның ішкі логикасын, қатысу мәдениетін және білімге деген қатынасты да өзгертеді.

Осы негізде қашықтықтан білім беру цифрлық дәуір жағдайында мәдениеттің негізгі элементтері – білім, субъект және әлеуметтік байланыстар – жаңаша құрылымданатын мағына қалыптастырушы категория ретінде талданып отыр. Ол жеке тәжірибе мен ұжымдық түсініктер тоғысатын интерпретациялық кеңістікке айналып, қоғамның өзін-өзі қайта пайымдау үдерісін тереңдетеді. Мұнда білім беру тек нәтижеге бағытталған жүйе емес, мәдениеттің үздіксіз жаңарып, қайта құрылып отыратын динамикалық үдерісі.

Тарихи-мәдени тұрғыдан қарастырғанда, қашықтықтан білім беру бастапқы кезеңде білімге қолжетімділікті кеңейтетін қосалқы технологиялық мүмкіндік ретінде қабылданғанымен, ақпараттық және желілік қоғамның қалыптасуымен оның мәні өзгерді. Қарым-қатынастың цифрлануы, кеңістік пен уақыт шекараларының әлсіреуі, сондай-ақ оқытушы мен білім алушы рөлдерінің қайта құрылуы қашықтықтан білім беруді білім беру мәдениетін өзгертетін негізгі факторлардың біріне айналдырды. Нәтижесінде ол утилитарлық құрал деңгейінен шығып, мәдениеттің рәміздік құрылымының құрамдас бөлігі ретінде қарастырыла бастады. Бұл үдеріс қазіргі заманға тән желілік ойлау тәсілін, білімнің медиалық сипат алуын және оқу траекторияларының икемділігін айқын көрсетеді.

Мәдениеттанулық талдау қашықтықтан білім берудің ішкі мазмұнын тереңірек ашуға мүмкіндік берді. Онлайн білім беру цифрлық дәуірге тән негізгі құндылықтарды – қолжетімділік, икемділік, даралану және үздіксіз білім алу ұстанымдарын – бойына жинақтайды. Ол күнделікті тәжірибе деңгейінде нақты әрекеттер арқылы орнығады: сабаққа қатысу, қарым-қатынас жасау, оқу үдерісін өздігінен реттеу сияқты дағдылар біртіндеп қалыптасып, тұрақты сипат алады. Сонымен бірге қашықтықтан білім беру цифрлық ортаға ғана тәуелді емес, керісінше цифрлық сауаттылықты, білім алушының өзіндік бейнесін және білімге деген көзқарасты жаңаша қалыптастыратын мәдени орта болып қалыптастады.

Осы тұрғыда қашықтықтан білім беру бір мезгілде әрі мәдени мәні бар жүйе, әрі әлеуметтік институт ретінде сипатталады. Семиотикалық қырынан ол таңбалар, рәміздер, тілдік үлгілер мен жаңа рөлдер арқылы білім берудің цифрлық өзгерісін бейнелейтін күрделі құрылым болып табылады. Ал институционалдық деңгейде ол академиялық нормалар, рәсімдер мен кәсіби талаптар арқылы бекіп, қоғам тарапынан мойындалған жүйеге айналады. Осы екі қырдың тоғысуы қашықтықтан білім беруді цифрлық мәдениет аясында қалыптасқан жаңа субмәдениет ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі цифрлық қоғам жағдайында мәдениет концепті мәдениетті жай ғана жалпы атау ретінде емес, цифрлану үдерісінде пайда болатын жаңа мағыналарды, құндылықтық бағдарларды және адам болмысының өзгерген формаларын түсіндіретін теориялық ұғым. Мұндай көзқарас концептіні адамның өмірлік тәжірибесіндегі мәні, құндылықтар жүйесіндегі орны және мәдени кеңістіктегі мағыналық қызметі тұрғысынан пайымдайтын қазіргі мәдениет философиясының бағытымен үндеседі.

Сонымен қатар қашықтықтан білім берудің дамуы жаһандық және жергілікті үдерістердің өзара ықпалдасуымен сипатталады. Онлайн білім беру үлгілері әр қоғамда сол күйінде көшірілмей, тілдік, мәдени және педагогикалық ерекшеліктерге сай бейімделеді. Бұл құбылысты түсіндіруде глокализация ұғымы маңызды: жаһандық білім беру формалары жергілікті тәжірибелермен тоғысып, жаңа мазмұнға ие болады. Бір жағынан, цифрлық платформалар мен білім беру форматтары белгілі бір деңгейде бірізденсе, екінші жағынан, әр мәдени орта оларды өз құндылықтары мен дәстүрлеріне сәйкес қайта құрады.

Мәдени ерекшеліктердің білім беру үдерісіне әсері де айқын байқалады. Белгісіздікке қатынас, индивидуализм пен ұжымшылдық, билік аралығы сияқты көрсеткіштер білім алушылардың мінез-құлқына, оқу үдерісіне қатысуына және қашықтықтан білім беруге деген көзқарасына ықпал етеді. Егер оқу үдерісі осы ерекшеліктерді ескермей ұйымдастырылса, мазмұны сапалы болғанымен, оның тиімділігі төмендеуі мүмкін.

Жалпы алғанда, жүргізілген талдау қашықтықтан білім беруді тек технологиялық немесе педагогикалық жаңалық ретінде емес, жаһандық және жергілікті сипаттары тоғысқан күрделі мәдени құбылыс ретінде қарастыру қажеттігін негіздейді. Бұл үдеріс білім берудің институционалдық моделінен желілік, икемді және ашық формаларына өтуді білдіреді. Мұндай өзгеріс білім берудің ұйымдастырылу тәсілін ғана емес, оның мәдени мәнін де түбегейлі қайта айқындайды.

Осы теориялық тұжырымдар Қазақстандағы қашықтықтан білім беруді әрі қарай эмпирикалық тұрғыдан талдауға негіз болады. Келесі тарауларда бұл қағидалар білім беру үдерісіне қатысушылардың нақты тәжірибесін, олардың іс-әрекеттерін және онлайн білім беруді дамытуға бағытталған институционалдық шешімдерді түсіндіру үшін қолданылады. Осылайша, бірінші тарау қашықтықтан білім беруді қазіргі қоғамдағы жаһандық және жергілікті өзгерістер аясында кешенді түрде талдауға мүмкіндік беретін әдіснамалық негіз қалыптастырады.

2 ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ЖАҺАНДЫҚ МӘДЕНИЕТ КОНЦЕПТІ РЕТІНДЕ

2.1 Қашықтықтан білім беру жаһандық мәдени унификация құралы және салдары ретінде

Қазіргі жаһандану жағдайында мәдени кеңістіктің трансформациясын түсіндіруде А. Аппадураи ұсынған мәдени ағындар тұжырымдамасы ерекше теориялық мәнге ие. Ғалым қазіргі әлемді тұрақты шекаралармен емес, әртүрлі бағытта қозғалыстағы мәдени, технологиялық және рәміздік ағымдар жүйесі ретінде қарастырады.

Бұл модельде мәдени жаһанданудың бес негізгі өлшемі ажыратылады: этноскейп, техноскейп, финанскейп, идеоскейп және медиаскейп. Этноскейп адамдардың қозғалысын қамтиды: миграция, эмиграция, академиялық мобильділік, білім алу мақсатындағы көші-қон [84]. Қашықтықтан білім беру жағдайында бұл ұғым жаңа мазмұнға ие болады, өйткені білім алушылар физикалық мағынада орнын ауыстырмаса да, мәдени тұрғыдан «қозғалысқа» түседі, яғни жергілікті білім кеңістігінен жаһандық білім кеңістігіне өтеді деп санаймыз.

Техноскейп – технологиялардың жаһандық таралуы мен олардың мәдени тәжірибеге ықпалын білдіреді. Онлайн-платформалар (LMS жүйелері, видеоконференция құралдары, цифрлық контент) білім беру үдерісінің негізгі инфрақұрылымына айналып, оқу тәжірибесін стандарттайды. Алайда технологиялардың тең емес таралуы (интернет сапасы, құрылғыларға қолжетімділік) білім беру мүмкіндіктеріндегі айырмашылықтарды күшейтеді.

Финанскейп – капитал мен инвестициялардың жаһандық қозғалысын сипаттайды. Білім беру саласында бұл онлайн курстар нарығының, халықаралық платформалардың және білім беру қызметтерінің коммерциялануы арқылы көрініс табады. Қазіргі таңда қашықтықтан білім беру тек мәдени құбылыс емес, сонымен қатар экономикалық жүйенің бөлігіне айналғалы қашан.

Идеоскейп – білім беру мазмұны арқылы таралатын құндылықтар мен идеяларды қамтиды. Онлайн білім беру көбіне белгілі бір мәдени-идеологиялық үлгілерді (индивидуализм, өзіндік оқу, дербес жауапкершілік) насихаттайды. Бұл модельдер әрдайым жергілікті мәдени контекстермен үйлесе бермейді, сондықтан студенттер оларды өз тәжірибесіне бейімдеп қабылдайды деп пайымдаймыз.

Медиаскейп – цифрлық медиа арқылы қалыптасатын білім бейнелері мен рәміздік құрылымдарды білдіреді. Видео дәрістер, визуалды контент, интерфейс логикасы білімді қабылдау формасын ғана емес, оның мәдени мағынасын да өзгертеді. Осы тұрғыдан алғанда, білім беру мазмұны медиаланған мәдени тәжірибеге айналады [85, 78 б.].

Осы бес өлшемнің өзара әрекеттесуін ескере отырып, қашықтықтан білім беруді жаһандық өлшемге ие күрделі мәдени жүйе ретінде қарастыру қажет деп санаймыз. Бұл жүйеде білім алушы әртүрлі жаһандық ағымдардың қиылысында

орналасып, білімді тек қабылдаушы емес, оны қайта пайымдаушы субъект ретінде қалыптасады.

А. Аппадураи еңбегінде қазіргі заманғы жаһандану «модерндіктің» түбегейлі өзгеруі ретінде қарастырылады. Автордың пікірінше, бұл өзгерістің негізгі қозғаушы күштері – электрондық коммуникация құралдары мен жаппай миграция. Осы екі фактор өзара ықпалдаса отырып, «әлеуметтік қиялдың» жұмысын түбегейлі қайта ұйымдастырады [85, 78 б.].

Электрондық медиа адамның күнделікті өміріне терең енді. Адамдар енді өз өмірін тек нақты әлеуметтік жағдайлар шеңберінде ғана емес, медиалық бейнелер мен рәміздер арқылы да елестетеді. Осылайша қиял жеке тәжірибеден бөлінген абстрактілі құбылыс емес, күнделікті әлеуметтік іс-тәжірибенің ажырамас бөлігіне айналады.

Сонымен қатар қазіргі әлемде адамдардың мобильділігі күрт артты. Миграция бұрын да болғанымен, бүгінгі ерекшелігі – оның медиамен тығыз байланысында. Мысалы, шетелде өмір сүретін мигранттар өз елінің медиасын тұтыну арқылы бір мезгілде екі мәдени кеңістікте өмір сүреді. Бұл жағдай трансұлттық қоғамдық кеңістіктердің қалыптасуына әкеледі. Яғни адамдар физикалық тұрғыдан бір жерде болғанымен, мәдени тұрғыдан бірнеше кеңістіктің бөлшегіне айналады.

А. Аппадураи бұл құбылысты «детерриториализация» ұғымы арқылы түсіндіреді. Яғни мәдени тәжірибелер, идеялар мен бейнелер нақты географиялық кеңістікке тәуелділігін жоғалтады. Нәтижесінде адамдардың өзін-өзі тануы, бірегейлігі және әлеуметтік байланыстары жаңа, тұрақсыз әрі көпқабатты сипатқа ие болады [84].

Бұл жерде ерекше назар аударатын тұжырым – қиялдың рөлі. Бұрын қиял өнер немесе мифология саласына тән құбылыс ретінде қарастырылса, қазіргі қоғамда ол әлеуметтік әрекетті ұйымдастыратын күшке айналды. Қиял енді тек «қиялдау» емес, нақты әлеуметтік жобалар мен өмірлік стратегияларды қалыптастыратын құрал. Адамдар өз болашағын, көші-қон мүмкіндігін, әлеуметтік орнын алдын ала елестетіп, соған сәйкес әрекет етеді.

Автор мәдениет ұғымын қайта қарастырады. Мәдениет тұрақты «зат» немесе жүйе емес, керісінше, айырмашылықтар арқылы көрінетін динамикалық өлшем ретінде түсіндіріледі. Осы негізде «культурализм» ұғымы енгізіледі. Бұл мәдени айырмашылықтарды саналы түрде саяси және әлеуметтік мақсаттар үшін жұмылдыру үдерісі. Қазіргі әлемде көптеген сәйкестік (identity) белгілері де дәл осы логика бойынша, осы тәсіл арқылы қалыптасады.

Сонымен қатар А. Аппадураи қазіргі кезеңді постұлттық тәртіптің қалыптасуымен байланыстырады. Ұлттық мемлекет өзінің бұрынғы монополиялық рөлін жоғалтып, оның орнына трансұлттық желілер, диаспоралар және жаңа сәйкестік формалары пайда болуда. Бұл үдерістер кей жағдайда мәдени шиеленістер мен қақтығыстарға да алып келеді [85, 78 б.].

Осы тұжырымға сәйкес, онлайн білім беру – детерриториализацияның нақты көрінісі: білім беру енді белгілі бір географиялық кеңістікке байланбай, жаһандық цифрлық ортада жүзеге асады.

Студент физикалық тұрғыдан өз елінде қалғанымен, мәдени және білім беру тұрғысынан жаһандық кеңістікке енеді. Ол бір мезгілде әртүрлі медиаскейптер мен идеоскейптердің ықпалында болып, тек білім алып қана қоймай, сол білімді өз мәдени тәжірибесіне сай қайта өндіреді.

«Білім беру және мәдени империализм» еңбегінде Р. Арнов мирожүйелік тәсілдің білім беруді талдаудағы маңызын айқын көрсетіп өткен. Еңбекте Карнеги, Рокфеллер, Форд қорларының АҚШ-та және әлемде жоғары білімнің қалыптасуына қосқан үлесі мойындала отырып, оларға сыни баға беріледі. Авторлар бұл қорлардың батыстық білім беру жүйесінің, ғылым мен технологияның, құндылықтар жүйесінің «артықшылықтарын» жаһандық деңгейде тарату қабілетін атап көрсетеді. Сонымен қатар олар мемлекеттердің мәдени және әлеуметтік саясатына ықпал етіп, радикалды әлеуметтік өзгерістердің мүмкіндіктерін шектеуге, ғылыми және зияткерлік қауымдастықта сыни ойлаудың дамуын тежейтінін көрсетеді [86].

Р. Арнов еңбектерінде білім беру жүйесі жаһандық экономиканың сұраныстарына қызмет ететін құрылымдық элемент ретінде қарастырылады [87, 72 б.]. Әлемдік білім беру жүйесінің қалыптасуы білім беру үдерісін ұйымдастырудың бірегей үлгілерін тарату, стандартталған бағдарламаларды енгізу арқылы жүзеге асады. Бұл үдеріс Дүниежүзілік банк, Халықаралық валюта қоры сияқты халықаралық институттар мен әртүрлі үкіметтік емес ұйымдар тарапынан қолдау табады. Нәтижесінде неолибералдық реформалар жағдайында периферия және жартылай периферия елдерінің «ядро» құрылымдарына тәуелділігі күшейіп, теңсіздік жаһандық деңгейде де, ұлттық қоғамдар ішінде де қайта өндіріледі [88, 109 б.].

Егер Р. Арнов еңбектерінде батыстық білім беру үлгілерінің таралуының сыртқы жүйелік факторлары талданса, Р. Флеча «Білім берудегі жаңа теңсіздік» атты мақаласында олардың ішкі бейімделу механизмдері сипатталады [89]. А. Грамси мәдени гегемония тұжырымдамасына сүйене отырып, ол білім берудегі теңсіздіктің «тұйық циклі» идеясын ұсынады. Бұл тұжырым бойынша элитаның тұтыну және мінез-құлық үлгілері қоғамның кең топтары үшін үлгіге айналады. Алайда бұл үлгілерге толыққанды қолжетімділіктің болмауы олардың түрлі имитациялық формаларының пайда болуына әкеледі.

Білім беру сияқты бюрократияланған салаларда бұл үрдіс мемлекетке «нормаға» сәйкес келмейтін білім беру ұйымдарын саралауға, қысқартуға және жүйені үздіксіз қайта құрылымдауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде адам білім беру кеңістігін тек мәдени үлгілерді тарату алаңына ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және мәдени теңсіздікті қайта өндіретін механизмге айналдырып отыр.

2020 жылы COVID-19 індеті білім беру жүйесіне күтпеген сын әкеліп, дәстүрлі аудиториялық білім алудан қашықтан білім алуға жаппай әрі шұғыл көшуге мәжбүр етті. Карантиннің ең қатаң кезеңінде 188 елде 1,6 миллиардтан астам оқушы мен студент, яғни білім алушылардың 91 пайыздан астамы мектептердің жабылуына байланысты қалыпты оқу үдерісінен қол үзіп қалды. Бұл жағдай көптеген мемлекеттерде білім беру жүйесінің мұндай ауқымды

өзгеріске дайын еместігін анық көрсетті. Осындай күрделі кезеңде білім алу құқығын сақтап қалу үшін халықаралық ұйымдар жедел әрекетке көшті. 2020 жылдың наурыз айында UNESCO үкіметтерді, технологиялық компанияларды және азаматтық секторды біріктіріп, оқу үдерісінің тоқтап қалмауын қамтамасыз етуге бағытталған Білім беруді қолдаудың жаһандық коалициясын іске қосты. Ұйымның үйлестіруімен әр ел өз тәжірибесімен бөлісіп, қолжетімді мүмкіндіктерге қарай түрлі тәсілдерді қолданды: кейбір елдерде сабақтар радио мен теледидар арқылы жүргізілсе, цифрлық инфрақұрылымы дамыған мемлекеттер оқытуды онлайн платформаларға толықтай көшірді. Сонымен қатар UNESCO қашықтан білім беруді тиімді ұйымдастыруға қатысты ұсынымдар әзірлеп, мектептердің жабылу жағдайын тұрақты бақылауда ұстап, білімдегі алшақтықты азайтуда жаңашыл шешімдердің рөлін ерекше атап өтті [68, 304 б.].

Пандемия кезеңіндегі тәжірибе жаһандық деңгейдегі институттарды цифрлық білім беру саласында жаңа саяси бағдарларды қайта қарастыруға итермеледі. 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму күн тәртібінде, әсіресе білімге қатысты 4-мақсат аясында, «баршаға қолжетімді, әділ әрі сапалы білім беру» міндеті айқындалған болса, пандемия осы мақсаттың мазмұнын жаңа талаптармен толықтырды. Нәтижесінде көптеген елдер қашықтан білім беруді жүйелі қолдауға бағытталған ұлттық бағдарламаларды іске қосты. Мысалы, Канадада 2020 жылдың көктемінде мектеп оқушыларына арналған Learn from Home және Open School сияқты онлайн ресурстар ашылып, CBC қоғамдық арнасы білім беру материалдарын тегін ұсынды. Қытайда мемлекет IT-компаниялармен бірлесіп, қысқа мерзім ішінде ұлттық онлайн платформа құрып, миллиондаған оқушыны қамтыды. Ал Еуропалық Одақ елдері Digital Education Action Plan аясындағы бастамаларды жандандырып, онлайн курстарды дамыту мен мұғалімдердің цифрлық құзыреттерін күшейтуге басымдық берді. Ресурстық мүмкіндігі шектеулі мемлекеттер де шет қалмай, нақты шаралар қабылдады: Орталық Азияда, соның ішінде Қазақстанда, локдаун жағдайында оқу үдерісін тоқтатпау үшін «Күнделік», «BilimLand», «Daryn Online» сияқты білім беру платформалары жедел түрде кеңінен қолданысқа енгізілді.

Нәтижесінде онлайн платформалар бүгінгі күні жай ғана техникалық құрал қызметінен асып, жаһандық білім беру мәдениетін қалыптастыратын негізгі тетіктердің біріне айналды. Олар оқу үдерісін ұйымдастырудың дайын үлгілерін ұсынып, «қалай білім беру керек?» деген сұраққа алдын ала белгіленген ережелер арқылы жауап береді. Оған дәлел – модульдік құрылым, автоматтандырылған бағалау жүйесі, деректерге негізделген кері байланыс, сабаққа қатысуды сандық көрсеткіштер арқылы өлшеу сияқты тәсілдердің кеңінен таралуы. Мұндай модельдер халықаралық кеңістікте жылдам тарап, біртіндеп әмбебап қалыпқа айналып келеді. Осы құбылысты UNESCO білім берудің платформалануы туралы еңбектерінде білім жүйесіндегі цифрландырудың тереңдеуі, деректерге сүйенген басқару логикасының күшеюі және оқу үдерісін реттеу тәсілдерінің өзгеруі ретінде сипаттайды [68, 304 б.].

Платформалардың рөлі олардың экономикалық табиғатымен де байланысты: «платформа капитализмі» жағдайында білім беру дерекке айналып,

құндылық көзі ретінде қарастырылады. Соның нәтижесінде платформалар бағалау мен бәсекелестік логикасын күшейтіп, оқу үдерісін сандық көрсеткіштер арқылы реттейтін ортаға айналдырады [90, 183 б.].

Қазіргі білім беру дискурсында «тиімділік» пен «нәтиже» ұғымдары басымдыққа ие болып отыр. Осы үрдіс білімді көбіне экономикалық қайтарыммен өлшенетін ресурс ретінде қабылдауға әкеледі. Соның салдарынан білім берудің мазмұны мен мақсаты алдын ала белгіленген көрсеткіштер мен стандарттарға тәуелді болады. Мұндай жағдайда адамның көпқырлы болмысы мен ішкі дамуы толық ескерілмей, ол басқаруға және өлшеуге қолайлы қарапайым модельге дейін ықшамдалады.

Мәдениеттанулық тұрғыдан қарағанда, қазіргі білім беру үдерісінде мазмұн мен мәннің орнына өлшем мен көрсеткіш алға шығып барады. Яғни білімге тән құндылық тәжірибе біртіндеп сандық тілге тәуелді сипатқа ие болып, тек есепке түсетін нәтижелер арқылы бағаланатын жағдай қалыптасуда. Бұл құбылыс ғылымда мәдениеттің метрикалануы және аудит мәдениеті ұғымдарымен сипатталады [67, 267 б.]. Мұндай жағдайда білім беру мазмұны алдын ала белгіленген көрсеткіштерге тәуелді болып, адамның саналы туа біткен қабілеттері жеңілдетілген, басқаруға ыңғайлы модельге дейін түсіріледі. Ал шын мәнінде, білім беру – адамның өзін ұғынуы, әлеммен байланыс орнатуы және өзгелермен мағыналы қарым-қатынасқа түсуі сияқты терең үдерістерді қамтитын күрделі мәдени құбылыс. Егер оқу ортасы тек өлшеуге бағытталса, онда оның мазмұны жұтаңдап, тірі байланыс әлсірейді: диалог азаяды, тәжірибе шектеледі, ал тұлғаның дамуы қысқартылған траекториямен шектеледі [91, 294 б.].

Жаһандану білім беру үдерісін трансұлттық кеңістікке шығарып, студенттердің өз мәдени ортасынан шықпай-ақ білім алуына мүмкіндік береді. Қашықтықтан білім беру географиялық шекараларды әлсіретіп, білім алушыларды жаһандық білім кеңістігінің бір бөлігіне айналдырады, бірақ бұл ортада мәдени айырмашылықтар айқын көрінеді. Осындай жағдайда онлайн-білім беру әртүрлі оқу мәдениеттері тоғысатын және кей тұста гегемония мәдениеттанулық ассиметрияны қалыптастыратын күрделі мәдени кеңістік ретінде сипатталады.

Онлайн-курстарда әртүрлі елдерден келген студенттердің өзара әрекеті жаңа мәдени формаларды туындатады, олар дәстүрлі мәдени үлгілермен толық сәйкес келмейді. Мұндай ортада идиомәдениет қалыптасып, яғни белгілі бір оқу тобына тән ортақ тәжірибе, қарым-қатынас нормалары мен мағына жүйесі орнығады. Бұл үдеріс біртіндеп кибермәдениетке ұласып, цифрлық кеңістікте үнемі өзгеріп, қатысушылардың өзара әрекеті арқылы қайта құрылып отыратын икемді мәдени құрылымға айналады. Осы контексте студенттердің оқу тәжірибесі аккультурация үдерісі арқылы жүзеге асады, яғни олар жаңа білім беру мәдениетіне бейімделе отырып, өздерінің бастапқы мәдени ұстанымдарын сақтауға тырысады. Алайда онлайн-білім беру мазмұны мен құрылымында белгілі бір мәдени үлгілердің басымдығы сақталатындықтан, бұл бейімделу әрдайым тең дәрежеде жүре бермейді. Сондықтан қашықтықтан білім беру, ең

алдымен, мәдени өзара ықпалдастық, бейімделу және жаңа мағыналар қалыптасатын динамикалық мәдени кеңістік [92].

Сонымен қатар, жаһандық азаматтық ұғымының өзектілігін алға тартамыз. Жаһандық азаматтық ортақ құндылықтарды меңгерумен қатар, мәдени әртүрлілікті мойындауға негізделуі заңдылық. Бұл тұрғыда мәдени әртүрлілік адамзаттың ортақ мұрасы ретінде қарастырылып, әртүрлі қоғамдардың бірегей болмысын бейнелейді. Қашықтықтан білім беру жағдайында бұл ұстаным ерекше мәнге ие, өйткені онлайн орта әртүрлі мәдени кодтар тоғысатын кеңістікке айналады. Сондықтан мәдени айырмашылықтарды қабылдау цифрлық білім беру кеңістігінде өзара әрекет етудің негізгі шарты болып қалыптасады.

Білім беру үдерісінде мәдени әртүрлілік көбіне жаһандық байланыстардың бейтарап формалары арқылы ұсынылады. Онлайн-платформаларда бұл үрдіс күшейіп, мәдени мазмұн көбіне сыртқы белгілер деңгейінде ғана көрінеді.

Жаһандық азаматтықты қалыптастыру мәдени әртүрлілікті сақтау мен ортақ құндылықтарды үйлестіру арасындағы тепе-теңдікті талап етеді. Қашықтықтан білім беруде студент жаһандық кеңістікте әрекет ететін тұлға ретінде қалыптасуы тиіс, бірақ оның мәдени бірегейлігі сақталуы маңызды.

Халықаралық студенттерді даярлау мәселесін қарастырғанда қазіргі білім беру құрылымында гегемония мен жаһандану құбылыстарының көрініс табуы ерекше назар аударуды қажет етеді. Мәдени гегемония ұғымы сыни педагогикамен тығыз байланысты және әлеуметтік институттардың қоғамдық тәртіпті қалыптастырудағы рөлін түсіндіруге негіз бола алады. Итальян ойшылы А. Грамси бұл тұжырымдаманы дамыта отырып, үстем топтар қоғамдағы билікті тек экономикалық емес, идеологиялық және мәдени құралдар арқылы да жүзеге асыратынын көрсеткен. Яғни білім беру жүйесі арқылы белгілі бір құндылықтар табиғи нәрсе ретінде ұсынылып, сол арқылы әлеуметтік тәртіп сақталады. Демек, білім беру жүйесі үстем құндылықтарды қайта өндірудің негізгі тетігі ретінде орын алып отыр.

Сонымен қатар мәдени контексті ескермейтін дайындықтың салдары оқу бағдарламасында, практикалық дайындықта және халықаралық студенттердің нақты тәжірибесінде қалай көрінетіні талданады. А. Грамси теориясына сәйкес, жаһандануды түсіндіруде екі негізгі сұрақ маңызды: Халықаралық бағдарламалар мен платформалар студенттерді мақсатты түрде даярлауға моральдық тұрғыдан жауапты ма және бұл дайындық қаншалықты жеткілікті деңгейде жүзеге асып отыр [93, 88 б.]?

Осы тұрғыдан алғанда, білімді «саяхат» ретінде түсіндіру балама мәдени-теориялық ұстаным ұсынады. Бұл тәсіл Дж. Дью еңбектеріндегі тәжірибе арқылы білім алу идеясымен және П. Фрейре ұсынған диалогтық білім беру қағидаларымен үндеседі. Мұнда білім алу дайын нәтижеге жету емес, адамның өз жолын іздеуі, өзін қайта тануы және дүниемен қарым-қатынасын тереңдетуі ретінде қарастырылады [94, 299 б.]. Бұл үдерісте белгісіздік, ізденіс, тіпті адасу да табиғи құбылыс ретінде қабылданады. Білімнің құндылығы оның нақты қызметтік нәтижесімен емес, адамның өміріндегі орны мен мағыналық әсерімен айқындалады.

Бұл түсінікте екі өзара байланысты бағыт айқындалады: «өзіндік саяхат» және «өзгемен саяхат». Біріншісі адамның ішкі дамуын, өзін қалыптастыруын және дүниетанымын қайта қарастыруын білдірсе, екіншісі – білімді өзге адамдармен, қоғаммен және мәдениетпен бірлескен мағына құру кеңістігі ретінде түсіндіреді. Бұл жерде «басқа» ұғымы – орталық мән. Білім беру жеке жетістік қана емес, ортақ тәжірибе мен өзара түсіністікке негізделген үдеріс. Онлайн форматта да осы қағида шешуші рөл атқарады: егер қашықтықтан оқу дараланған тұтынуға айналса, онда ортақ тәжірибе үзіледі; ал егер ол диалогты, өзара мойындауды және бірлескен рефлексияны күшейтсе, онда білім беру мәдени тұрғыдан бай әрі терең кеңістікке айналуы әбден мүмкін.

Дж. Дьюи «Тәжірибе мен білім беру» еңбегінде білім сапасы берілген ақпарат көлемімен емес, білім алушы бастан кешетін тәжірибенің сипатымен айқындалатынын ерекше атап өтеді. Бұл тұжырым білімді мәдениеттанулық тұрғыдан талдау үшін маңызды. Өйткені ол білім беруді нақты мәдени ортада жүзеге асатын, тұлға тарапынан ұғынылатын және мән берілетін тәжірибе ретінде қарастырып отыр. Басқаша айтқанда, білім беру ортасы тек білім қорына ғана емес, адамның дүниені қабылдауына, өзгемен қатынас құруына және қоғамдағы өз орнын түсінуіне де ықпал етеді деген сөз.

Оның ұғымдық өлшемімен қатар, қашықтықтан білім беруді мәдени іс-тәжірибе ретінде қарастыру қажет. Мәдениеттану зерттеулерінде іс-тәжірибе күнделікті өмірде қайталанып отыратын және топтың құндылықтары, нормалары мен әлеуметтік күтілімдерін көрсететін тұрақты әрекет формалары деген анықтама берілген. Іс-тәжірибеге әрекеттер ғана емес, өзара әрекеттесу тәсілдері, коммуникативтік режимдер, рәсімдер мен мінез-құлық сценарийлері де кіреді [95, 162 б.]. Осы тұрғыдан алғанда, білім беру әрқашан мәдени іс-тәжірибе болып келген, ол шәкірт тәрбиелеу мен конфуций емтихан жүйесі басталған кезеңнен түгел классқа сабақ өту моделіне дейінгі әртүрлі тарихи формаларды қабылдаған.

Бұл үдерісте мәдени өлшем шешуші рөл атқарады. Платформа қалыптастыратын «академиялық мінез-құлық» үлгілері, атап айтсақ, үнемі байланыста болу, жедел жауап қайтару, өзінің әрекетін бақылауда ұстау, үнемі белсенді болып отыруды естен шығармау, т.б. Кейбір мәдени ортада бұл әрекетердің бәрі қалыпты қабылданса, басқа контексте психологиялық күйзеліс, шаршау және ішкі қарсылық туындатуы мүмкін [96].

Тағы бір автор Х. Арендт «Білім беру кризисі» эссесінде мәдениет философиясы тұрғысынан аса маңызды бір ой ұсынады. Ол «білім беру – ересектердің жаңа ұрпақты ортақ әлемге енгізудегі жауапкершілігімен байланысты сала» дейді. Мұндай түсінікте мектеп белгілі бір құзырет таңып беретін қызмет емес, мәдени сабақтастықты қамтамасыз ететін институт рөлін атқарып тұр. Білім мен мәдениет байланысын зерттейтін диссертация үшін бұл ұстаным ерекше құнды, өйткені ол бізге білім берудің мағына әлемін, құндылықтарды және ортақ өмір кеңістігін сақтау мен қайта құрудағы рөлін негіздеуге көмектеседі [97, 236 б.].

Ал М. Эппл «Идеология және оқу бағдарламасы» еңбегінде оқу бағдарламасы бейтарап білім жиынтығы емес екенін, ол әрдайым белгілі бір

білім түрлерін іріктеу, саралау және институттық тұрғыдан заңдастырумен байланысты екенін тайға таңба басқандай ажыратып кеткен. Бұл оның еңбектерін білім беруді мәдени механизм ретінде талдау тұрғысынан маңыздылығын арттырады. Өйткені дәл осы арқылы қоғамда қандай білімнің «негізгі», ал қайсысының «қосалқы» болып танылатыны анықталады. М. Эпплға сілтеме зерттеудің оқу мазмұны, стандарттар мен білімнің легитимдігіне қатысты ойларын күшейтеді [98, 73 б.].

Келесі бір автор Генри Жиру «Білім беру теориясы мен оған қарсылық» еңбегінде мектепті тек әлеуметтендіру институтынан бөлек, идеологиялық шиеленіс, қарсылық және мәдени өндіріс жүретін алаң ретінде қарастыруды ұсынады. Мұндай көзқарас білім беруді біржақты ықпал ету схемасына сыйдырмай, білім беру ортасында нормалар және де мүдделер үздіксіз өзара әрекетте болатынын көрсетіп отыр. Білім мен мәдениет байланысын зерттейтін диссертация үшін бұл тәсіл құрылымдық факторлармен қатар білім беру үдерісіне қатысушылардың агенттік рөлін талдауға жол ашады [99, 30 б.].

Әрине, қашықтықтан білім беру туралы сөз болғанда, көзге бірінші ноутбук елестейді; бұл тақырыпта ой қозғалса, әдетте назарымыз платформаға, технологияға немесе оқу материалына ауады. Алайда мәдениеттану үшін негізгі мәселе басқада: бұл құбылыс қандай мағыналық құрылымдарды қалыптастырады және қандай институционалдық тәртіпке сүйеніп жұмыс істейді деген сұрақтар бәрінен маңызды.

Алдыңғы тарауда мәдени мәтінге қоғам түсініп, мағына жүктей алатын әрі қайталанып отыратын белгілік жүйе деп анықтама берген едік. Осы тұрғыдан қарағанда, онлайн курс, силлабус, бейнесабақ, тапсырма үлгілері, LMS интерфейсіндегі тіл, бағалау өлшемдері мен сертификаттың сыртқы көрінісі – бәрі де білім берудің қалай ұйымдастырылуы тиіс екенін көрсететін мәдени нормаларды бекітетін элементтер.

Жалпы, мәдени кеңістікте кез келген әлеуметтік құбылысты мәтін ретінде түсіндіруге болады, яғни оны мағына тасымалдаушы және түсіндіруді қажет ететін жүйе ретінде қарастыруға болады. Бұл көзқарас Ю. Лотман және мәдениет семиотикасы мектебінің еңбектерінен бастау алады. Аталған бағытта мәдениетті игеру үдерісі шындықты мағынамен толықтырылған құрылымдарға айналдыру арқылы жүзеге асады деп түсіндіріледі. Театр, ритуал немесе қала секілді құбылыстардың өзі мәдени мәтін ретінде талданатыны осыдан. Осы логикамен қарағанда, қашықтықтан білім беру де цифрлық дәуірдің кең мәдени кеңістігінде қалыптасқан ерекше мағыналық жүйе ретінде көрінеді. Оның өзіне тән мазмұны, өзара әрекет ету тәсілдері мен ережелері бар, ал олардың астарында белгілі бір құндылықтар жатады [100].

Осы ойды жалғастырып, мәдени-эмоциялық метафоралар ұғымына тоқталуды жөн көреміз. Яғни белгілі бір мәдени ортада қалыптасқан тәжірибелер мен оқиғаларға байланысты туындайтын эмоциялық байланыстар цифрлық кеңістікте де пайдаланушының қабылдауына әсер етеді [94, 125 б.]. Кез келген мереке, ұлттық немесе жалпыға ортақ дәстүрлер, ортақ қауымдық тәжірибелер – платформамен өзара әрекетке түсуге деген ықыласты арттырып, қатысу жиілігіне

ішкі мотивация береді. Мысалы, Лунарлық Жаңа жыл, Рамадан, Дивали немесе Рождество сияқты кезеңдерде сыйлық беру, бөлісу, белгілі бір рәміздерді тану арқылы әрекеттер жасау адамдарда ортақ көңіл күй қалыптастырып, сол уақыт шеңберінің мәдени маңызын күшейтеді. Осындай құбылыстарды цифрлық ортада да қолдануға болады. Олар пайдаланушы тәжірибесін жандандырып, эмоциялық байланыс орнатуға ықпал етеді. Дегенмен, жекелеген мәдени белгілер мен рәміздер өздігінен әрдайым терең әсер бере бермейді. Сондықтан мәдени элементтерді платформаға тек сыртқы безендіру ретінде емес, нақты әрекеттермен байланысты мағыналы сценарийлер арқылы енгізу қажет.

Бұл қағиданы Қазақстан жағдайында қарастырсақ, мәдени бейімдеу платформаның қолданушыға жақын әрі түсінікті болуына ықпал ететін әлеуметтік-мәдени тетік ретінде көрінеді. Мысалы, оқу платформаларында Наурыз, Тәуелсіздік күні, Алғыс айту күні, Ораза айт немесе Құрбан айт сияқты маңызды кезеңдерге байланысты рәміздік элементтер мен арнайы сценарийлерді енгізу қатысушылардың эмоциялық байланысын күшейте алады. Әсіресе осы ритуалдар ерекше мәнге ие болатын ауылдық аймақтардағы білім алушылар үшін бұл ишара цифрлық ортадағы бөтенсу сезімін азайтып, оны өз кеңістігі ретінде қабылдауға септігін тигізуі әбден мүмкін. Осылайша, мәдени ерекшеліктерді ескеретін платформалық дизайн қашықтықтан білім беруді тек біркелкі жаһандық интерфейстер жиынтығы ретінде емес, жергілікті тәжірибелермен ұштасқан, әлеуметтік мағынасы бар коммуникациялық кеңістік ретінде дамытуға жағдай жасайды.

Нәтижесінде қашықтықтан білім беру өзіне тән рәміздерді де қалыптастырды. Жетекші платформалардың логотиптері мен интерфейстік бейнелері (мысалы, Moodle жүйесіндегі үкі белгішесі немесе Coursera-ның бағытты білдіретін «шеврон» белгісі) жаңа білім беру ортасының эмблемаларына айналып, рәміздік мәнге ие болды [101, 104 б.]. Бұқаралық санада «компьютер алдында отырған студент» бейнесі орнықты және цифрлық дәуір білім алушысының жаңа рәмізі ретінде медиада жиі қолданылады [102]. Сондай-ақ онлайн-курсты аяқтағанын дәлелдейтін цифрлық сертификат та рәміздік артефакт ретінде қарастыруға болады. Бүгінде әрқайсымыз мұндай сертификаттарды әлеуметтік желілерде жариялауға немесе түйіндемеде (CV) көрсетуге бейімбіз.

Пандемия кезінде білім беру кеңістігі түбегейлі өзгеріп, дәстүрлі аудиторияның орнын экран, платформа, чат және дерекке негізделген цифрлық орта басты. Сонымен қатар үй кеңістігі оқу үдерісіне еніп, жеке және қоғамдық шекаралар әлсіреді. Нәтижесінде білім беру белгілі бір мекенге тәуелді емес, таралған және икемді жүйеге айналды.

Бұл өзгерістер оқу уақыты мен ырғағына да әсер етті: сабақ құрылымы икемделіп, асинхронды және синхронды әрекеттер араласты. Сонымен қатар бақылау тәсілдері дерекке негізделіп, оқу үдерісі қадағаланатын әрі өлшенетін форматқа өтті. Осы орайда, жаңа мәселе туындайды. Енді жақсы студент деген кім? Жақсы мұғалім қандай болуы керек?

Қазіргі жоғары оқу орны оқытушысының рөлі цифрландыру жағдайында сапалық тұрғыдан қайта құрылып, қашықтықтан білім беру кеңістігінде оның кәсіби маңыздылығы бұрынғыдан да арта түсуде. Бұл өзгеріс тек оқыту форматының трансформациясымен шектелмей, білім беру үдерісінің мазмұнына, қатысушылар арасындағы өзара әрекет логикасына және педагогикалық қызметтің мәніне тікелей әсер етеді. Қашықтықтан оқыту жағдайында оқытушы дәстүрлі білім жеткізуші қызметінен біртіндеп бас тартып, білім алушының оқу іс-әрекетін ұйымдастырушы, бағыттаушы және қолдаушы субъект ретінде көрінеді. Біздің пайымдауымызша, қашықтықтан білім беру жүйесіндегі оқытушының негізгі рөлі – студенттің оқу траекториясын сүйемелдеу, оның танымдық белсенділігін қолдау және білім алу үдерісінде тұрақты кері байланыс орнату.

Осы тұрғыда виртуалды коммуникацияны жүйелі түрде ұйымдастыру, цифрлық білім беру ортасында өзіндік педагогикалық әдістемені қалыптастыру, қолданылатын технологиялар мен цифрлық ресурстарды мақсатты әрі тиімді іріктеу ерекше маңызға ие болады. Сонымен қатар, оқытушы үздіксіз кәсіби дамуға дайын болуы тиіс, өйткені цифрлық орта динамикалық сипатқа ие және жаңа талаптарды үнемі алға тартады. Қашықтықтан білім беру жағдайында педагогтің қызметі тек мазмұн жеткізумен шектелмей, білім беру экожүйесінде навигация жасауға көмектесетін медиаторлық сипатқа ие болады. Соның нәтижесінде оқу мазмұнды игеруден бұрын көзге көрінетін әрі тәртіппен бағаланатын үдеріске айналады, ал мұғалім еңбегі енді аудиториядағы жұмыс емес, үздіксіз қатысуды талап ететін еңбекке өзгерді [103, 178 б.].

Қазіргі кезеңде оқытушының кәсіби құзыреттері де кеңейіп, дәстүрлі педагогикалық дағдылармен қатар цифрлық құзыреттіліктер алдыңғы қатарға шығады. Оларға қашықтықтан оқыту технологияларын кәсіби деңгейде пайдалану, цифрлық ресурстарды тиімді интеграциялау, оқу үдерісін онлайн форматқа бейімдей отырып дұрыс ұйымдастыру, сондай-ақ оқыту формасына сәйкес келетін әдістерді таңдай білу жатады. Бұдан бөлек, оқытушы білім алушылардың ғана емес, еңбек нарығының да өзгермелі талаптарын алдын ала болжай алуы, студенттердің кәсіби дамуына бағытталған мотивациясын тұрақты түрде қолдауы қажет.

Осылайша, цифрландыру жағдайында оқытушының рөлі мазмұн жеткізушіден гөрі білім беру үдерісін үйлестіруші, фасилитатор және мәдени-танымдық делдал ретінде қайта айқындалады. Бұл трансформация жоғары білім беру жүйесінде институционалдық қолдауды, цифрлық құзыреттерді жүйелі түрде дамытуды және оқытушылардың жаңа білім беру шындығына бейімделуін қамтамасыз ететін кешенді шараларды талап етеді.

Мәдениеттану мен мәдени антропология тұрғысынан платформаланған оқу ортасы білім алуды ұйымдастырумен шектелмейді, ол субъектінің өзін ұсыну, есеп беру, бейімделу, қарсылық білдіру тәсілдерін де реттейтін мәдени механизм ретінде қызмет атқарады. Яғни онлайн оқу кеңістігі тек танымдық әрекет алаңы емес, сонымен бірге мінез-құлық нормалары мен әлеуметтік рөлдер

қайта құрылатын, қатысушылардың өзіндік тәжірибесі қалыптасатын мәдени ортаға айналады.

Осы орайда қашықтықтан білім беру жаһандық мәдени біртектенудің әрі салдары, әрі құралы ретінде көрінеді. Бір жағынан, ол цифрлық инфрақұрылымдардың дамуы, халықаралық білім беру саясаты және платформалық экономиканың ықпалы нәтижесінде қалыптасты. Екінші жағынан, қалыптасқаннан кейін оқу тәжірибесін стандарттап, әртүрлі мәдени контексттерді ортақ цифрлық форматқа бейімдейді. Бұл үдеріс тілдік, әлеуметтік және отбасы жағдайына қатысты айырмашылықтарды толық жоймайды, бірақ оларды жаңа арнада қайта ұйымдастырып, платформаның ішкі логикасына сәйкес қайта құрылымдайды.

Сонымен бірге бұл үдеріс біржақты унификациямен шектелмейді. Керісінше, жергілікті мәдени ерекшеліктер жаңа жағдайда өз орнын сақтауға ұмтылып, платформаланған ортада бейімделудің баламалы жолдарын қалыптастырады. Нәтижесінде жаһандық стандарттар мен жергілікті тәжірибелер арасында тұрақты өзара әрекет жүреді.

Бұл біріздену тілдік және мазмұндық кеңістікте де айқын көрінеді. Халықаралық зерттеулерге сәйкес, ашық білім беру ресурстарының негізгі бөлігі Еуропа мен Солтүстік Америкада өндіріледі, ал ірі платформалардағы материалдардың басым көпшілігі ағылшын тілінде ұсынылады. Мысалы, OER Commons кітапханасындағы контенттің шамамен 92%-ының ағылшын тілінде болуы білім беру мазмұнының жаһандық айналымында белгілі бір тілдің үстемдікке ие екенін көрсетеді. Бұл жағдай тек ақпаратқа қолжетімділік мәселесін ғана емес, білімнің қандай тілде «негізгі» болып саналатынын анықтайтын мәдени иерархияны да қалыптастырады.

Сонымен қатар цифрлық дағдыларға қатысты стандарттар әлем елдерінің жартысынан астамында бар болғанымен, олардың мазмұны көбіне мемлекеттік саясаттан гөрі платформалық және коммерциялық акторлардың ықпалымен айқындалады. Нәтижесінде дағдылар мен академиялық жетістіктер жаһандық цифрлық нарық логикасына бейімделіп қалыптасады. Бұл үдеріс қашықтықтан білім берудің тек технологияны таратып қана қоймай, білім беру мәдениетінің өлшемдерін де бір арнаға түсіретінін көрсетеді.

Осы тұрғыда халықаралық ұйымдар технологияның рөлін қайта қарастыру қажеттігін атап өтеді. Атап айтқанда, білім беру үдерісінде технология адам арасындағы байланысты толық алмастырмай, керісінше оны қолдаушы құрал болуы тиіс деген ұстаным алға тартылады. Яғни цифрлық шешімдер тиімділікті арттырғанымен, білім берудің мәні ретінде адамаралық өзара әрекет, сенім және мағына алмасу сақталуы қажет [104].

Қашықтықтан білім берудің мұншалықты жылдам таралуы кездейсоқ құбылыс емес, ол жаһанданған білім кеңістігінде бұрыннан қалыптасқан тиімділік, ашықтық, есеп беру сияқты ұстанымдардың логикалық жалғасы болды. Яғни бұл үрдісті бастаған пандемия емес, тек бұрыннан орныққан басқару және ұйымдастыру модельдерін жеделдетіп, айқын көрінетін деңгейге шығаруға себеп болды.

Платформалық басқару логикасы осы үдерістің өзегінде тұр. Зерттеулер көрсеткендей, мұндай жүйе бір мезгілде қарама-қайшы екі нәтижені тудырады: бір жағынан, онлайн сабаққа қатысу мүмкіндігін кеңейтеді, екінші жағынан, платформаны қолданушылардың бақылауын күшейтеді. Платформа арқылы білім беру үдерісі туралы деректер көлемі артып, оқу әрекеті барынша «көрінетін» болады. Алайда сол деректерді қалай түсіндіру және қандай шешім қабылдау керектігі платформаның өз ішкі логикасымен шектеледі. Нәтижесінде қатысушылар еркін әрекет ететін субъект емес, белгілі бір алгоритмдік тәртіпке бейімделетін қолданушыларға айналады [105, 152 б.]. Платформалану үдерісі бұл өзгерістердің негізгі тетігіне айналып отыр: білім беру жүйесінің көптеген қызметтері коммерциялық немесе аралас цифрлық платформаларға беріледі, соның нәтижесінде оқу тәжірибесі деректерге айналып, оны басқару мен бақылаудың жаңа тәсілдері қалыптасады [90, 183 б.].

Бақылау мен деректендірудің күшеюі цифрлық орта білім алушының әрекетін толық тіркеп, оны тек білім алушы ретінде ғана қарастырмай, сонымен қатар дерек көзіне айналдыруына әкеліп отыр. Зерттеулер студенттердің мұндай бақылауға біртіндеп бейімделетінін, бірақ оқу ортасына деген сенім шартты сипатқа ие болатынын көрсетеді [106].

Үшінші салдары – цифрлық қажудың артуы мен білім беру үдерісінің деперсонализациясы. Онлайн ортада адамдар арасындағы эмоциялық байланыс табиғи түрде емес, арнайы ұйымдастырылатын әрекетке айналады. Эмпирикалық деректер студенттердің күйзелісі мен алаңдаушылығы артқанын, ал жағымды эмоциялар азайғанын көрсетеді. Компьютерлік курсты меңгеру барысында білім алушы көбіне профессорлар ұжымының еңбегімен дайындалған «дайын өнімді» қабылдаушыға айналады, бұл тікелей тұлғааралық өзара әрекеттің әлсіреуіне әкеледі [107, 46 б.].

Платформаларды қолданудың тағы бір салдары – күнделікті қарсылық практикалары. Бұған білім алушының камераны өшіріп қойғысы келу, платформадан уақытша үзіліс алу немесе балама байланыс арналарына көшуі арқылы көрінеді. Бұл қарсылық технологиядан бас тарту емес, оқу тәжірибесін жергілікті өмірге бейімдеу тәсілі ретінде сипатталады [107, 46 б.].

Сондай-ақ, компьютерлік технологиялардың білім беру үдерісінде субъектінің жаңа, стандарттан тыс, креативті ойлау қабілетін толық дамытуға әрдайым мүмкіндік бермеуі. Желіде ұсынылатын дайын үлгілер мен схемалар ойлауды белгілі бір деңгейде стандарттап, формализациялауы мүмкін.

Одан бөлек, мәдениеттің визуализациялануы да белгілі бір деңгейде онлайн білім кеңістігінің салдары. Мысалы, кітап пен интернет беті, дәстүрлі лекция мен компьютерлік оқыту бағдарламасы, оқытушымен тікелей байланыс пен онлайн қарым-қатынас арасында елеулі айырмашылықтар бар. Бұл айырмашылықтар білімді қабылдау мен түсіну тәсілдерін өзгертеді.

Сонымен қатар, квазиреалдылық феномені туындайды. Ақпарат алмасудың жылдамдығы мен жеделдігі хабарламаларды терең түсінуге, оларды рефлексиялауға және жеке көзқарас қалыптастыруға әрдайым мүмкіндік бере бермейді. Ақпарат көздерінің қарқынды көбеюі оларды біртұтас дүниетаным

шеңберінде үйлестіру қажеттілігін әлсіретеді. Осы тұрғыда XXI ғасыр мәдениетін сипаттауда «ризома» моделі жиі қолданылады. Мұнда барлық элементтер өзара байланыста болғанымен, мәдениетті ұйымдастыратын бірыңғай өзек жоқ. Бұл қабылдаудың полифониялық сипатына, ұжымдық субъектінің (ұлт, жастар қауымы) әлсіреуіне, сәйкестендіру дағдарысына және ойлау мен мінез-құлықтың бірөлшемділігіне әкелетін үрдістерді білдіреді [108].

Осылайша, платформа жаһандық білім беру мәдениетінің белсенді тетігі ретінде екіжақты ықпал етеді: бір жағынан, оқу тәжірибесін біріздендіріп, ортақ үлгіге түсіреді, яғни унификация үдерісі жүреді, екінші жағынан, әртүрлі мәдени ортаға бейімделу қажеттігін күшейтіп, айырмашылықтарды қайта айқындайды. Дәл осы тұста жаһандық пен жергіліктінің арасындағы кернеу айқын көрініс табады.

2.2 Цифрлық дәуір жағдайында онлайн-платформалардың мәдениет медиаторлары ретіндегі рөлі

Қашықтықтан білім беру арнасы кеңейген сайын онлайн-платформалардың білім мазмұнын жай ғана жеткізетін бейтарап құрал емес екені айқындала түсті. Бұл туралы біз алдыңғы тарауда да сөз еттік. Әртүрлі e-learning жүйелері – классикалық LMS-тен бастап, жаппай ашық онлайн курстарға дейін – өздері қалыптасқан әлеуметтік-мәдени ортаға тән педагогикалық ұстанымдар мен құндылықтарды бірге алып жүреді. Яғни бұл платформалар бір оқу логикасын, тәртіп үлгілерін және білім туралы түсініктерді қалыптастыратын мәдени құрылым ретінде әрекет етеді.

Зерттеулер көрсеткендей, цифрлық білім ресурстарын әзірлеушілер өз өнімдерінің дизайнына еріксіз түрде өздерінің мәдени тәжірибесін, кәсіби көзқарасын және дүниетанымын енгізеді. Соның нәтижесінде интерфейстің құрылымынан, пайдаланушы мен жүйе арасындағы өзара әрекет сценарийлерінен, сондай-ақ әр платформада алдын ала болжанатын «студент моделінен» белгілі бір мәдениеттің әсері тікелей және жанама түрде байқалады.

Демек, онлайн-платформалар оқу үдерісін бейтарап ұйымдастырмайды, керісінше оны белгілі бір мәдени логикаға сәйкес қалыптастырады. Нәтижесінде қашықтықтан білім беру кеңістігі әртүрлі мәдени кодтар тоғысатын, бірақ соларды белгілі бір стандарттарға бейімдеп қайта құрылымдайтын ортаға айналады. Мысалы, әлемге кең тараған Coursera мен edX элиталық Батыс университеттерінің бастамасымен іске қосылып, бастапқыда ағылшын тілді аудиторияға бағдарланды. Бұл платформалардың құрылымы әдетте жоғары деңгейдегі өзін-өзі ұйымдастыруды талап етеді: курс бейнедәрістерден, жеке тесттерден және пікірталасқа арналған форумнан тұрады; студенттен белсенді қатысу, уақытын өзі жоспарлау және оқу траекториясын дербес құру күтіледі [109].

Жаһандық онлайн-платформалардың институционалдануы білімді «аудиторияға байланған» тәжірибеден мәдени тұрғыдан мобильді, үздіксіз және

трансұлттық тәжірибеге айналдырып, білім беру үдерісін қоғамның құндылықтары мен күнделікті өмір ритміне тереңірек кіріктірді [68, 304 б.].

Атап айтсақ, Coursera 2012 жылдан бастап «кез келген адамға, кез келген жерде» қағидаты арқылы жетекші университеттер мен компаниялардың курстарын кең аудиторияға ұсына отырып, жаһандық білім кеңістігінде жаңа мәдени стандарт қалыптастырды. Бұл стандартта оқу мен мансап біртұтас экожүйе ретінде қарастырылып, білім алу үдерісі кәсіби дағдыларды жинақтау, сертификаттау және еңбек нарығына шығумен тікелей байланысады. Нәтижесінде платформа тек білім беру алаңы емес, жеке дамуды басқарудың цифрлық ортасына айналады [68, 304 б.].

Университеттерде кең қолданылатын Moodle, Canvas және Blackboard сияқты LMS-платформалар да мәдени тұрғыдан бейтарап емес. Мысалы, Moodle бастапқыда конструктивистік педагогика қағидаттарына сүйеніп, ашық архитектура негізінде жасалған, сондықтан оны әртүрлі елдер өз қажеттілігіне қарай бейімдей алды. Платформаның көп тілге аударылуы мен қауымдастық арқылы дамуы оның икемділігін көрсеткенімен, бұл толық бейтараптықты білдірмейді. Керісінше, мұндай жүйелерді тиімді пайдалану үшін оларды нақты оқу мәдениетіне бейімдеу қажет. Курстың құрылымы, бағалау тәсілдері, қарым-қатынас форматы (форум, чат немесе басқа құралдар) белгілі бір дидактикалық модельге көбірек сәйкес келеді де, өзге модельдермен толық үйлесе бермейді. Мысалы, платформа студенттердің ашық форумда пікір білдіруін «қалыпты тәжірибе» ретінде қарастырса, ал кей мәдениеттерде оқытушыға ашық қарсы пікір айту немесе сын білдіру қалыптаспаған болса, өзара әрекет шектелуі мүмкін.

Khan Academy 2008 жылы құрылып, «кез келген адамға, кез келген жерде тегін, сапалы білім» қағидатын ұсыну арқылы онлайн білім берудің мәдени негізін ерте қалыптастырды. Бұл миссия білімді тауар емес, қоғамдық игілік ретінде түсіндіріп, оқуды географиядан тәуелсіз, адамның күнделікті өміріне икемделетін тәжірибеге айналдырды [110, 157 б.]. Бұл өзгеріс білім мен мәдениет арасындағы байланысты айқын көрсетті. Білім беру енді орныққан институционалдық шеңберде емес, цифрлық ортадағы коммуникация, тәртіп және жауапкершілік нормалары арқылы қайта ұйымдастырылады. Мұндай мәдени трансформация қоғамның «әлемдік білімге ашық қолжетімділік» идеясын қабылдауына жол ашып, соның негізінде edX сияқты жобалардың қалыптасуына қолайлы орта қалыптастырды [86]. 2012 жылы MIT пен Harvard University edX жобасын жариялағанда, оны жай онлайн курс тарату емес, білім беруді жаңартудың жаңа мүмкіндігі ретінде таныстырды. Негізгі мақсат университеттен тысқары тыңдаушыға білім беру емес, университеттің өз ішіндегі білім беру үдерісін де күшейту еді. Осы арқылы «қашықтықтан білім беру – тек сыртқа бағытталған қызмет» деген түсінік өзгеріп, онлайн құралдар дәстүрлі университет өмірін жаңғыртатын, оқу тәсілдерін түрлендіретін заңды тетік ретінде қабылдана бастады [111, 94 б.]. Ал edX-тің интерактивті курстарды тегін ұсыну ұстанымы мәдени тұрғыдан білім беру мәртебесін өзгертті. Білім алу құқығы мен мүмкіндігі кеңейе түсті. Бір мезетте бұл қадам білімнің жаһандық

айналымын жеделдетті: әртүрлі елдердегі білім алушылар бір платформада бірдей оқу құралдарын пайдаланып, ортақ цифрлық оқу дағдылары мен тілін қалыптастыра бастады. Алайда дәл осы «ортақтық» мәдени әркелкілікті қайта қарауға итермеледі [111, 94 б.]. Осы контексте Khan Academy мен edX модельдері бірін-бірі толықтырады: біріншісі білімді ашық мәдени практикаға айналдырса, екіншісі оны институционалдық деңгейде бекітті. Нәтижесінде онлайн-платформалар тек білім таратпай, оқу әрекетінің мәдени-реттеуші үлгілерін өздерінің оқу қарқыны мен кері байланыс тетіктері арқылы қалыптастырды.

Бұрын жеке тұлғаның ыңғайы үшін жасалған оқу тәсілі деп қарастырылатын бұл формат енді білімді желілік ортада меңгерілетін тәжірибеге айналдырып, көзді ашып-жұмғанша жаһандық оқу мәдениетінің қалыптасуына жол ашқан кешенді үдеріске айналды. Сөйтіп білім цифрлық мәдени инфрақұрылымға тәуелді жаңа формаға өтті [86].

Khan Academy жаһандық ресурс болғанымен, бастапқыда американдық мектеп бағдарламасына және материалды жеке қарқынмен меңгеру идеясына құрылған. Интерфейсі ықшам, көбіне ағылшын тіліндегі мәтіндер мен тесттерге сүйенеді. Қазақстанда және өзге елдерде Khan Academy жергіліктендірілді (қазақша нұсқасы бар), бірақ мұғалімнің тікелей қатысуынсыз интерактивті тапсырмаларды өз бетімен орындауға негізделген тәсіл көптеген мектеп үшін жаңа тәжірибе болып шықты. Сондықтан педагогтер бұл ресурсты сабаққа бірден емес, біртіндеп кіріктіріп, оқушы мен ата-анаға осындай тәсілдің тиімділігін түсіндіруге мәжбүр болды.

Тағы бір мысал – FutureLearn платформасы. Ол білім беруді әдейі әлеуметтік модель ретінде құрып, курс ішінде пікірталасқа, идея алмасуға және өзара үйретуге басымдық береді. Мұндай тәсіл британ академиялық мәдениетіне тән сыни ойлау мен ашық пікір білдіру дәстүрін бейнелейді. Алайда жазбаша талқылауға үйренбеген өзге мәдени орта тыңдаушылары үшін бұл форматқа бейімделу белгілі бір уақытты талап етеді.

Сол сияқты Canvas және Blackboard секілді корпоративтік LMS-платформалар Батыс білім беру үлгілерінің құрылымын айқын көрсетеді: жазбаша тапсырмаларға басымдық, академиялық адалдық талаптары, балл арқылы үздіксіз бағалау. Бұл жүйелерді Қазақстан университеттерінде енгізу кезінде дәстүрлі ауызша емтихан, екітілділік ерекшеліктері және қалыптасқан терминологиямен үйлестіру қажеттілігі туындады. Соның нәтижесінде интерфейсті жергіліктендіру мен курстарды ұлттық білім беру талаптарына бейімдеу маңызды міндетке айналды.

Қашықтықтан білім берудің дамуы білім беру ұйымының ішкі мәдениетімен және оның құндылықтық құрылымымен тығыз байланыста қалыптасады. Ұйымдық мәдениет білім беру үдерісінің логикасын айқындайтын негізгі регулятивтік механизм ретінде әрекет етіп, институционалдық миссия, академиялық нормалар арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз етеді. Цифрлық білім беру кеңістігі ұйымішілік және қоғам деңгейіндегі қатынастарды қайта құрылымдап, жаңа коммуникациялық форматтар мен мәдени өзара әрекет үлгілерін қалыптастырады. [112, 231 б.].

Сонымен қатар, қашықтықтан білім беру педагогикалық тәсілдер мен ақпараттық технологиялардың тоғысында қалыптасқан кешенді жүйе ретінде белгілі бір ұйымдық мәдениетке сүйенеді. Бұл мәдениет өзара әрекет нормаларын, ынтымақтастық стратегияларын және өзгерістерге бейімделу механизмдерін қамти отырып, білім беру үдерісін мәдени тұрғыдан реттейтін құрылым ретінде қызмет атқарады. Нәтижесінде мәдени кодтарды өндіретін және тарата алатын әлеуметтік-мәдени ортаға айналады.

Мәдениетаралық білім беру кеңістігінде, әсіресе қашықтықтан білім беру жағдайында, тұлғаның өзін-өзі пайымдауы тұрақты құрылым ретінде емес, әртүрлі контекстілерде қайта анықталатын күрделі үдеріс. Бұл үдерісте студенттің жеке тәжірибесі мен ұжымдық мәдени кодтар өзара тоғысып, оның «мен» бейнесін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Зерттеу деректері көрсеткендей, мұндай жағдайларда идентификациялық құрылымдар тарихи жады, өмірлік тәжірибе және мәдени интерпретациялар арқылы үздіксіз жаңарып отырады [113, 268 б.]. Сондықтан бірегейлік (identity) ұғымын статикалық категория ретінде қарастырудан бөлек, қатынастар мен мағыналық құрылымдарда қайта өндірілетін құбылыс ретінде қарастыру орынды.

Осы контексте мәдениет құндылықтар жүйесі әрі дәстүрлер жиынтығы және осылардан бөлініп шығып, қайта енетін рәміздік-тілдік кеңістік болып өзгерді. Ұлттық мәдениет дискурстық сипатқа ие бола отырып, индивидтің өзіндік ұстанымдарын, қабылдау тәсілдерін және әрекет логикасын реттейді [2, 123 б.]. Мұнда мәдениет шындықты бейнелейтін құрал әрі оны құрастыратын белсенді механизм ретінде әрекет етеді. Сонымен қатар, қашықтықтан білім беру жағдайында білім беру тәжірибесінің белгілі бір деңгейде унификациялануы байқалып, бұл үдеріс мәдени ерекшеліктердің қайта пайымдалуына ықпал етеді. Яғни, мәдени кодтар арқылы тұлға белгілі бір құбылыстарды түсіндіреді, бағалайды және соған сәйкес мінез-құлық стратегияларын қалыптастырады.

Конструкционистік тәсіл аясында тұлғаның өзіндік болмысы өзара әрекет нәтижесінде қалыптасатын қатынастық құрылым ретінде түсіндіріледі. Бұл тұрғыдан алғанда, «өзін» тану «басқамен» салыстыру арқылы ғана мүмкін болады, ал мәдени айырмашылықтар осы салыстырудың негізгі өлшеміне айналады. Бөгде мәдени ортада, соның ішінде қашықтықтан білім беру форматында, студент өзінің үйреншікті мағыналық жүйелерінің жеткіліксіздігін сезініп, жаңа интерпретациялық модельдерге жүгінуге мәжбүр болады. Мұндай жағдайда мәдени тәжірибе тек бейімделу емес, сонымен қатар қайта пайымдау мен қайта құру үдерісіне айналады.

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдарда тұлғаның рөлін қайта қарастыру көбіне дискурстық практика арқылы жүзеге асады. Дискурс белгілі бір шындықты сипаттап қана қоймай, сол шындық аясында мүмкін болатын әрекеттер мен позицияларды да айқындайды. Осы арқылы индивид өзін белгілі бір мәдени кеңістікте орналастырып, өзіне тән рөлдерді қабылдайды немесе қайта қарастырады. Әсіресе мәдениетаралық қарым-қатынаста бұл механизм айқын көрінеді: тұлға әртүрлі мәдени нарративтерді пайдалана отырып, өз тәжірибесін түсіндіреді, негіздейді және кей жағдайларда қорғайды. Әртүрлі

мәдени жүйелердің түйісуі индивидті бұрынғы сенімдер мен жаңа түсініктер арасындағы қайшылықтарды шешуге итермелейді. Бұл үдеріс тек когнитивтік емес, сонымен қатар эмоциялық және құндылықтық деңгейлерді де қамтиды, нәтижесінде мәдени бірегейлік (identity) ерекше сезімтал және өзгермелі категорияға айналады. Мұндай жағдайда «өзге» болу тәжірибесі тұлғаның өзіндік санасын тереңдетіп, оның мәдени тиесілігін қайта қарастыруға негіз болады.

Ұлттық деңгейдегі сәйкестік те осы үдерісте маңызды орын алады, өйткені ол белгілі бір ортада қалыптасқан мағыналар мен құндылықтардың шоғырланған көрінісі. Мәдениетаралық байланыстар күшейген сайын бұл сәйкестік сыртқы бағалау мен ішкі рефлексияның ықпалына түсіп, трансформацияланады. Нәтижесінде индивид өзінің мәдени ұстанымдарын не күшейтеді, не қайта қарастырады, не оларды жаңа контекстке бейімдейді.

Жалпы алғанда, бұл жерде мәдениет тәжірибені ұйымдастыратын және оған бағыт беретін әмбебап механизм. Ол адамдар арасындағы өзара әрекет барысында іске қосылып, шындықты түсіндірудің түрлі модельдерін ұсынады. Демек, осы үдерісте дискурс мәдени тәжірибені құрылымдайтын негізгі құрал ретінде қызмет атқарып, тұлғаның өзіндік болмысы мен позициясының қалыптасуына ықпал етеді [113, 268 б.].

Пандемия және постпандемия кезеңінде адамның өмір салты өзгерді дегенді жиі естиміз. Ендеше мұны ғылыми тұрғыда негіздеп көрейік. Көптеген әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар «өмір салты» ұғымын кеңінен қолданады, алайда оның нақты әрі бірмәнді анықтамасы қалыптаспаған. Көбіне бұл ұғым адамның күнделікті әлеуметтік өмірін сипаттау үшін пайдаланылады. Әртүрлі ғылыми салаларда оның мазмұны әрқалай түсіндірілгенімен, ортақ тұстары да бар. Дегенмен, бұл термин неғұрлым жиі қолданылған сайын, соғұрлым оның мазмұны күрделеніп, анық емес бола түседі. Осыған байланысты М. Собел «жақын арада «өмір салты» ұғымы бәрін қамтып, бірақ ештеңені нақты білдірмейтін түсінікке айналуы мүмкін» деп атап өткен [114, 305 б.].

«Өмір салты» ұғымының мәнін ашу үшін ең алдымен оның қандай элементтерден тұратынын анықтау қажет. Ғалымдардың басым көпшілігі бұл ұғымның өзегінде адамның іс-әрекеті жатқанын мойындайды [115]. Іс-әрекет дегеніміз – тұтыну үлгілері, бос уақытты ұйымдастыру және тұрмыстық (үй ішіндегі) тәжірибелер. Тұрмыстық тәжірибеге үй жағдайында жүзеге асатын барлық әрекеттер жатады: тамақ дайындау тәсілдері, бала тәрбиелеу әдістері, үйді ұйымдастыру мен безендіру, отбасы ішіндегі қарым-қатынас формалары. Сонымен қатар өмір салты адамның еңбек қызметін де қамтиды, яғни оның күнделікті өмірінің толық құрылымын сипаттайды. Сәйкесінше, бүгінгі қоғамда қашықтықтан білім беру үдерісі аясында білім алушының өмір салты ұғымы жаңа мәнге ие болатын тілге тиек ету керек.

Сондай-ақ, өмір салтының білім беру үдерісіндегі рөлі қандай деген сұраққа жауап іздеп көрейік. Е.В. Боровскаяның анықтамасы бойынша, өмір салты – адамның уақыт пен кеңістікте жүзеге асатын күнделікті әрекеттерінің салыстырмалы түрде тұрақты реті, яғни оның әртүрлі «болмыс тәсілдері»

арқылы көрінетін өмір сүру формасы [116]. Ал өмір стилі осы өмір салтының мазмұндық сипатын, оның ерекшелігі мен даралығын білдіреді.

Өмір салты адамның қоршаған ортамен байланысын қамтамасыз ететін аралық буын ретінде қызмет атқарады. Ол бір жағынан тұлғаның ортаға бейімделуін, екінші жағынан сол ортаны белгілі бір деңгейде өзгертуін жүзеге асырады. Осы тұрғыдан алғанда, өмір салты тұлғаның қалыптасу шарты болып табылады: адамның өмір салты қандай болса, оның тұлғалық болмысы да соған сәйкес қалыптасады.

Адамның өмір салты оның өмір сүретін ортасына тікелей тәуелді. Орта – адамның уақытша немесе тұрақты түрде өмір сүретін кеңістігі ғана емес, сонымен бірге оның тұлғалық дамуын айқындайтын фактор. Орта адамның мінез-құлқын, құндылықтарын және даму бағытын қалыптастырады. Бұл ретте орта мүмкін болатын (әлеует), ықтимал (сыртқы әсерлер) және нақты (қалыптасқан тәжірибелер) параметрлер арқылы тұлғаның дамуына ықпал етеді.

Білім беру үдерісінде студенттердің өмір салты мен ортасы бірнеше жағдайда ескеріледі: біріншіден, жастардың қызығушылықтары мен дағдыларын зерттегенде; екіншіден, білім сапасының өзгеру себептерін анықтағанда; үшіншіден, оқу үдерісін ұйымдастыру барысында.

Қазіргі буынның өмір салты алдыңғы ұрпақтан едәуір ерекшеленеді. Жастардың компьютер мен цифрлық құрылғылар алдында өткізетін уақыты, яғни онлайн өмірі, дәстүрлі оқу құралдарына (кітап, конспект, баспасөз) бөлетін уақытынан әлдеқайда көп. Портативті құрылғылар мен интернетке тұрақты қолжетімділік олардың өмір салтының ажырамас бөлігіне айналды. Олар әлеуметтік желілерде қарым-қатынас жасап, ақпарат іздеп, білім алып, ойын-сауыққа қатысып, түрлі онлайн қызметтерді пайдаланады.

Бұл өзгерістер білім беру үдерісіне тікелей әсер етеді. Бір жағынан, цифрлық орта ақпаратқа қолжетімділікті кеңейтсе, екінші жағынан, дәстүрлі оқу тәжірибелерін трансформациялайды. Сонымен қатар, өмір салтының цифрлануы білім берудің мазмұны мен формаларын қайта қарауды талап етеді, өйткені студенттердің оқу мотивациясы, зейін қою қабілеті және білімді қабылдау тәсілдері өзгеруде.

Электрондық-цифрлық құрылғылардың кең таралуы жастардың өмір салтын сөзсіз түбегейлі өзгертті. Бүгінгі күні олар виртуалды кеңістік арқылы әлемді «аралап», әртүрлі елдермен, адамдармен және ұйымдармен танысып, іскерлік байланыстар орнатып, кәсіби бағдарын айқындап, іскерлік коммуникация дағдыларын меңгеріп, тіпті кәсіпкерлік әрекеттерге де алғашқы қадам жасай алады. Бос уақытты ұйымдастыру, ақпарат іздеу, әлеуметтік байланыстарды қалыптастыру – мұның бәрі цифрлық ортада жүзеге асады. Осындай өмір салтын Б. Гейтс «веб-стиль» деп атаған [117, 136 б.], және қазіргі жағдайда оған балама аз сияқты көрінеді.

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, адамзат біртіндеп «Үшінші сигналдық жүйеге» өтуде. Бұл ұғымның өзіндік түсіндірмесін С.Е. Мартов ұсынған [117, 137 б.]. Оның пайымдауынша, қазіргі адам ақпаратпен тек тікелей сезім мүшелері немесе тілдік жүйе арқылы ғана емес, сонымен қатар компьютерлер

мен веб-технологиялар арқылы әрекеттеседі. Бұл жерде И. Павлов енгізген сигналдық жүйелер теориясына сүйенеміз: бірінші сигналдық жүйе – тікелей сезімдік қабылдау, екіншісі – тілдік белгілер арқылы, ал үшіншісі – цифрлық және желілік технологиялар арқылы жүзеге асады.

Үшінші сигналдық жүйенің қалыптасуы жалпы өмір салтын өзгертті. Ол уақытты үнемдеп қана қоймай, студент жастардың әрекет ету тәсілдерін, қарым-қатынас формаларын және танымдық тәжірибесін трансформациялады. Бұл өзгерістердің негізінде үнемі жетілдіріліп отыратын цифрлық технологиялар жатыр: ноутбуктер, смартфондар, планшеттер, сондай-ақ интернет инфрақұрылымы – серверлер, платформалар, браузерлер мен онлайн қызметтер.

Қазіргі жағдайда жастардың өмір салты мен ақпараттық-электрондық орта бір-бірімен тығыз кірігіп кеткен. Цифрлық құрылғылар шын мәнінде интеллектінің мүмкіндіктерін кеңейтіп, өмір ырғағын жеделдетті.

Осылайша, күнделікті желіде отыру қалыпты тәжірибеге айналғаны өз алдына, пандемия жағдайында қалыптасқан «жаңа норма» қоғамның барлық салаларына, соның ішінде білім беру жүйесіне де терең әсер етіп, қашықтықтан білім беруді уақытша құбылыс емес, өмір салтының тұрақты элементіне айналдырды [118]. Соның нәтижесінде қашықтықтан білім беру қазіргі қоғамдағы «жаңа норма» ретінде қабылданып, өмір салтының цифрлық, икемді және дербестендірілген моделін орнықтыруда деген тұжырым жасай аламыз.

«Жаңа норма» – бұл дағдарыс немесе ірі әлеуметтік өзгерістерден кейін қалыптасатын, қоғам үшін бастапқыда тосын болғанымен, уақыт өте келе күнделікті, үйреншікті жағдайға айналатын жаңа өмір сүру үлгісі. Әсіресе пандемиядан кейін бұл ұғым адамның өмір салтына, жұмыс істеу форматына және білім алу тәсілдеріне қатысты түбегейлі өзгерістерді сипаттайды: қашықтықтан жұмыс, онлайн білім беру, цифрлық коммуникация, әлеуметтік қашықтық сақтау сияқты тәжірибелер біртіндеп уақытша шарадан тұрақты әлеуметтік нормаға айналды. Яғни «жаңа норма» – қоғамның өзгермелі жағдайларға бейімделуінің нәтижесінде қалыптасқан, құндылықтар мен мінез-құлықтың жаңарған жүйесі [119, 210 б.] .

Осы үрдістерге сәйкес алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындары білім беру үдерісін қайта құруда: жоғары жылдамдықтағы интернетпен жабдықталған компьютерлік залдар, цифрлық кітапханалар, онлайн білім беру платформалары, студенттік клубтар мен ақпараттық орталықтар кеңінен дамуда. Оқу материалдары, тапсырмалар, бағалау жүйелері цифрлық форматқа көшірілуде, ал кредиттік оқыту жүйесі ақпараттық технологияларсыз іс жүзінде мүмкін емес.

Дегенмен, бұл жерде маңызды сұрақ туындайды: заманауи цифрлық білім беру ортасы студенттердің кәсіби және мәдени әлеуметтенуінің толыққанды құралы бола ала ма? Виртуалды кеңістік ақпаратқа қолжетімділікті кеңейткенімен, тұлғаның мәдени қалыптасуы үшін қажетті терең әлеуметтік өзара әрекет пен тікелей қарым-қатынасты толық алмастыра алмайды.

Цифрлық ортада әртүрлі типтегі қатысушылар қалыптасады: бағдарламалауға терең енген мамандар, желілік қауымдастық мүшелері, блогерлер, форум пайдаланушылары, сондай-ақ троллинг пен киберқауіптер

сияқты құбылыстар да кездеседі. Бұл орта мәдени нормалардың әркелкілігімен және кейде тұрақсыздығымен сипатталады.

Қазіргі таңда электрондық-ақпараттық орта, Г. Рейнгольд бейнелі түрде айтқандай, «өзін-өзі танытуға ұмтылатын техноэнтузиастар мен мобильді коммуникация пайдаланушыларының бейресми мәдени кеңістігіне» айналып отыр [120, 247 б.]. Бұл сипаттама цифрлық ортаның ерекше мәдени кеңістік ретінде қалыптасқанын көрсететін тағы бір дәлел.

Алайда тәжірибе көрсеткендей, технократиялық сипаттағы мұндай орта әрдайым кең дүниетанымды, жоғары мәдениетті тұлғаның қалыптасуына жағдай жасай бермейді. Егер мәдениет ұғымын XX ғасырдың соңындағы классикалық түсінік аясында қарастырсақ, жастардың жалпы мәдени деңгейі белгілі бір дәрежеде төмендегенін байқауға болады. Әрине, мәдениет мазмұны өзгеріске ұшырауы мүмкін, алайда бұл өзгерістердің барлығы оның гуманистік мазмұнының күшеюіне алып келді деп айту қиын.

Интернеттің шексіз танымдық және мәдени мүмкіндіктеріне қарамастан, оны пайдаланушылар ортасы жиі қарапайым, кейде мәдени тұрғыдан жұтаң сипатта қалып отыр. Бұл жағдай цифрлық кеңістікте мәдени мазмұнның сапасы мен тереңдігі әрқашан жоғары деңгейде қамтамасыз етілмейтінін көрсетеді.

Осыған байланысты студенттердің ортасына мәдени-әлеуметтендіруші ықпалды күшейту үшін оның құрылымын терең түсіну қажет. Мұнда ортаны тек техникалық инфрақұрылым ретінде емес, мәдени-педагогикалық жүйе ретінде қарастыру маңызды. Орта тәсілі тұрғысынан бұл оның негізгі компоненттерін – «трофикалық нишаларды» (мүмкіндіктер кеңістігі), «стихияларды» (ықтимал әсерлер) және «таңбаланған элементтерді» (қалыптасқан тәжірибелер мен нормаларды) талдауды талап етеді [121, 284 б.].

Ақпараттық-электрондық ортаны мәдени кеңістікке қалай айналдырып, оның мәдени әлеуетін қалай іске асыруға болады деген сұрақ қашықтықтан білім беру жағдайында ерекше өзекті бола түседі. Бұл мәселенің шешімі тек сайттың дизайнымен немесе техникалық мүмкіндіктерімен шектелмеуі тиіс. Әрине, визуалды эстетика – интерфейс құрылымы, экран геометриясы, дыбыс пен бейненің үйлесімі – пайдаланушының қызығушылығына әсер етеді. Алайда қашықтықтан оқытуда шешуші рөлді білім алушылар тұтынатын ақпараттың мазмұны мен олардың коммуникация пәні атқарады.

Студенттер цифрлық кеңістікте әртүрлі «ақпараттық трофикамен» қоректенеді, яғни әрқилы мазмұнды еркін таңдайды. Бұл таңдауды толық шектеу немесе бақылау мүмкін емес. Дегенмен, оқытушылар қашықтықтан білім беру жағдайында сапалы және мәдени тұрғыдан құнды веб-ресурстарды міндетті оқу материалдары қатарына енгізу арқылы білім алушылардың ақпараттық бағдарын реттей алады. Осындай тәсілмен цифрлық платформалар студент пен оқытушының «кездесу кеңістігіне» айналып, кәсіби және мәдени әлеуметтенудің маңызды құралы бола алады.

Мұндай платформалар мен сайттар бір мезгілде екі талапқа жауап беруі тиіс. Бір жағынан, олар студентке тартымды, интерактивті, шығармашылық белсенділікті ынталандыратын болуы қажет. Пайдаланушыға өз мазмұнын

құрастыруға, өзгертуге, өзіндік цифрлық кеңістік қалыптастыруға мүмкіндік беру – оның қызығушылығын арттырады. Екінші жағынан, бұл ресурстар мәдениет пен ғылым әлеміне бағыт беретін сенімді «гид» қызметін атқаруы тиіс: мазмұны дәлелді, құрылымы жүйелі, ақпараттары шынайы және ғылыми негізделген болуы қажет. Тек осындай жағдайда ғана цифрлық орта білім алушыны кәсіби даму жолынан алыстатпай, керісінше сол жолға бағыттай алады.

Қашықтықтан білім беру жағдайында студенттердің мәдени дамуын қолдау үшін цифрлық ортаға арнайы «мәдени стихияларды» енгізу маңызды. Олардың қатарына компьютерлік сауаттылықты жетілдіруге бағытталған бәсекелестік, мәдени өзін-өзі таныту, шығармашылық белсенділік, этикалық құндылықтарды ұстану және кәсіби жауапкершілік жатады. Мұндай стихиялар студенттерді тек ақпарат тұтынушы емес, мәдени өнім жасаушы ретінде қалыптастырады.

Бұл тәсілдер студенттер арасында ынтымақтастықты күшейтіп, танымдық қызығушылықты арттырады, прагматикалық мақсаттарды этикалық ұстанымдармен үйлестіруге мүмкіндік береді. Нәтижесінде қашықтықтан білім беру формасы тұлғаның мәдени және кәсіби қалыптасуына ықпал ететін толыққанды әлеуметтік-мәдени ортаға айнала алады.

Қорытындылай келе, қашықтықтан білім беруді талдауда платформаның қызметін көпқабатты құрылым ретінде қарастыру орынды. Бұл құрылым шартты түрде төрт деңгейден тұрады: архитектуралық, семиотикалық, алгоритмдік және институционалдық қабаттар. Осындай талдау цифрлық білім беру тек мазмұн жеткізу формасының өзгеруі емес, білім беру мәдениетінің ішкі логикасының қайта қалыптасуы екенін тереңірек түсіндіруге мүмкіндік береді.

Бірінші – архитектуралық қабат. Бұл деңгейде платформа оқу үдерісінің құрылымын белгілейді. Атап айтсақ, курс қалай ұйымдастырылған, модульдерге қалай бөлінген, студент пен оқытушы арасындағы байланыс қай арна арқылы жүреді, синхронды және асинхронды форматтардың арақатынасы қандай, студенттің үлгерімі қандай көрсеткіштермен өлшенеді. Мұның бәрі кездейсоқ техникалық шешімдер емес, білім туралы белгілі бір түсініктің көрінісі. Мысалы, дедлайндары нақты қойылған, прогресс пайызы арқылы бақыланатын жүйе тәртіпке, есепке және нәтижеге бағытталған оқу мәдениетін қалыптастырады. Ал пікірталасқа, еркін ой алмасуға, бірлескен талдауға басымдық берілген орта білімді дайын ақпарат емес, бірлесіп жасалатын мағына ретінде ұсынады. Мысалы, университеттердегі Moodle жүйелері көбіне құрылымдық тәртіпке негізделген модельді күшейтеді: тест тапсырмалары, тапсырманы орындау мерзімі, балл жинау. Бұл студенттің оқу әрекетін белгілі бір тәртіпке бағындырып, жақсы оқитын студенттің жаңа моделін қалыптастырады.

Екінші – семиотикалық қабат. Платформаның интерфейсі – жай дизайн емес, ол мәдени мағына тудыратын жүйе. Қолданылатын тіл, батырма атаулары, белгішелер, түстер мен визуалдық стиль студенттің оқу кеңістігін қалай қабылдайтынына тікелей әсер етеді. Мысалы, ағылшын тіліндегі «submit», «progress», «achievement» сияқты ұғымдар оқу үдерісін нәтижеге бағытталған, үздіксіз бақылауды талап ететін үдеріс ретінде көрсетеді. Ал тілдік бейімделуі

жеткіліксіз жүйелерде студент өзін «басқа ортада» жүргендей сезінуі мүмкін. Қазақстанда көп жағдайда платформалардың қазақша нұсқасы толық жетілмеген, немесе терминдер калька күйінде беріледі. Бұл тек тіл мәселесі емес, мәдени бірегейлік (identity) мәселесі. Оның нәтижесі жағымсыз салдарға әкелу мүмкін: студент оқу кеңістігін өзіне жақын деп қабылдамайды. Осы тұрғыдан алғанда, интерфейс – білім алушыны белгілі бір оқу әрекетіне бағыттайтын жасырын мәдени бағдарлама [122].

Үшінші – алгоритмдік қабат. Платформадағы барлық әрекет бірдей көрінбейді: кейбір жазбалар жоғарыға шығады, кейбір белсенділік бағаланады, ал кейбір маңызды, бірақ «санмен өлшенбейтін» әрекеттер назардан тыс қалады. Мұнда алгоритм тек техникалық сүзгі емес, ол белгілі бір құндылықтарды бекітеді. Мысалы, жүйеге жиі кіру, тез жауап беру, чатта белсенді болу «сабаққа белсенді қатысу» ретінде тіркеледі. Ал ойланып жауап беретін, аз сөйлейтін немесе ұстамды студент «белсенді емес студент» ретінде бағалануы мүмкін. Бұл жерде цифрлық жүйе белгілі бір оқу стилін нормаға айналдырып, басқаларын екінші қатарға ысырады [123, 78 б.].

Төртінші – институционалдық қабат. Бұл деңгейде платформа билік пен басқару тетігі болып қызмет атқарады. Яғни, контентті кім жасайды, сертификатты кім береді, деректер кімге тиесілі, сапа стандарттарын кім белгілейді – мұның бәрі маңызды сұрақтар. Егер платформа сыртқы ұйымдарға тәуелді болса, онда білім мазмұны мен бағалау өлшемдері де сырттан анықталуы мүмкін. Ал ұлттық деңгейде реттелген жүйелер жергілікті мәдени ерекшеліктерді сақтауға мүмкіндік береді. Қазақстанда соңғы жылдары цифрлық білім беру платформаларын дамыту барысында ұлттық мазмұнды сақтау мәселесі жиі көтеріледі. Мысалы, жергілікті оқу материалдарын енгізу, қазақ тіліндегі контентті көбейту, бағалау жүйесін ұлттық білім беру дәстүріне сәйкестендіру – осы институционалдық деңгейдегі маңызды бағыттар [124, 115 б.].

Осы төрт қабатты тұтас қарастырғанда, платформа білім беру мәдениетін қалыптастыратын күрделі жүйе екені анық көрінеді. Архитектура оқу үдерісінің құрылымын белгілейді, семиотика оған мағына береді, алгоритм қандай әрекет маңызды екенін айқындайды, ал институционалдық деңгей бұл жүйені заңдастырады. Сондықтан қашықтықтан білім беруді талдауда «қай платформа қолданылды?» деген сұрақ жеткіліксіз. Одан да маңыздысы – «ол платформа қандай оқу мәдениетін қалыптастырды, қандай студент моделін қалыптастырды, қандай әрекеттерді нормаға айналдырды?» деген сұрақтар. Дәл осы тұрғыдан алғанда, онлайн-платформалар жаһандық білім беру мәдениетін таратып қана қоймай, оны жергілікті контексте қайта бейімдейтін, кейде өзгертіп, жаңа аралас формалар тудыратын, медиаторлық рөлге ие болатын негізгі мәдени агенттердің бірі болып табылады.

E-learning кросс-мәдени қырларын қарастырған зерттеулер әмбебап платформаларды енгізуде белгілі бір мәдени алшақтық болатынын көрсетеді. Іргелі зерттеулер көрсеткендей, онлайн оқу ортасы әзірлеушілердің мәдени ұстанымдары мен пайдаланушылардың күтілімдері үйлескенде ғана тиімді

жұмыс істейді. Алайда жаһандық деңгейде мұндай толық сәйкес келу сирек кездесетіндіктен, белгілі бір қайшылықтардың болуы заңды [78].

Бұның негізгі түйіні – білім беру бағдарламалары мен платформалар нақты аудиторияның оқу дағдысына, құндылықтарына және қажеттіліктеріне қарай икемделуі керек. Бұлар ескерілмесе, студенттердің қатысу белсенділігі төмендеп, оқу үдерісіне қанағаттануы әлсірейді.

Тағы бір зерттеулер қашықтықтан білім беруді университеттердің ішкі дамуы мен өзгерісінің нәтижесі ретінде қарастырады. Ұлыбритания университеттері бойынша жүргізілген зерттеу онлайн оқытудың табысы көбіне техникалық мүмкіндіктерге емес, ұйым мәдениетіне, басқару тәсіліне және университеттің құндылықтарына, жүргізіп отырған саясаты мен басқару моделіне байланысты екенін көрсетеді. Яғни, платформаны енгізе салу жеткіліксіз: оқу мазмұнын қайта құру, оқытушының рөлін өзгерту және студентке қолдау жүйесін дамыту қажет. Бұл қашықтықтан білім берудің мәдени өзгеріспен тікелей байланысты екенін дәлелдейді. Сонымен қатар онлайн оқыту университеттің өзін түсінуіне де әсер етеді: білім беру кеңістігі аудиториядан цифрлық ортаға ауысқанда, академиялық мәдениет те өзгереді [125, 152 б.].

Л.С. Выготскийдің «Жақын арадағы даму аймағы» теориясына сай, белгілі бір бағыт бойынша тәжірибесі мол, жетістікке жеткен оқытушы басқасына тірек бола алады. Онлайн платформалар осы дағдыларды үйренуді жеңілдетеді. Бұл рөлдер тұрақты емес, тақырыпқа немесе бағытқа қарай ауысып отырады. Нәтижесінде цифрлық құралдардың оқу дизайнын өзгертетін педагогикалық фактор ретінде де қабылданатынын аңғартады. Жалпы алғанда, онлайн білім беру платформалары оқытушылар үшін үздіксіз кәсіби әрі тұлғалық дамудың әлеуметтік инфрақұрылымына, кәсіби жетілу, жан-жақты даму алаңына айналғаны белгілі [90, 183 б.].

Осылайша, онлайн платформалар бір жағынан жаһандық білім тәжірибесін тарататын құрал болса, екінші жағынан өзімен бірге белгілі бір мәдени үлгілерді де алып жүреді. Оларды әртүрлі елдерде тиімді қолдану үшін платформалардың құрылымына астарлы түрде енгізілген алғышарттарды терең түсіну қажет. Мысалы, жүйе көздейтін «студент бейнесі» (өз бетінше әрекет ететін білім алушы ма, әлде бағыт-бағдар күтетін қатысушы ма) нақты аудиторияның ерекшеліктерімен үйлестірілуі тиіс. Әйтпесе, мәдени алшақтық туындап, технология қолжетімді болғанымен, студенттің нәтижесі ойдағыдай болмауы ықтимал.

Сондай-ақ, соңғы жылдары көптеген зерттеулерде онлайн оқу қауымдастықтары белгілі бір ортақ құндылықтар мен тәжірибелерге негізделген «қатысымдық мәдениет» (participatory) ретінде сипатталады. Мұндай ортада білім беру тек ақпарат алмасу үдерісі емес, бірлескен әрекет, шығармашылық тәжірибе және мағына құрастыру арқылы жүзеге асады. Яғни, білім алушылар оқу үдерісіне сырттан қатысушы емес, оның ішкі мәдени құрылымын қалыптастыратын белсенді субъектілер ретінде көрінеді.

Бұл құбылыс қашықтықтан білім берудің мәдени табиғатын айқындайды: онлайн ортада білім беру қауымдастығы біртіндеп өзін-өзі ұйымдастыратын

жүйеге айналып, өзіне тән нормалар, өзара қолдау механизмдері және ортақ тәжірибелер қалыптастырады. Аталған зерттеуде мұндай қауымдастықтың қалыптасуы қатысушылардың ортақ қызығушылығы, бірлескен әрекеті және тұрақты коммуникациясы арқылы жүзеге асатыны көрсетіледі. Нәтижесінде оқу үдерісі институционалдық шеңберден шығып, мәдени тәжірибе алмасу кеңістігіне ұласады [126, 220 б.].

Сонымен қатар, мәдениет қашықтықтан білім берудің көптілді және көпмәдениетті сипатын түсіндіруде негізгі факторды атқарады.

Тілді адамдардың әлеуметтік тұрмысын қамтитын мәдениеттен, тарихтан тыс қарапайым таңбалық жүйе деп қарастыру, ол туралы түсінікке кереғар әсер етеді және оны зерттеудің мүмкіндіктерін шектейді. Тіл көнеден айтылып келе жатқандай таңбалар жүйесі ғана емес, ол осы жүйені көмкерген мәдениет. Сондықтан ол әр халықтың мұрасы, ұлтының тарихи жетістігі. Тіл мен мәдениетті тарихи тұрғыдан қарасақ, екі жетістікті де жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтың жиынтығы, нәтижесі дейік. Ол дегеніміз тіл мен мәдениет даму заңдылығы бойынша біртұтас құбылыс және жетістік, ал қызметі мен ықпалы бойынша көрінісі әр түрлі ағым, қарқынды құрал. Тілдің даму заңдылығының жүйесі жеке кезеңнен, ұлттық ерекшеліктерден, саралалық көріністерден тұрады. Бірақ олардың біреуімен де шектелмейді.

Көпмәдениетті білім беру кеңістігінде тіл мен мәдени тәжірибе білім алушының оқу үдерісіне қатысу, өзін осы ортада көрсетуіне және білімді қабылдауына тікелей ықпал етеді. Зерттеулерде әртүрлі тілдік және мәдени ортадан шыққан білім алушылардың оқу тәжірибесі олардың әлеуметтік және мәдени контекстімен тығыз байланысты екені көрсетіледі. Бұл жағдай білім беру мазмұны мен әдістерін біріздендірілген үлгіде қолданудың шектеулі екенін айқындайды [127, 263 б.].

Сократ пен Конфуцийдің білім философиясына салыстырмалы талдау жасалған зерттеулердің бірінде олардың педагогикалық ұстанымдары мәдени контекспен тікелей байланысты екенін көрсеткен. Сократтық дәстүр антикалық грек мәдениетінде қалыптасып, диалог, сыни ойлау және білім алушының дербестігіне негізделеді. Ал конфуцийлік білім беру үлгісі Шығыс мәдениетіне тән ұжымдық құндылықтар мен әлеуметтік иерархияға сүйеніп, білімді моральдық жетілу және әлеуметтік тәртіпті сақтау құралы ретінде қарастырады. Осылайша, білім беру тәсілдеріндегі айырмашылықтар олардың мәдени-әлеуметтік негіздерімен анықталады [128].

Бұл ерекшеліктер қазіргі цифрлық білім беру жағдайында да көрініс табады. Сократтық дәстүрге сәйкес келетін платформалар интерактивтілікке, пікірталасқа және білім алушының белсенділігіне бағытталса, конфуцийлік үлгіге жақын жүйелер құрылымы анық, мазмұны жүйеленген және білімді кезең-кезеңімен меңгеруге негізделеді. Осы тұрғыдан алғанда, платформалар білім беру мәдениетінің жалғасы ретінде қызмет атқарады.

Осылайша, қашықтықтан білім беру мәдени тұрғыдан алғанда, қатысушылар арасындағы өзара әрекетке негізделген, құндылықтар мен тәжірибелер жүйесін қалыптастыратын және әртүрлі мәдени контекстердің

тоғысында жүзеге асатын күрделі үдеріс болып табылады. Бұл оны тек технологиялық немесе педагогикалық құбылыс ретінде емес, жаһандық мәдени кеңістіктің маңызды элементі ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді.

2.3 Жаһандық қашықтықтан білім берудің мәдени тәуекелдері мен қиындықтары

Қазақ дүниетанымын сипаттай отырып, С. Аязбекова оның табиғаты бір қабатты емес, керісінше, көпөлшемді, күрделі құрылым екенін атап өтеді. Бұл әлем бейнесі кездейсоқ қалыптасқан жүйе емес, ғасырлар бойы орныққан, өз ішінен тұтасып тұрған, үйлесімді мәдени кеңістік. Сондықтан қазақ мәдениеті сырттан келген элементтерді сол күйінде қабылдамай, оларды өз болмысына лайықтап, «өңдеп», ішкі құрылымына сіңіре отырып игерген. Яғни сыртқы ықпалдар жалаң күйінде емес, өзгеріске ұшыраған, бейімделген формада ғана орныққан.

Теориялық тұрғыдан алғанда, әрбір мәдениет өзінше тұтас әрі дербес жүйе болғандықтан, бикультура жағдайында екі мәдениеттің тең дәрежеде өмір сүруі мүмкін сияқты көрінеді. Бірақ нақты тарихи тәжірибе бұлай болмайтынын көрсетеді. Қазақ қоғамында еуропалық мәдени элементтер енгенімен, олар ешқашан толық үстемдікке ие болған жоқ. Тіпті тең деңгейде қатар өмір сүрді деу де шартты. Кеңестік кезеңде ұсынылған «дәстүрлі мәдениетті еңсеру» идеясы да, «түрі ұлттық, мазмұны социалистік» өнер концепциясы да терең тамыр жая алмады.

Мұның себебін қазақтардың дүниетанымдық негізінен іздеу орынды. Қазақ мәдениетіне тән космогониялық сипаттағы көпөлшемді әрі көпуақытты әлем бейнесі сыртқы мәдени қабаттарды механикалық түрде қабылдамайды. Ол оларды өз ішкі логикасына бағындырып, қайта құрастырады. Осыған байланысты бикультура кеңістігінде әрдайым белгілі бір тұрақсыздық байқалады: қай мәдени элемент негізгі, қайсысы қосымша деген сұрақ ашық күйінде қалады. Басымдықтар үнемі ауысып отырады, ал мәдени жүйенің өзегі тұрақты бекімейді.

Дегенмен дәл осы жағдайда бір нәрсе айқын: ішкі, яғни эндогенді мәдени негіздің рөлі әлсіремеуі тиіс. Керісінше, ол жетекші орын сақтауы қажет. Себебі ұлттық дүниетаным мен құндылықтар жүйесі – мәдени тұтастықты ұстап тұратын өзек. Әлеуметтік өзгерістер әсерінен ол өзгеруі мүмкін, бірақ толық ығыстырылмауы тиіс. Осы мағынада эндогенді компоненттің басымдығы тек мәдени таңдау емес, жаңа этникалық бірегейлікті қалыптастырудың маңызды шарты ретінде көрінеді. Әрбір мәдениет өзінің болмысын сақтағысы келсе, дәл осы бағыттан айнымауы керек [129].

Жаһандану мен білім беруді цифрландырудың өзара байланысындағы бір шиеленіс нүктесі – жаһандық цифрлық ортаның барған сайын унификацияланып, гомогендену үрдістерімен байланысты. Мұндай бірізденудің көріністерінің бірі ретінде, мысалы, интернет кеңістігіндегі тілдер арасындағы теңсіздіктің күшеюін атауға болады. Интернетте контент жасаудың көшбасшысы

ағылшын тілі екені бәрімізге мәлім: 2021 жылы барлық контенттің 62,1%-ы осы тілде жасалған. Одан кейін орыс тілі (7,6%) келеді, ал испан, түрік және парсы тілдері айтарлықтай төмен үлеске ие (тиісінше 3,8%, 3,8% және 3,5%). Қалған тілдердің үлесі 3%-дан аспайды. Бір қызығы, 2011–2018 жылдар аралығында ағылшын тілінің үлесі басқа тілдермен салыстырғанда төмендеген болса (57,6%-дан 51,2%-ға дейін), 2019–2021 жылдары қайтадан өсе бастаған (54,0%-дан 63,6%-ға дейін) [130, 94 б.].

Сонымен қатар, өткен онжылдықтармен салыстырғанда, бүгінгі таңда біз біртұтас әрі ашық жаһандық интернет кеңістігімен емес, керісінше, бірнеше жабық ақпараттық кеңістіктермен бетпе-бет келіп отырмыз. Бұл кеңістіктер проприетарлық цифрлық платформалардың дамуы, ақылы мобильді қосымшалардың көбеюі және интернетке қолжетімділіктің көпдеңгейлі тарифтік жоспарларының қалыптасуы нәтижесінде пайда болуда.

Платформалану үдерісін білім берудің «макдональдтануы» құбылысының заманауи көріністерінің бірі ретінде қарастыруға болады. «Макдональдтану» терминін алғаш енгізген Дж. Ритцер оны әлеуметтік институттардың формалды рационалдануы, есептеуге бейімділіктің күшеюі және индивид мінез-құлқын бақылаудың артуы арқылы сипатталатын үдеріс деп түсіндіреді [131].

Осы тұрғыдан алғанда, жоғары білім берудің макдональдтануы – білімнің тұтыну нысанына айналуы және жоғары оқу орындарын басқарудың жаңа стратегиясының қалыптасуы. Бұл стратегия ірі корпорацияларды басқару моделіне ұқсас, ал қазіргі жағдайда оған цифрлық платформалардың жұмыс істеу логикасы да қосылады. Нәтижесінде білім беру үдерісі стандартталып, өлшенетін және басқарылатын жүйеге айнала бастайды.

Бұл құбылыстың терең салдарын неоинституционалдық тәсіл арқылы түсіндіруге болады. Аталған тәсілге бойынша, білім беру – тек білім беру қызметі ғана емес, сонымен қатар екінші реттік әлеуметтенуді жүзеге асыратын әлеуметтік институт. Ол қоғам тарапынан бекітілген мінез-құлық үлгілерін, нормалар мен құндылықтарды білім алушыларға жеткізеді [132].

Демек оқу курстарының мазмұнын, құрылымын және оқыту әдістемесін әзірлеу үдерісі біріздендіру бағытына ауысып, унификацияға ұшыраса, сыртқы акторларға (жаһандық баспа және білім беру корпорацияларына, сондай-ақ жанама түрде цифрлық платформалардың алгоритмдері мен жұмыс модельдеріне) берілсе, онда олар студенттердің әлеуметтенуіне, құндылықтарының, нормаларының, ойлау тәсілдерінің және кәсіби дағдыларының қалыптасуына елеулі ықпал ете алады.

Білім беруді коммерцияландыру – бұл тек экономикалық құбылыс қана емес, сонымен қатар білімнің мәдени мәніне әсер ететін көпқырлы үдеріс. Ол білім беру саласының нарықтық қатынастар логикасына бейімделуін білдіреді. Бұл үдеріс салдарының бірі – ақылы білім беру үлесінің артуы. Қазақстан Республикасының ресми статистикасына сәйкес, 2025 жылы студенттердің шамамен 70%-ы ақылы негізде білім алуда, бұл жоғары білімнің әлеуметтік-мәдени миссиясынан біртіндеп нарықтық модельге қарай ығысып бара жатқанын көрсетеді.

Цифрландыру бұл үдерісті жаңа деңгейге шығарып, білімді тек құндылық пен мәдени капитал ретінде емес, сонымен қатар өнім ретінде қарастыру тенденциясын күшейтті. Онлайн-платформалар, EdTech-компаниялар және университет рейтингтері білім беру кеңістігінде бәсекелестік мәдениетті қалыптастырып, білімді тұтыну нысанына айналдыруда. Бұл жағдай студенттің рөлін білімді игерушіден «тұтынушыға», ал оқытушыны мәдениет тасымалдаушысынан «қызмет көрсетушіге» трансформациялау қаупін туғызады.

Мәдени тұрғыдан алғанда, мұндай өзгерістер білім берудің негізгі функцияларының бірі – құндылықтарды, дүниетанымды және мәдени тәжірибені ұрпақтан ұрпаққа жеткізу миссиясын әлсіретуі мүмкін. Білім беру тек дағды мен ақпарат беретін құрал емес, ол мәдени мағына қалыптастыратын кеңістік дейтін болсақ, коммерцияландыру жағдайында білім мазмұнының мәдени тереңдігін сақтау, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды үйлестіру мәселесі ерекше маңызға ие.

Білім беруді коммерцияландыру мәселесін тұлғаның қалыптасуына ықпалы және білімнің мән-мазмұнына әсері тұрғысынан кешенді түрде қарастыру қажет.

Бұл жағдай Дүниежүзілік желінің білім беруді жаһандандыру формасы ретінде шексіз, толық интернационалды емес екенін көрсетеді. Керісінше, оның мүмкіндіктері оқытушылар мен студенттердің әртүрлі ақпараттық ресурстарға қолжетімділігіне, сондай-ақ оларды табу, түсіну және цифрлық платформалардың алгоритмдік ықпалынан тыс сыни тұрғыда талдай алу қабілетіне тәуелді.

Консьюмеризм идеологиясы кең таралған қазіргі жағдайда білімге тұтынушылық қатынас қалыптасып келеді. Білім беру студент төлейтін қызмет ретінде қабылданып, ол өз кезегінде сапаға қатысты талап қоюға және талаптары орындалмаған жағдайда наразылық білдіруге құқық береді. Ғылыми әдебиетте студенттердің өздерін білімнің толыққанды тұтынушысы сезіну-сезінбеуі туралы бірыңғай пікір жоқ болғанымен [133], мұндай ұстаным басымдыққа ие болған жағдайда оның бірқатар теріс салдары байқалатыны дәлелденген. Атап айтқанда, білім алушылардың оқу нәтижелері мен білім алу үдерісіне қанағаттану деңгейі төмендейді [134, 242 б.], ал студенттер білімді ұзақ мерзімді зияткерлік капитал емес, тез қайтарым әкелетін инвестиция ретінде қабылдай бастайды [135, 279 б.].

Соңғы жылдары ғылыми әдебиетте пандемиямен қатар «инфодемия» ұғымы да кеңінен талқыланууда. Бұл құбылыс ақпараттың шамадан тыс, кейде жалған немесе манипулятивті түрде таралуымен сипатталып, әсіресе гуманитарлық білім беру саласында жаңа мәселелер туындатады.

Атап айтқанда, қазіргі ғылыми дискурста «ақпараттық көпіршік» ұғымы кеңінен қолданыла бастады. Бұл – білім алушылардың интернетте жасаған сұраныстары нәтижесінде қалыптасатын ақпараттық орта, онда ұсынылатын мазмұн көбіне бір ғана көзқарасты қайталайды. Осыған байланысты «инфодемия» термині де орынды енгізілген, ол азаматтарды ақпарат арқылы адастыру құбылысын білдіреді Мұндай жағдай қоғамда пікірлердің поляризациясына әкеліп, медиа-, кибер- және виртуалды әлеуметтенудің кең

таралуына қарамастан, ортақ тоқтамға келу, түрлі пікірлердің ортасын табу қиындайды [136].

Әлеуметтік желілерде желі пайдаланушыларының белгілі бір нәрсеге не құбылысқа сенімі мен көзқарасы алгоритмдер арқылы күшейтіледі. Мысалы, Google іздеу жүйесі қолданушының қызығушылықтарына ұқсас ақпаратты ұсынуға бейім, соның ішінде эмоционалды әсері жоғары, көбіне негативті мазмұнға басымдық береді. Нәтижесінде ұжымдық эмоциялар қоғамның түрлі құбылыстарға деген көзқарасын қалыптастырады. Кейде бұл адамның өз шешімі емес, техника дайындап берген шешім. Мысалы, жаңа вирустық штаммдар, Bitcoin, цифрлық құқықтар мен жасанды интеллект мәселелері сынды тақырыптар.

Яғни цифрлық технологиялар қоғамдық сана мен дүниетанымды қалыптастыратын күшке айналып отыр. Сондықтан олардан туындайтын қауіп те ауқымды. Тиісті қоғамдық және мемлекеттік бақылау болмаған жағдайда, бұл технологиялар манипуляция құралына айналуы мүмкін. Осыған байланысты қазіргі білім беру жүйесінде ақпараттық мәдениет, сыни ойлау және цифрлық сауаттылықты қалыптастыру басты міндеттердің бірі ретінде қарастырылуы тиіс.

Мәдениеттанулық тұрғыдан бұл үрдіс студенттердің академиялық қауымдастықтан біртіндеп алшақтауына алып келеді: олар өздерін білім беру үдерісінің тең құқылы қатысушысы емес, сыртқы «пайда алушы» ретінде позициялайды [137, 73 б.]. Әсіресе қашықтықтан білім беру жағдайында бұл құбылыс айқын көрінеді. Өйткені онлайн орта тұтынушылық мінез-құлық стратегияларын күшейтуі мүмкін. Мысалы, пандемия кезінде студенттердің оқу ақысына жеңілдік талап етуі – білімді мәдени-әлеуметтік құндылық ретінде емес, нақты қызмет ретінде қабылдаудың көрінісі болуы әбден мүмкін [138].

Осыдан келіп келесі мәселе шығады. Цифрландыру педагогикалық қызметтің дүниетанымдық негізінің өзгеру қаупін туындатады. Өйткені оқытушы көбіне тек онлайн-курстарды өндіруші ретінде қарастырыла бастайды. Мұндай курстар кейін оқытушының тікелей қатысуынсыз немесе оның ең аз қатысуымен бірнеше мәрте қайтадан ұйымдастырылуы мүмкін. Алайда сапалы білім беру кез келген жағдайда білікті оқытушының әдістемелік сүйемелдеуін және студенттермен тұрақты кері байланысты талап етеді.

Әрине, білім беруді коммерцияландыру жағдайында дәл осы функциялар көбіне шығындарды қысқарту көзі ретінде қарастырылады. Онлайн форматта олар барынша азайтылып, оқыту үдерісі контракт негізінде жұмыс істейтін онлайн-тьюторларға жүктеледі. Нәтижесінде оқытушылар арасында кәсіби оқшаулану қаупі артып, олар біртұтас академиялық қауымдастықтан алыстайды. Бұл өз кезегінде ортақ мақсаттарды және білім беру стандарттарын бірлесе қалыптастыру мүмкіндігін шектеп отырады.

Осы контексте оқытушылардың өзі біртіндеп цифрлық жүйенің дербес субъектісі емес, оның қызметін қамтамасыз ететін элементіне айналып бара жатқанын байқауға болады. Мұндай үрдіс постантропоцентристік көзқарасқа жақын. Білім беру кеңістігінде адам орталық позициядан ығысып, оның орнын алгоритмдер, платформалар және деректермен басқарылатын жүйелер басады.

Яғни оқытушы тек білім жеткізуші емес, цифрлық инфрақұрылымның бір «құралына» айналу қаупімен бетпе-бет кездесіп отырмыз.

Бұл өзгеріс оқытушының дәстүрлі рөлін – мәдени құндылықтарды жеткізуші, академиялық орта қалыптастырушы субъект ретіндегі маңызын әлсіретеді. Коммерцияландыру мен цифрландырудың бірлескен ықпалы жағдайында оқытушылар анағұрлым осал топқа айналады: оларды алмастыру жеңілдейді, еңбек нарығындағы сұранысқа тәуелділік күшейеді, ал олардың қызметі барған сайын регламенттеліп, стандартталады. Сонымен қатар әкімшілік жүктеме артып, шығармашылық және академиялық еркіндік шектелуі ықтимал.

Бұдан бөлек, білім беру саласындағы жаңа акторларға – коммерциялық EdTech және IT-корпорацияларға назар аударайық. Қазіргі цифрлық оқыту кеңістігінде білім беру бағдарламаларын әзірлейтін инженерлер, бағдарламашылар мен деректер талдаушылары кей жағдайда оқытушылардан да артық ықпалға ие болуда. Өйткені дәл осы топ білім беру технологияларының ішкі логикасына қандай құндылықтар, қағидаттар мен өлшемдер енгізілетінін айқындайды. Мәселен, К. Джонс атап өткендей, білім беру саласында кеңінен қолданылып жүрген көптеген технологиялар бастапқыда коммерциялық мақсатта жасалып, педагогикалық үдерістің табиғатын толық ескермеген [139, 147 б.].

Н. Селвин өз еңбектерінде цифрлық технологиялардың білім беру кеңістігіне бастапқыда тән емес қағидаттарға негізделетінін көрсетеді: пайдаланушылар арасындағы бәсекені күшейту, гипериндивидуализмді қалыптастыру, формалсыз, кейде бытыраңқы өзара әрекет және соның салдарынан оқу тәжірибесінің тұтастығының әлсіреуі [124, 115 б.]. Сонымен қатар компаниялардың «жіксіз интеграция» арқылы пайдаланушыларды өз платформасына тәуелді етуге, деректер ағындарын бақылауға ұмтылысы да назардан тыс қалмауы тиіс. Мұндай интеграция әртүрлі IT-жүйелерді біріктіру нәтижесінде пайдаланушы бір ғана интерфейсте жұмыс істей отырып, екі жүйенің де функционалын қатар пайдалана алуды білдіреді. Яғни, бағдарламалар арасында ауысып жүру, деректерді қолмен көшіру керек емес деген сөз [122].

Жасанды интеллект пен үлкен деректерді білім беруде қолдану барысында әзірлеушілер көбіне бихевиористік тәсілге сүйенеді. Студент мінез-құлқы өлшенетін, басқарылатын және белгілі бір нәтижеге жету үшін ынталандыру арқылы бағытталатын объект ретінде қарастырылады [140, 184 б.]. Нәтижесінде студентке деген көзқарас өзгеріп, ол біртіндеп алгоритмдердің өніміне айналады.

Сонымен қатар, ұзақ мерзімді перспективада оқытудың гипериндивидуализациясы білім берудің мәнін өзгерту қаупін күшейтеді. Ол біртіндеп жеке тұлғаның сұранысын қанағаттандыратын «жеке игілік» ретінде қабылдана бастайды. Мұндай жағдайда жоғары білімнің қоғамдық игілік ретіндегі табиғаты күмән тудырады. Шын мәнінде, білім беру тек жеке жетістікке жетудің құралы емес, қоғамды біріктіретін, ортақ құндылықтарды қалыптастыратын және әлеуметтік байланыстарды нығайтатын маңызды институт.

С. Марджинсон атап өткендей, жоғары білім «ортақ игіліктерді» өндіруге қызмет етуі тиіс. Жоғары білім қоғамға кең ауқымды пайда әкеліп, әлеуметтік ынтымақтастықты күшейтеді, жергілікті қауымдастықтарды дамытады, инклюзивті нормаларды қалыптастырады және әлеуметтік мүмкіндіктердің әділетті бөлінуіне ықпал етеді [141].

Осы тұрғыдан алғанда, цифрландыру жағдайында туындайтын негізгі этикалық мәселе – жоғары білім беру жүйесі өзінің осы қоғамдық миссиясын сақтай ала ма деген сұрақ. Егер білім беру толықтай жекелендірілген, нарықтық логикаға бағынған жүйеге айналса, онда оның мәдени және әлеуметтік тұтастықты қамтамасыз ететін рөлі әлсіреп барады.

Жалпы бұл құбылыс ұлттық мәдениеттердегі «білім – жан азығы» деген дәстүрлі түсінікті әлсіретіп, оны тек есеп пен тиімділікке құрылған жүйеге айналдыру қаупін тудырады. Яғни «адам технологияға емес, технология адамға қызмет етуі керек» деген қағидат көмескіленіп, керісінше, білім беру үдерісі алгоритмдердің ырқына тәуелді бола бастайды. Сондықтан қазіргі жағдайда білім беру тек цифрлық мүмкіндіктермен шектелмей, оның рухани-мәдени мазмұнын сақтауға бағытталған көзқарасты талап етеді.

Демек ендігі кезекте қазіргі цифрлық білім беру жағдайында оқытушының рөлі мәдени антропологиялық мәселе ретінде орныгуы заңды құбылыс. Жалпы білім беру үдерісінде адамның орны қандай болмақ деген сұрақ жаңа мазмұнға ие болып отыр.

Сайып келгенде, цифрлық алшақтықтың көпқабатты сипатын ескеру қажет.

Бірінші деңгейі – инфрақұрылым: интернеттің тұрақтылығы, жылдамдығы және қажетті құрылғылардың қолжетімді болуы.

Екінші деңгейі – технологияны пайдалану қабілеті. Интернетке қосылу мүмкіндігі болғанымен, оны оқу мақсатында тиімді қолдану барлы қадамда бірдей қалыптаспаған. «Цифрлық ұрпақ» туа салысымен интернеттің құлағында ойнайды деген стереотип тұжырым да бұл қабілетті қамтамасыз ете алмайды. Көптеген оқушылар онлайн ортада ақпаратты іздеу, саралау және жүйелеу дағдыларын толық меңгермеген.

Сонымен қатар, бұл мәселе тек білім алушылардың ғана емес, мұғалімдердің де мәселесі екенін ескеру қажет. Зерттеулер педагогтердің едәуір бөлігі цифрлық құралдарды сабақта қолдануға арнайы дайындықты қажет ететінін көрсетеді.

Мәдениет қашықтықтан білім алуға қолжетімділікке тікелей әсер етеді. Техника мен қажет дағдылар жеткілікті болғанның өзінде, мәдени орта кейбір білім алушылардың оқу үдерісіне толық қатысуына мүмкіндік бермей қалуы мүмкін. Мысалы, ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушыларға барлық платформа бірдей ыңғайланып жасалмайды, бұл олардың оқу кеңістігінен шеттеп қалуына әкеледі.

Мәдени құндылықтар мен тұрмыс салты да маңызды: отбасы ішіндегі рөлдер мен күнделікті міндеттер оқуға бөлінетін уақытты шектеуі мүмкін. Бұған қоса, тілдік орта, қарым-қатынас әдебі және білімге деген жалпы көзқарас

студенттің белсенділігіне және өзін онлайн кеңістікте қалай сезінетініне ықпал етеді.

Сондықтан цифрлық алшақтық – кешенді шешімді қажет ететін жаһандық мәселе. Тек құрылғы таратып қою жеткіліксіз. Оны білім алу мен дамуға қызмет ететін құрал ретінде саналы әрі тиімді пайдалануға үйрету маңызды. Әйтпесе қашықтан оқу теңсіздікті азайтудың орнына, мүмкіндігі әртүрлі топтар арасындағы алшақтықты одан әрі ұлғайтуы мүмкін.

Онлайн технологиялар арқылы білім берудің жаһандануы ұлттық жүйелерге өздерінің мәдени бірегейлігін жоғалтпай, ең үздік жаһандық тәжірибелерді қалай енгізу керек деген дилемма тудырады. «Глокализация» ұғымы әлемдік онлайн-білім тәжірибелерін жергілікті мәдени ерекшеліктермен үйлестіре отырып, осындай қиындықтарды еңсерудің және мәдени біркелкіленудің алдын алудың жолы ретінде түсіндіріледі.

Яғни, глокализация бұл мәселеге мынадай жауап ұсынады. Нақтырақ айтсақ, жаһандық идеяларды жергілікті контекстке шығармашылық тұрғыда бейімдеуді, сонымен бірге жергілікті мәдениеттің негізгі құндылықтары мен ерекшеліктерін сақтауды қамтиды. Онлайн білім беру контекстінде глокализация ұлттық тілді, оқу дәстүрлерін ескере отырып халықаралық білім беру технологиялары мен модельдерін енгізуді білдіреді.

Білім беру саласындағы глокализация мәселесі Қазақстан үшін де ерекше өзекті. Еліміз әрдайым жаһандық білім кеңістігіне кірігуге ұмтылады: университеттер Coursera сияқты платформалардың бағдарламаларына қатысады, мектептер Khan Academy ресурстарын қолданады, ал мемлекеттік деңгейде OECD тәжірибелері енгізілуде.

Қазақстандағы онлайн-білім беруді глокализациялау бірнеше бағытты қамтиды. Ең алдымен, бұл цифрлық инфрақұрылымды жергіліктендіру. Яғни ел тек шетелдік коммерциялық платформаларға тәуелді болып қалмай, өз шешімдеріне немесе ашық жүйелерге арқа сүйеуге ұмтылады. Мұның бір мысалы ұлттық білім беру платформаларын дамыту. Пандемия кезінде оқу үдерісін WhatsApp пен Telegram арқылы жүргізудің алғашқы кезеңінен кейін мемлекет пен IT-компаниялар Kundelik.kz платформасын (LMS функциялары бар электронды күнделік) жедел күшейтіп, қазақ және орыс тіліндегі бейнесабақтары бар Daryn Online порталын іске қосты. Бұл тәжірибе біртұтас, тұрақты жүйенің қажеттігін айқын көрсетті: сервистердің бытыраңқылығы мен үшінші тарап құралдарына тәуелділік оқу сапасына тікелей кедергі болды. Соның нәтижесінде бүкіл ел бойынша қолдануға болатын, кеңейтуге ыңғайлы, көптілді бірыңғай e-learning платформасын стандарттау мәселесі күн тәртібіне шықты.

Осы тұста ашық кодты Moodle тиімді нұсқа ретінде қарастырылады: ол жүйені ұлттық талаптарға сай бейімдеуге мүмкіндік береді. Moodle-ды министрлік деңгейінде енгізу арқылы Қазақстан әлемдік тәжірибенің пайдалы тұстарын (плагиндер, әдістемелер, қауымдастық тәжірибесі) пайдаланып қана қоймай, интерфейсті, контентті және техникалық қолдауды толық жергіліктендіруді қамтамасыз ете алады. Бұл жерде көптілді функция жергілікті қолданушылар үшін принцип мәселесіне айналу керек. Әрбір оқушы мен

мұғалім өзіне ыңғайлы тілде (қазақша не өзге тілде) жұмыс істей алуы тиіс, сонда технология адамның қажетіне қызмет етеді, бөтен тіл мен үлгіні зорлап таңбайды.

Онлайн-білім берудегі озық тәжірибелердің қатарында ашық білім ресурстары және әлемнің жетекші университеттерінің МООС курстары бар. Әрине, Қазақстан оларды аударып, бейімдей алады, бірақ сонымен бірге цифрлық кеңістікті өзінің сапалы ресурстарымен толықтыруы маңызды. Бұл Қазақстан тарихы, әдебиеті, мәдениеті бойынша халықаралық стандартқа сай, бірақ ұлттық мұраны жүйелі танытатын онлайн-курстар жасауды білдіреді. Мұндай тәсіл мәдени «колонизацияның» алдын алады. Оқушы интернет арқылы Жүзжылдық соғыс пен Шекспирді тереңірек біліп, бірақ Алтын Орда тарихын немесе Абай мұрасын үстірт қана танитын жағдайға жол бермеу керек.

Діни және этикалық нормаларды ескеру де маңызды. Онлайн материалдар көбіне секулярлы батыстық мәдени үлгіге бейімделіп стандартталады. Ал Қазақстан – көпконфессиялы, дәстүрлі құндылықтары бар қоғам. Сондықтан кей тақырыптарда оқу материалының мазмұны тұрғысынан іріктеу, қажет болса түсіндірме беру, мәдени сезімтал оқыту тәсілін қолдану өзекті. Мәселен, биология немесе тарих бойынша ашық курстарда сезімтал мәселелер қозғалғанда, оны жергілікті аудиторияға түсінікті әрі қабылдауға ыңғайлы контексте талқылау керек. Бұл цензура емес, бұл жаһандық білімнің қоғамға сіңіп, қабылдануына көмектесетін педагогикалық тәсіл.

Қазақстандық бірқатар еңбектер жаһандық мәдени саясаттың мазмұнын қайта пайымдауды талап ететіні, бірақ бұл үдеріс біртұтас «әлемдік мәдениетті» қалыптастырмай, керісінше әртүрлі мәдениеттердің диалогы мен өзара ықпалдасуын күшейтетіні көрсетіледі [142]. Зерттеуде мәдени кеңістіктегі тәуекелдер мәдени бренд пен тарихи мұра, мәдени қауіпсіздік, ақпараттық технологиялардың ықпалы және өзге мәдени кодтар сияқты өлшемдер арқылы талданып, қоғамдағы құндылық қақтығыстар мен деструктивті көріністердің артуы арасындағы байланысты анықтаған. Бұл тұжырымдар қашықтықтан білім беру платформаларын мәдени концепт ретінде түсіндіруде маңызды. Себебі, цифрлық орта мәдени кодтарды тасымалдап қана қоймай, бірегейлік (identity), құндылықтық бағдарлар және ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін де айқындайды. Сондықтан білім беру кеңістігіндегі цифрлық трансформацияны талдауда тек технологиялық факторлармен шектелу жеткіліксіз. Бұл үдерісті мәдени тұрғыдан ұғынып, туындауы мүмкін қауіптерді, мәдениеттердің өзара ықпалдасуын және білім беру мазмұнын жергілікті жағдайға икемдеу тетіктерін қатар қарастыру қажет [142].

Қазақстандық авторлардың (С. Аубакирова, А. Жолдубаева, М. Манасова) білім беру үлгілерінің теориялық және әдістемелік негіздерін салыстырмалы талдауы жалпы педагогикалық тәжірибені тұтас түсіндіруге мүмкіндік береді және оны мәдениет, ғылым, қоғамдық ойдың генезисімен байланыстыра қарастыруға жол ашады. Авторлар әртүрлі әлемдік білім беру тәжірибелеріндегі модельдердің қызмет ету ерекшеліктерін талдай келе, қазіргі білім берудің сипатын айқындайтын өзіндік «координаттар жүйесі» бар деген қорытынды

ұсынады. Бұл жүйе, ең алдымен, елдің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін және білім беру саласындағы құқықтық реттеу логикасын ескеруді талап етеді. Сонымен қатар, қоғамдағы әлеуметтік топтардың арақатынасы (пайыздық құрамы) да білім беру моделінің ұйымдасуына және мазмұндық басымдықтарына ықпал ететін маңызды өлшем ретінде сипатталады. Мемлекет пен діни бірлестіктер арасындағы тарихи қалыптасқан қатынас бұл құрылымда бір мысал ретіндегі фактор деп аталып, жалпы талдауда басты назар қоғамның мәдени-әлеуметтік және институционалдық шарттарына аударылады [143].

Қазақстандағы қашықтан білім беруді глокализациялау тәжірибесі ұқсас жағдайдағы өзге елдер үшін де үлгі бола алады. Бұл үдерістің негізгі құрамдастары: цифрлық ортадағы екітілділік/көптілділік, жергілікті бақылаудағы ашық платформалар, ұлттық цифрлық контент және әлемдік пен жергіліктіні қатар ұстай алатын кадр даярлау. Бүгінге дейін жасалған қадамдар ұлттық білім беру желісін дамыту, курстарды жай ғана көшіріп қана қоймай, мәдениетімізге бейімдеу қағидасына берік екенін көрсетеді. Бұл Қазақстанға жаһандық прогрестің игілігін (жаңа технология, әдістеме, зерттеу деректері) алуға мүмкіндік беріп, бірақ елді өзгенің білім саласындағы өнімін ғана тұтынатын пассивті аудиторияға айналдырмайды. Мұндай тәсіл бір мәдениеттің екіншісін біржақты үстемдеу қаупін азайтып, керісінше цифрлық білім берудегі мәдени диалог идеясын алға шығарады.

Талдау негізінде білім беру жүйесінің әртүрлі деңгейлеріне бағытталған бірқатар ұсыныстар әзірлеуге болады. Бұл ұсыныстардың мақсаты – қашықтықтан білім беруді мәдени-бағдарлы тәсілге негіздеп жобалауды қамтамасыз ету, инклюзивтік және білім беру үдерістерін ұйымдастыруға қанағаттану деңгейін арттыру. Төменде қоғамдық саясат, білім беру ұйымдары, оқытушылар және платформа әзірлеушілері деңгейіндегі негізгі шаралар келтірілген:

Мемлекеттік саясат аясында цифрлық білім беру стратегияларына мәдени мазмұнды енгізу маңызды: көптілді, жергілікті контекске сай контент әзірлеу. Сондай-ақ тек инфрақұрылымды емес, цифрлық дағдыларды дамытуға да инвестиция салу қажет. Бұл ретте халықаралық тәжірибе маңызды болғанымен, оны ұлттық ерекшелікке бейімдеу басты шарт болып табылады .

Білім беру ұйымдары деңгейінде жаһандық және жергілікті мазмұнның үйлесімі қамтамасыз етілуі тиіс. Оқу бағдарламаларына жергілікті мысалдар енгізу, оқытушыларды мәдениетаралық педагогикаға даярлау, сондай-ақ қостілді академиялық ортаны қолдау – білім сапасын арттырудың негізгі тетіктері. Сонымен қатар, студенттердің әртүрлі әлеуметтік және мәдени тәжірибесін ескере отырып, кері байланыс негізінде оқу үдерісін жетілдіру қажет .

Оқытушылар деңгейінде мәдени рефлексия маңызды рөл атқарады. Педагог оқу тобының мәдени ерекшеліктерін ескеріп, оқыту стратегиясын соған бейімдеуі тиіс: бір жағдайда топтық жұмыс тиімді болса, басқа жағдайда жеке тапсырмалар басым болуы мүмкін. Онлайн ортада тұрақты коммуникация, түсінікті құрылым және қолдау көрсету студенттердің қанағаттануын арттырады.

Сонымен қатар, оқу мазмұнында жаһандық және жергілікті контекст арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажет.

Платформа мен контент әзірлеу деңгейінде мәдени-бағдарлы дизайн қағидалары жетекші орын алуы тиіс. Көптілді интерфейс, әртүрлі оқу стильдеріне бейімделген форматтар және жергіліктендіруге мүмкіндік беретін икемді құрылымдар білім алушылардың әртүрлі топтарына қолайлы жағдай жасайды. Мұндай жүйелерді әзірлеуде жергілікті пайдаланушылармен бірлескен жұмыс жүргізу олардың мәдени ерекшеліктерін дұрыс ескеруге мүмкіндік береді.

Осы ұсынымдар орындалса, білім беру жүйелері анағұрлым тұрақты әрі әділеттірек бола алады. Қашықтықтан білім берудің мәдени-бағдарлы дизайны тек қана студент қанағаттануын және оқу жетістігін арттырып қоймай, «өркениеттер диалогына» да ықпал етеді. Студент өз мәдени болмысының құрметтелгенін және оқу ортасында ескерілгенін сезінгенде, оның оқу мотивациясы мен өзара әрекетке дайындық деңгейі жоғарылайды. Жаһандық тұрғыда бұл технология «бәрін бір үлгіге түсіретін» құралға емес, керісінше әртүрлілікті сақтай отырып біріктіретін тетікке айналатын, көптүрлі әрі өзара сыйластыққа негізделген білім кеңістігінің қалыптасуына жол ашады.

Қорытындылай келе, қашықтықтан білім беруді ақпараттық қоғам жағдайында білімнің әлеуметтік мәнін қайта құратын мәдени концепт ретінде талдау маңызды деп айтуға толық негіз бар. Желілік қоғамда оқу үдерісі дәстүрлі аудитория шеңберінен шығып, үй, мобильді құрылғылар мен цифрлық платформалар арқылы іске асатын кеңістікке айналады. Уақыттық ұйымдасуы да өзгеріп, қатаң сабақ кестесінің орнына әр адамға бейімделген, үзік-үзік оқу ырғағы қалыптасады. Осындай өзгерістер білім берудің шекараларын қайта айқындауға әкеледі: жеке мен жария, ресми мен бейресми, оқу мен күнделікті өмір арасындағы айырмашылықтар көмескіленеді. Нәтижесінде, білім алушыдан өзін-өзі ұйымдастыру, оқу үдерсін дербес басқару және өзінің рөлін жаңаша түсіну талап етіледі [68, 304 б.]. Нәтижесінде цифрлық платформалар тек білімді жеткізетін құрал емес, оқу үдерісіне қатысуды заңды әрі мойындалған әрекет ретінде бекітетін жаңа реттеу тетігіне айналады. Бұрын аудиторияда қалыптасқан сабаққа қатысу шарттары енді платформаға тән қарапайым әрекеттер арқылы көрінеді: жүйеге кіру, камера мен микрофонды басқару, тапсырманы интерфейс арқылы жіберу, уақыты тіркелетін із қалдыру. Осындай цифрлық әрекеттер қатысу, жауапкершілік және үлгерім туралы түсініктерді өзгертеді. Нәтижесінде оқу үдерісі бұрынғыдай тек мазмұнмен емес, платформаның ішінде көрінетін белсенділік арқылы бағаланып, білім беру тәжірибесі деректерге негізделген бақылау мен өлшеуге көбірек тәуелді бола бастайды [144, 52 б.].

Бұл кеңістікте білім беру тек оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынаспен шектелмейді. Оны көрінбейтін, бірақ әсері айқын цифрлық құрылымдар бағыттап отырады. Платформаның ішкі логикасы студенттің оқу үдерісіндегі «цифрлық ізін» қалыптастырып, оның қатысуын санға, уақытқа, белгіге айналдырады. Әр қолданушының платформа жүйесінде өз тарихы, ізі, тәжірибесі жатыр деген ойды алға тартамыз.

Алайда платформалану мен цифрлық медиалану ешқашан мәдени салдардан тыс жүрмейді. Қашықтықтан білім беру жағдайында теңсіздік тек интернет пен құрылғыға қолжетімділікпен шектелмей, мәдени капитал мен күнделікті тәжірибелердің әркелкілігі арқылы тереңдейді. Үй жағдайында оқу көбіне жасырын білімге сүйенеді: платформа ережелерін түсіндіру, оқытушымен коммуникация жүргізу, өзін-өзі тәртіпке келтіру, отбасы ішіндегі оқу кеңістігін ұйымдастыру және қолдау желілерін мобилизациялау. Сондықтан ресурстар тең бөлінбеген ортада қашықтықтан білім беру кей топтар үшін мүмкіндікті кеңейтсе, кейбірі үшін мәдени және ұйымдастырушылық кедергілерді күшейтетін ортаға айналуы ықтимал [145]. Сонымен қатар білім берудің «деректенуі» күшейген сайын, платформалардың үздіксіз цифрлық із өндіруі мониторинг пен басқарудың жаңа формаларын кеңейтеді; платформада көріну ресурсқа айналып, тұрақты байланысы мен қолдаушы ортасы бар білім алушылар институционалдық тұрғыдан көбірек «көрінуі» мүмкін. Ал қандай да бір шектеуі барлар өзгеше интерпретациялану қаупіне ұшырайды. Бұл динамика кең мағынада дерекке негізделген билік пен бақылаудың өсуін сипаттайтын еңбектермен де үндеседі.

Қорытындылай келе, қазіргі кезеңде қашықтықтан білім беру тек білім жеткізудің жаңа тәсілі ретінде емес, бүкіл білім беру жүйесінің мәнін қайта пайымдауға итермелейтін мәдени құбылыс ретінде көріне бастады. Білім алу енді белгілі бір орынмен немесе уақытпен шектелмейді, ол адамның күнделікті өмірімен астасқан, үздіксіз жүретін тәжірибеге айналды. Осындай өзгеріс білім берудің мазмұнын ғана емес, оған игеру логикасын, оқу тәртібін және бұл ортада білім алушының өзін қалай қабылдайтынын да өзгертеді. Нәтижесінде білім беру кеңістігі әлеуметтік институттан гөрі мәдени ортаға көбірек ұқсай бастайды. Бұл үдерісті мәдениеттанулық тұрғыдан түсіндіру білім беруді мәдени концепт ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Өйткені онлайн ортада білім тек игерілмейді, сонымен қатар мағына, құндылық және мінез-құлық үлгілері бірге қалыптасады. Сонымен бірге, оқу әрекеті жеке тәжірибеден гөрі желілік өзара әрекет формасына ауысып, білім алушыны кең ауқымды цифрлық қауымдастықтың қатысушысына айналдырады.

Жаһандық деңгейде онлайн білім берудің кең таралуы әртүрлі елдердегі оқу тәжірибелерін бір-біріне жақындатып, ортақ үлгілердің қалыптасуына жол ашты. Бұл бір жағынан тиімділік пен қолжетімділікті арттырса, екінші жағынан білім беру үдерісін белгілі бір стандарттарға тәуелді етеді. Осындай стандарттар көбіне көзге көрінбейтін түрде таралып, «қалай оқу керек», «қалай қатысу керек» деген сұрақтарға бір ғана дұрыс жауап бардай әсер қалдырады. Алайда әр қоғамның өзіне тән оқу мәдениеті, қарым-қатынас нормалары мен күту деңгейі бар екенін ескерсек, мұндай біріздендіру әрдайым үйлесімді нәтиже бере бермейді. Осы тұрғыда жаһандық білім беру кеңістігі мәдени гегемония элементтерін де қамтуы мүмкін, яғни белгілі бір оқу стилі мен таным тәсілдері әмбебап норма ретінде ұсынылады. Бұл жағдай білім берудің мәдени асимметриясын күшейтіп, кейбір топтардың тәжірибесін шетке ығыстыру қаупін арттырады. Сондықтан онлайн білім беруді талдауда глокализация ұстанымы

маңызды, яғни жаһандық модельдер мен жергілікті тәжірибелердің өзара ықпалдасуы назарға алынуы тиіс.

Онлайн платформалар осы үдерістің өзегіне айналып отыр. Олар тек техникалық құрал ғана емес, білім беруді ұйымдастырудың белгілі бір мәдени логикасын өзімен бірге алып жүреді. Мысалы, тапсырмалардың құрылымы, бағалау жүйесі, коммуникация форматы – мұның бәрі белгілі бір педагогикалық дәстүрге негізделген. Сол себепті бір елде тиімді жұмыс істейтін жүйе басқа ортада түсінбеушілік немесе қолайсыздық тудыруы мүмкін. Бұл жерде мәселе технологияның жетілмегендігінде емес, оның ішінде жасырын тұрған мәдени алғышарттардың ескерілмеуінде. Сонымен қатар, платформалар білім беру үдерісіне ықпал ететін белсенді актор ретінде көрінеді: интерфейс, алгоритм, бағалау панелі сияқты элементтер оқу тәртібін қалыптастырады. Яғни платформа білім беруді тек ұйымдастырып қана қоймай, оның нормаларын, ритмін және қатысу формаларын да реттейді.

Осындай жағдайда мәдени айырмашылықтар онлайн оқу тәжірибесіне тікелей әсер етеді. Кейбір ортада білім алушыдан дербестік пен белсенділік күтілсе, енді бір жерде айқын бағыт пен құрылым маңыздырақ саналады. Егер оқу ортасы осы күтулерге сәйкес келсе, студент өзін сенімді сезініп, оқу үдерісіне белсенді қатысады. Ал керісінше жағдайда, яғни мәдени сәйкессіздік туындағанда, қызығушылықтың төмендеуі немесе шеттетілу сезімі байқалады. Сондықтан онлайн білім беруді ұйымдастыруда мәдени контексті ескермеу оның сапасына тікелей әсер етеді. Бұл құбылысты идиомәдениет деңгейінде де түсіндіруге болады. Бұл «әр оқу тобы өзіне тән қарым-қатынас стилін, ішкі нормаларын қалыптастырады, ал цифрлық орта бұл үдерісті жылдамдатады» дегенді білдіреді. Нәтижесінде онлайн оқу тек білім алу кеңістігі емес, жаңа кибермәдени тәжірибелер қалыптасатын әлеуметтік алаңға айналады.

Сонымен қатар, цифрлық теңсіздік мәселесі тек интернет пен құрылғыға қолжетімділікпен шектелмейді. Бұл – адамдардың цифрлық ортада әрекет ету қабілеті, оқу дағдылары және мәдени капиталымен тығыз байланысты күрделі құбылыс. Яғни бірдей техникалық мүмкіндік болғанның өзінде, оны тиімді пайдалану деңгейі әртүрлі болуы мүмкін. Сондықтан қашықтықтан білім беруді дамыту адамдардың цифрлық мәдениетін қалыптастырумен қатар жүруі қажет. Бұған қоса, цифрлық теңсіздік әлеуметтік стратификацияның жаңа формаларын тудырып, білім беру нәтижелеріндегі айырмашылықтарды тереңдетуі мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, білім беру саясаты техникалық қолжетімділікті қамтамасыз етумен шектелмей, мәдени және когнитивтік ресурстарды теңестіруге бағытталуы тиіс.

Жаһандық тәжірибені қабылдау барысында тағы бір маңызды мәселе – жергілікті бірегейлікті сақтай білу. Егер сырттан келген үлгілер сын көзбен қаралмай, сол күйінде енгізілсе, олар жергілікті білім беру дәстүрін әлсіретіп, мәдени алшақтықты күшейтуі мүмкін. Ал керісінше, жаһандық мүмкіндіктерді жергілікті мазмұнмен ұштастыра алған жағдайда, білім беру жүйесі байып, икемді бола түседі. Бұл жерде негізгі ұстаным – сыртқы тәжірибені көшіру емес, оны өз мәдени кеңістігіңе бейімдеп, жаңа сапаға айналдыру. Мұндай тәсіл

аккультурация үдерісінің теңгерімді моделін қалыптастырып, білім берудің ұлттық ерекшеліктерін сақтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жергілікті мәдени кодтарды сақтау білім алушының өзіндік идентификациясын нығайтып, оқу үдерісінің мағыналылығын арттырады.

Осылайша, қашықтықтан білім беру қазіргі таңда тек техникалық жаңалық емес, мәдени трансформацияның айқын көрінісі деп айта аламыз. Ол білім беру үдерісіндегі қатынастарды, құндылықтарды және нормаларды қайта қалыптастырып, жаңа мәдени шындық туғызады. Сондықтан бұл құбылысты түсіну үшін оны мәдениет, қоғам және адам тәжірибесімен тығыз байланыста қарастыру қажет. Сонымен бірге, қашықтықтан білім беруді мәдени феномен ретінде талдау оның болашақ даму бағыттарын болжауға мүмкіндік береді, өйткені дәл осы кеңістікте білім, мәдениет және технология тоғысында жаңа әлеуметтік формалар қалыптасуда.

3 ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ КОНЦЕПТІ РЕТІНДЕ

3.1 Қазақстанда қашықтықтан білім беруді қабылдау мен іс-тәжірибенің ұлттық-мәдени ерекшеліктері

Жаһандану үдерісі біртұтас әлемдік кеңістіктің қалыптасуын көздесе, сонымен қатар мәдениеттің ажырамас құрамдастары ретінде даралық пен бірегейлікке ұмтылыс та күшейе түсті. Бұл екі үрдіс – унификация мен индивидуализация – қазіргі қоғамның мәдени динамикасын айқындайтын өзара байланысты құбылыстар ретінде ғылыми дискурста аса өзекті.

Әлемдік қауымдастықты құрап отырған ұлттық мемлекеттер мен аймақтардың бір-біріне өзара тәуелділігінің артуы, олардың жалпыға ортақ экономикалық, саяси және мәдени ережелері бар бір жүйеге бірте-бірте тартылуы, интеграциялануы дендеп бара жатқан ғаламданудан тыс қала алмайтынымыз белгілі. Жаһандану жөніндегі түрлі көзқарастар болса да, күшті ел әлсіз елге басымдық көрсете алмайтын, барша адамзат жатырқамайтын мәдени ғаламдастыру негізінде жергілікті ұлттық дәстүрлер мен ерекшеліктерді сақтай отырып, өзге өркениеттен, өзге мәдениеттен талғап-таңдап, іріктеп, әлемдік мәдениетте лайықты орны бар, біртұтас ұлттық мәдени кеңістік қалыптастырған ләзім.

Осыған сәйкес, Қазақстанда мәдени даму моделіне бағытталған жалпы мемлекеттік саясаттың құралына енетіндер:

– қоғамның жан-жақты дамуының алғы шарты болып табылатын мәдениет тәуелсіздігін сақтау;

– қоғамның негізгі субъектісі мен объектісі ретіндегі адамның жеке тұлғалық құндылықтары мен шығармашылық дамуын бағалау;

– қоғамның адамгершілік (діни, моральдық) және интеллектуалдық ресурстарын дамыту мен қайта қалпына келтіру жөніндегі қамқорлығын жүзеге асыру. Бұл бақылау орнату үшін мемлекетке орынды механизмдерді жасауға мүмкіндік береді;

– қоғамның жоғары дәстүрлі-моральдық құндылықтар мен этникалық нормаларға жетуі;

– негізгі ұлт қазақ халқының мәдени құндылықтарын басшылыққа алу және оны басқа ұлт өкілдерінің қабылдап, бейімделуін реттеу арқылы ұлттық модельді қалыптастыру және т.б. [146].

Жалпы білім беру жүйесінің алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі – білім алушының қайталанбас тұлғалық болмысын қалыптастыру. Алайда бұл мақсат индустриалдық кезеңге тән технократиялық, стандарттауға негізделген жаппай білім беру моделінің қағидаларымен қайшылыққа түседі. Сондықтан қазіргі жағдайда білім беру мазмұны мен әдістері тұлғаның шығармашылық, сыни және дербес ойлау қабілеттерін дамытуға бағытталып, оның жеке әлеуетін ашуға негізделуі тиіс [147].

Қазіргі кезеңде әрбір мемлекет білім беру саясатын елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің стратегиялық бағыты ретінде қарастырады. Осыған байланысты білім сапасы ұғымы да жаңа мазмұнға ие болып, «мақсатқа сәйкес сапа» ретінде түсіндіріледі. Өйткені білім беру мақсаттары мен міндеттерін айқындау қоғамдағы әлеуметтік-мәдени өзгерістердің маңызды индикаторы болып табылады.

Мысалы, Қазақстан Республикасының 2016–2020 және 2020–2025 жылдарға арналған білім беру мен ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламаларын салыстыру белгілі бір мазмұндық трансформацияларды айқындауға мүмкіндік береді.

– Бірінші бағдарламада негізгі мақсат «білім беру мен ғылымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру, экономиканың тұрақты өсуі үшін адами капиталды дамыту» ретінде белгіленсе [148];

– Кейінгі бағдарламада «қоғамда сұранысқа ие дағдылар мен рухани-адамгершілік құндылықтарды меңгерген тұлғаны дамытуға бағытталған біліммен халықты қамтамасыз ету» басымдыққа ие болды [149].

Бұл өзгерістер білім беру сапасын түсінудің екпіні ауысқанын көрсетеді. Бұрын білім беру нәтижелерінің төмендігі көбіне білім алушылардың қабілетімен немесе мотивациясының жеткіліксіздігімен түсіндірілсе, қазіргі таңда басты назар педагогикалық жағдайларға аударылуда. Яғни білім беру жүйесі, ең алдымен, әрбір оқушының жеке білім алу траекториясын анықтауға мүмкіндік беретін қолайлы орта қалыптастыруы тиіс [138].

2020–2026 жылдар аралығы Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесінде қашықтықтан білім беру технологияларын кең ауқымда енгізумен сипатталатын терең құрылымдық өзгерістер кезеңі болды. Бұл өзгерістер білім беруді ұйымдастырудың тек техникалық құралдарын ғана емес, оның мазмұнын, басқару тетіктерін және академиялық өзара әрекет мәдениетін де қайта қарауға алып келді. Аталған үдерісті 2020 жылғы көктемде басталған COVID-19 пандемиясы айтарлықтай жеделдетті: эпидемиологиялық жағдайға байланысты жоғары оқу орындары қысқа мерзім ішінде дәстүрлі білім беру форматынан толықтай онлайн білім беру режиміне көшуге мәжбүр болды. Нәтижесінде қашықтықтан білім беру бұрынғыдай қосымша немесе баламалы құрал емес, білім беру жүйесінің негізгі жұмыс формасына айналды.

Пандемияға дейінгі кезеңде қашықтықтан білім беру технологияларының қолданылу ауқымы шектеулі болды және күндізгі бөлімде оқитын студенттердің өте аз бөлігін ғана қамтыды (жалпы контингенттің 1%-ынан аз). Алайда 2020 жылғы 16 наурыздан бастап еліміздегі барлық жоғары оқу орындарының онлайн форматқа жаппай көшуі білім беру жүйесінің институционалдық дайындық деңгейін нақты сынақтан өткізді. Білім беру саласындағы уәкілетті органның мәліметтеріне сәйкес, университеттердің шамамен 30%-ы бұл форматқа алдын ала бейімделіп үлгерген, ал қалғандары қысқа мерзім ішінде жаңа жағдайға икемделді. Жалпы алғанда, көшу үдерісі салыстырмалы түрде тұрақты өтті. Оқу үдерісін ұйымдастыруда Canvas, Univer, Platonus сияқты әртүрлі цифрлық платформалар қолданылып, айтарлықтай жүйелік ақауларға жол берілген жоқ.

Бұл жағдай жоғары білім беру ұйымдарының цифрлық бейімделу әлеуетінің жеткілікті деңгейде екенін көрсетті.

Мемлекеттік деңгейде де жедел және кешенді шаралар қабылданды. Қашықтықтан білім беру сапасын қамтамасыз ету мақсатында әдістемелік ұсынымдар әзірленіп, министрлік деңгейінде бірқатар нормативтік-құқықтық актілер қабылданды. Бұл құжаттар оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа талаптарын, бағалау жүйесінің ерекшеліктерін және академиялық адалдық қағидаларын нақтылауға бағытталды. Нәтижесінде қашықтықтан білім беру тек уақытша дағдарыстық жауап ретінде емес, жоғары білім беру жүйесінің тұрақты институционалдық элементі ретінде орныға бастады.

Дағдарыс кезеңінде жинақталған тәжірибе кейінгі жылдары цифрлық инфрақұрылымды жүйелі түрде дамытуға, білім беру платформаларын жетілдіруге және онлайн мен дәстүрлі білім беруді ұштастыратын аралас модельдерді енгізуге негіз болды. Сонымен қатар бұл кезең білім беру кеңістігінің шекараларын қайта пайымдауға мүмкіндік берді. Оқу үдерісі нақты аудиториямен шектелмей, цифрлық ортаға ауысып, уақыт пен кеңістікке тәуелділікті әлсіретті. Осылайша, қашықтықтан білім беру Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесінде жаңа ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастырып, білім берудің мазмұны мен формасын жаңғыртудың маңызды тетігіне айналды.

Сонымен қатар, 2022 жылы онлайн білім беру формасының ресми түрде заңдастырылуы да жоғары білім беру жүйесіндегі өзгерістердің жаңа кезеңін айқындады. Бұған дейін қазақстандық тәжірибеде «қашықтықтан білім беру» ұғымы көбіне сырттай оқу формасына цифрлық элементтерді енгізумен шектелсе, жаңа реттеуші нормалар онлайн білім беруді күндізгі оқумен теңестірілген, дербес әрі толыққанды білім алу формасы ретінде бекітті. Бұл қадам қашықтықтан білім беруді уақытша немесе қосалқы құрал деңгейінен шығарып, оны институционалдық тұрғыдан дербес білім беру моделі ретінде мойындаудың маңызды көрінісі болды.

Ғылым және жоғары білім министрлігінің деректеріне сәйкес, онлайн білім беру бағдарламаларын іске асыру үшін жоғары оқу орындарына арнайы лицензия алу талабы енгізілді. 2025 жылдың ақпан айындағы жағдай бойынша мұндай лицензияны тек Satbayev University алған, ал өзге жоғары оқу орындары тиісті талаптарға сәйкес дайындық жұмыстарын жүргізу кезеңінде болды. Бұл дерек онлайн білім беруді енгізу үдерісінің біркелкі жүрмегенін және оның жүзеге асуы жоғары оқу орындарының ресурстық мүмкіндіктері мен стратегиялық басымдықтарына тікелей тәуелді екенін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, онлайн білім беру формасының институционалдануы Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесінің цифрлық трансформациясын жаңа сапалық деңгейге көтерген маңызды қадам ретінде бағалануы мүмкін [101, 104 б.]. Онлайн бағдарламалардың пилоттық жобалары да басталды: 2022-2023 оқу жылының екінші жартыжылдығында онлайн білім беру 5 жоғары оқу орнында (жалпы санының 5%-ы) енгізіліп, бакалавриаттың 26 бағдарламасы бойынша 1938 студентті қамтыды. Салыстыру үшін айтсақ, бұл көрсеткіштер әзірге дәстүрлі

қашықтан бағдарламалар ауқымынан едәуір төмен. Дегенмен онлайн-форманың іске қосылуы қашықтықтан білім берудің институционалдану үрдісі күшейіп, оған деген сенімнің біртіндеп артып келе жатқанын аңғартады.

Қарастырылып отырған кезеңде Қазақстанда жоғары білім беру жүйесіндегі қашықтықтан білім беруді реттейтін нормативтік-құқықтық негіз едәуір жаңартылды. 2020 жылғы сәуірде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2015 жылғы №137 бұйрыққа (қашықтықтан білім беру технологияларын қолдана отырып оқуүдерісін ұйымдастыру қағидалары) өзгерістер енгізіп, пандемия кезіндегі төтенше жағдай жағдайында жоғары оқу орындарының толықтай онлайн режимге көшуін құқықтық тұрғыдан бекітті [102]. Ресми құжатқа сәйкес, жоғары оқу орындарына қашықтықтан технологиялар пайдаланылған жағдайда оқу жүктемесінің нормаларын өздері айқындауға мүмкіндік берді және эпидемия сияқты төтенше жағдай туындағанда, уәкілетті органмен келісу арқылы, білім беруді қашықтықтан форматта ұйымдастыру міндетін жүктеді.

Кейінгі өзгерістер заң деңгейінде бекітілді. 2022 жылы қабылданған заңнамалық түзетулер жоғары білім жүйесіне дәстүрлі күндізгі форматпен қатар онлайн оқыту нысанын ресми түрде енгізді. Ендігі кезекте университет толық онлайн бағдарламаларды іске асыру үшін бөлек лицензия алуы тиіс. Онлайн білім беруді енгізгісі келетін білім беру ұйымдарына қойылатын талаптар Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің бұйрығымен айқындалып, цифрлық инфрақұрылым, кадрлық әлеует және білім беру үдерісінің сапасын қамтамасыз етуге қатысты талаптарды қамтиды. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің өкілі Г. Джарасованың айтуынша, онлайн білім беруді ұйымдастыру үшін университет платформалардың, мониторинг жүйелерінің бар екенін, сондай-ақ қашықтықтан оқитын студенттердің әлеуметтік ортаға кірігуін қолдайтын мүмкіндіктерді қоса алғанда, жалпы цифрлық дайындығын дәлелдеуі қажет [103, 178 б.].

Қазақстандағы қашықтықтан білім беру жағдайын «жаһандық пен жергілікті » деген қарапайым анықтамамен түсіндіру жеткіліксіз. Қашықтықтан білім беруді мәдениеттанулық талдау оны мағыналар өндірілетін және қайта құрылатын кеңістік ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Ел бір жағынан қарқынды цифрлық жаңғыруды бастан өткерсе, екінші жағынан айқын аумақтық, тілдік және мәдени әркелкілікті сақтап отыр. Сондықтан қашықтықтан білім беру біртекті «ұлттық ортада» емес, ресурстар мен мүмкіндіктер тең бөлінбеген күрделі мәдени-әлеуметтік кеңістікте жүзеге асады.

Мәдениеттанулық талдау тұрғысынан қарастырсақ, аумақтық теңсіздік тек географиялық айырмашылық емес, мәдени тәжірибелердің әркелкі таралуының көрінісі. OECD зерттеулері ауыл мектептеріндегі инфрақұрылымдық және кадрлық мәселелермен қатар, білім сапасының да жүйелі түрде төмен екенін көрсетеді [150, 142б.]. Бұл айырмашылықтарды тек ресурстар тапшылығымен емес, білімге деген қатынас, оқу тәжірибесінің ұйымдасуы және мәдени капитал деңгейімен байланыстыра түсіндіру қажет [151]. Осылайша, қашықтықтан білім беру бұрыннан бар әлеуметтік стратификацияны жаңа формада қайта өндіреді.

Қазақстандағы білім беру коммуникациясы да мәдени кодтармен айқындалады. UNESCO деректері дәстүрлі мектеп мәдениетінде мұғалім беделі мен иерархиялық қатынастардың басымдығын көрсетеді. Мәдениеттанулық тұрғыдан бұл – білім беру кеңістігінің рәміздік құрылымы. Ұлттық мәдениетімізде мұғалім тек білім жеткізуші емес, легитимді мәдени авторитет. Онлайн форматқа көшкенде дәл осы рәміздік құрылым трансформацияға ұшырайды. Физикалық аудитория жойылған кезде педагогикалық беделавтоматты түрде берілмейді, ол жаңа цифрлық коммуникация формаларында қайта қалыптасады.

Дәстүрлі қазақ қоғамында білім беру қазіргі жүйелердегідей орталықтандырылған сипатта болмағанымен, оның қоғамдық өмірдегі рөлі айрықша болды. Ол білімді, дағдыларды және өмірлік құндылықтарды ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің негізгі тетігі қызметін атқарды. Көшпелі өмір салты жағдайында білім берудің басты әдісі ауызша дәстүрге негізделіп, бұл халықтың мәдени жады мен рухани мұрасын сақтауға мүмкіндік берді.

Қазақтардың халықтық білім беру жүйесі негізінен ауызша білім беру формасына сүйенді. Әңгімелер, мифтер, ертегілер, жырлар, мақал-мәтелдер балаларды тәрбиелеудің маңызды құралы болды. Бұл формалар арқылы өмірлік тәжірибе, моральдық қағидалар мен әлеуметтік нормалар беріліп отырды. «Қобыланды батыр», «Алпамыс батыр» сияқты эпостарды жаттап айту балалардың есте сақтау қабілетін, ойлау жүйесін және тіл мәдениетін дамытуға ықпал етті.

Ежелгі қазақ қоғамында білім берудің негізгі орталығы – отбасы болды. Ата-аналар мен отбасының үлкендері балаларды тұрмысқа бейімдеп, дәстүрлер мен құндылықтарды үйретті. Қауым ішінде білім беру ортақ әдет-ғұрыптар мен ритуалдарға қатысу арқылы жүзеге асты, бұл мәдени сабақтастықты қамтамасыз етті.

Сонымен қатар, қазіргі реформалар білім беруді оқушыға бағытталған модельге көшіруге ұмтылады. Дүниежүзілік банк зерттеулерінде білім алушыға бағдарланған тәсілдердің енгізілуі, сыни ойлау мен интерактивті оқытудың дамуы көрсетіледі [152]. Алайда мәдениеттанулық талдау бұл өзгерістердің біржақты емес екенін көрсетеді: олар орталықтандырылған басқару, бақылау мәдениеті және дәстүрлі иерархиялық қатынастармен қатар өмір сүреді. Нәтижесінде қашықтықтан білім беру бірнеше мәдени логикалардың, атап айтсақ, дәстүрлі, бюрократиялық және жаһандық цифрлық мәдениеттердің тоғысқан кеңістігіне айналады.

Эмпирикалық деректер бұл трансформацияны нақтырақ көрсетеді. Онлайн білім беру жағдайында коммуникация әлсіреп, кері байланыс формалары өзгереді, ал отбасының рөлі күшейеді. Мұғалім мәртебесі бұрынғыдай институционалдық позициямен ғана емес, цифрлық ортадағы белсенділігімен, коммуникациялық стилімен анықталады. Оқытушының рөлі дәстүрлі білім жеткізуші функциясымен шектелмей, оқу үдерісін ұйымдастыратын медиатор және білім алушылардың танымдық белсенділігін қолдайтын фасилитатор сипатқа ие болады.

Бұл үдерісті П. Бурдье теориясы арқылы түсіндірер болсақ, оның мәні мәдени капиталдың тең бөлінбеуімен байланысты [4, 261 б.]. Онлайн білім беру жағдайында оқу тәжірибесін ұйымдастыру, өзін-өзі реттеу және цифрлық мәдениетке бейімделу қабілеті шешуші рөл атқарады.

Дүниежүзілік банк деректері Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық әлсіз топтардың білім алу мүмкіндігі шектеулі екенін көрсетеді [153; 154, 290 б.]. Мәдениеттанулық тұрғыдан бұл айырмашылық тек табыс деңгейімен емес, тілдік орта, отбасылық мәдени тәжірибе және білімге деген көзқараспен де байланысты. Пандемия кезеңінде бұл айырмашылықтар одан әрі тереңдеген.

Сол сияқты, UNICEF зерттеулері интернет сапасының білім беру нәтижелеріне тікелей әсер ететінін дәлелдейді [155]. Бірақ мәдениеттанулық талдау бұл мәселені кеңірек түсіндіреді. Инфрақұрылым тек техникалық ресурс емес, білімге қатысудың мәдени шарты. Яғни, желіге қосылу мүмкіндігі бар болғанымен, ол әрқашан толыққанды білім тәжірибесіне айнала бермейді. Жергілікті қазақстандық контексте бұл үдеріс әлеуметтік теңсіздік, мәдени нормалар және жаһандық цифрлық ықпалдардың қиылысында қалыптасып, білім беру тәжірибесінің жаңа мәдени моделін түзуде.

Цифрлық теңсіздік қолданушы дағдылары деңгейінде де сақталып отырғанын айта кету маңызды. OECD жүзеге асыратын PIAAC (Programme for the International Assessment of Adult Competencies) деректері Қазақстан бойынша ауылдық жерлерде ересектердің цифрлық дағдыларының төмен деңгейі ұзақ уақыт өзгеріссіз сақталып отырғанын көрсетеді [138]. Бұл жағдай білім беру саласында маңызды фактор саналады. Өйткені үй жағдайындағы онлайн білім беру кезінде ата-аналар мен үлкендердің цифрлық құзыреттілігінің төмендігі білім берудегі дәнекерлік құзыреттің жетіспеушілігіне әкеледі. Осы тұрғыдан алғанда, отбасы ортасы білім беру инфрақұрылымының жасырын, бірақ шешуші бөлігіне айналады.

Бұл мәселеге мәдениеттанулық талдау тұрғысынан қарасақ, отбасы тек әлеуметтік институт емес, білім беру тәжірибесін ұйымдастыратын мәдени ортаның бөлігі ретінде көрінеді. Цифрлық ортада дәл осы мәдени орта баланың оқу стратегияларын, мотивациясын және өзіндік тәртібін айқындайды. Яғни, білім беру теңсіздігі тек мектеп немесе платформа деңгейінде емес, күнделікті мәдени тәжірибелер деңгейінде қалыптасады.

Сол сияқты, тілдік өлшем де теңсіздіктің маңызды қабаты болып табылады. Қазақстанға тән көпқабатты тілдік жүйеде қазақ, орыс және ағылшын тілдері білім беру мобильділігі мен рәміздік капиталдың әртүрлі деңгейлерін білдіреді. UNESCO зерттеулерінде көптілді ортада білімге қолжетімділік тілдік ресурстармен тығыз байланысты екені көрсетіледі [138]. Қашықтықтан білім беру жағдайында бұл мәселе одан әрі күшейеді. Бізде әртүрлі тілдерде сапалы цифрлық контентке қолжетімділік тең емес. Әмбебап онлайн материалдар жергілікті мәдени бейімдеусіз білім алушыларға белгілі бір деңгейде шектеулер туындатады. Демек, қазақ тіліндегі сапалы контенттің тапшылығы тек тіл мәселесі емес, білім беру теңсіздігінің нақты факторына айналады.

Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстандағы цифрлық алшақтықты тек интернетке қосылу мүмкіндігімен емес, мәдени тұрғыдан маңызды білімге қолжетімділік айырмашылығы ретінде түсіндіру қажет. Тіл – тек коммуникация құралы емес, білімге ену арнасы, ал тілдік капитал білім алу мүмкіндігін кеңейтетін немесе шектейтін фактор ретінде әрекет етеді.

Адам белгілі бір қоғамда дүниеге келіп, сол қоғамның тілін меңгеру арқылы оның мәдени кеңістігіне енеді. Демек, әлемді қабылдау мен түсіну тәсілдері де сол тілде қалыптасқан мағыналық жүйелер арқылы жүзеге асады.

Қашықтықтан білім беру жағдайында бұл үдеріс жаңа сипатқа ие болады. Онлайн ортада тіл тек ақпарат жеткізу құралы ғана емес, мәдени кодтарды тасымалдаушы және қайта құрастырушы құралға айналады деп санаймыз. Әсіресе ұлттық мәдени ерекшеліктерді сақтау мен жеткізуде тілдің рөлі күшейеді. Өйткені цифрлық білім беру кеңістігі бір жағынан жаһандық мазмұнды таратуға мүмкіндік берсе, екінші жағынан ұлттық мазмұнды әлсірету қаупін де тудырады.

Тіл жеке тұлғаның ғана емес, әлеуметтік және ұлттық бірегейліктің де негізін құрайды. Ортақ тіл арқылы адамдар «біз» және «басқалар» арасындағы шекараны айқындайды. Біздің ойымызша, егер білім беру мазмұны мен коммуникациялық тәжірибелер ұлттық тіл мен мәдени контекске негізделсе, онда ол тұлғаның мәдени сәйкестенуін нығайтады.

Қазақстанда жүргізілген зерттеулердің бірінде виртуалды қатысымдағы тілдік этикеттің технологиялық, эмоциялық-әлеуметтік және мәдени-құндылық деңгейлері атап көрсетіледі. Цифрлық ортада қарым-қатынас формасы өзгергенімен, ұлттық сөйлеу әдебі толық жоғалып кетпейді, керісінше жаңа платформа логикасына бейімделіп, ықшамдалған әрі визуалды сипатта көрініс табады. Зерттеу нәтижесінде қазақтілді виртуалды кеңістікте дәстүрлі амандасу, алғыс айту, ізет білдіру үлгілері цифрлық форматта сақталатыны айтылады. Мысалы, «Сәлеметсіз бе?» сияқты ресми амандасу формалары кей жағдайда «Сәлем👋» түрінде қысқарып беріледі, ал «Рақмет» сөзі 😊 немесе 🙏 белгілерімен толықтырылып, сыпайылықтың визуалды-рәміздік баламасына айналады. Сол сияқты «Ассалаумағалейкум» тәрізді ұлттық-діни реңкі бар амандасу формалары да онлайн кеңістікте қолданылып, қазақы сөйлеу әдебінің цифрлық ортада бейімделіп өмір сүретінін көрсетеді .

Бұл құбылысты басқа тілдік-мәдени кеңістіктермен салыстырғанда, қазақ виртуалды қатысымының өзіндік ерекшелігі айқындала түседі. Ағылшынтілді ортада «Hi», «OK», «BB» сияқты қысқа, функционалды кодтар басым болса, қазақтілді ортада қысқарту болғанымен, сыпайылық пен құрмет мәні толық жойылмайды. Яғни қазақ цифрлық коммуникациясында жылдамдық пен ықшамдыққа ұмтылыс ұлттық сөйлеу мәдениетін ығыстырмай, онымен қатар өмір сүреді [156, 84 б.].

Жаһандану үдерісімен қатар жүретін цифрландыру тілдік өзгерістердің негізгі қозғаушы күшіне айналып отыр. Интернет кеңістігінде жаңа ұғымдар мен құбылыстардың пайда болуы тілде жаңа атаулардың қалыптасуына алып келеді. Бұл құбылыс қазақ тіліне де тікелей әсер етеді: IT саласына қатысты терминдер,

әлеуметтік желіге тән лексика, ағылшын тілінен енген кірме сөздер күнделікті қолданысқа еніп, тілдік жүйенің бір бөлігіне айналып келеді. Мысалы, «чатбот», «стрим», «хайп», «краш», «фейк» сияқты сөздер бастапқыда бөтен тілдік элемент ретінде қабылданса, қазіргі таңда қазақтілді виртуалды коммуникацияның тұрақты бірліктеріне айналған.

Сонымен қатар жаһандану тек тілдік бірліктердің алмасуымен шектелмейді, ол тілдердің гибридтенуіне алып келеді. Қазақтілді ортада ағылшын және орыс тілдерінен енген элементтер жергілікті тілдік жүйеге бейімделіп, жаңа «цифрлық диалектілердің» қалыптасуына негіз болады. Мысалы, «краш», «фидбек» сияқты сөздер қазақ тілінің грамматикалық жүйесіне икемделіп қолданылады. Бұл құбылыс тілдің әлсіреуін емес, керісінше оның бейімделу қабілетінің жоғары екенін көрсетеді.

Виртуалды коммуникация мәдениетінің тағы бір маңызды қыры – цифрлық сәйкестіктің қалыптасуы. Пайдаланушылар мәтін, эмодзи, мем және визуалды элементтер арқылы өзін тұлға ретінде танытады. Бұл жерде тіл тек ақпарат жеткізу құралы емес, өзін-өзі көрсету механизміне айналады. Мысалы, жастар арасында мемдер мен қысқа видеолар арқылы пікір білдіру кең таралған болса, аға буын өкілдері мәтіндік коммуникацияны көбірек қолданады. Бұл ұрпақаралық мәдени айырмашылықтардың цифрлық ортада да сақталатынын көрсетеді.

Платформалар да мәдениет қалыптастырушы фактор ретінде көрінеді. Әрбір цифрлық платформа өзіндік «қатысым мәдениетін» қалыптастырады. Мысалы, TikTok қысқа бейне, тренд және хэштег мәдениетін дамытса, Twitter қысқа мәтін мен аббревиатураларға негізделген дискурс қалыптастырады, ал Instagram визуалды коммуникацияға басымдық береді. Бұл платформалар тек құрал емес, олар тілдік және мәдени тәжірибені бағыттайтын медиаторлар болып табылады [157].

Дәстүрлі қазақ қоғамында қалыптасқан туыстыққа, таныстыққа және бейресми байланыстарға негізделген қарым-қатынас үлгілері қазіргі цифрлық кеңістікте де жаңа формада көрініс табуда. Соның айқын мысалдарының бірі – «Сәке–Бәке–Мәке»; «өзіміз», «өзіміз отырып шай ішейік», «өзіміз ғой»; «қазақ еліне + 1 батыр/ару»; 4-жүз. «Сәке, Бәке, Мәке» есімдері нақты тұлғаларды емес, белгілі бір әлеуметтік модельді, яғни бейресми ықпал, жеке байланыс арқылы мәселе шешу тәжірибесін білдіретін жинақталған мәдени образ ретінде қолданылады. Виртуалды коммуникацияда бұл құбылыс мемдер, қысқа видеолар, комментарийлер арқылы ирония, сын немесе әзіл түрінде жиі беріледі. Яғни «Сәке–Бәке–Мәке» бейнесі қазіргі интернет-дискурста ұлттық мәдени кодтың бір түрі ретінде қызмет етіп, қоғамдағы бейресми қатынастар жүйесін қысқа әрі түсінікті формада жеткізетін рәміздік құралға айналған. Қоғамдық сананың жаңғыруына байланысты, бұл есімдерді жағымды коннатацияға айналдыру мысалдары да пайда болды. Мысалы, Chevrolet Allur компаниясы жарнамалық мақсатта «Бәке опциясы», «Сәке опциясы» деген атаумен сатылым ұйымдастырып, қоғамдағы беделі бар көлік иесін сипаттауға тырысқан [157].

Сондай-ақ, әлемдегі геосаяси жағдайға байланысты Қазақстандағы виртуалды кеңістікте «4-жүз», «өзіміздің орыстар» деген тілдік қатынас пайда болды. Әлеуметтік желілерде бұл атау қазақ салт-дәстүрін сыйлайтын, мәдениетін ұстанған өзге ұлт өкілдеріне қатысты сипаттаманы береді.

Ұлттық мәдени ерекшеліктерді ескеру – қашықтықтан білім берудің тиімділігін арттыратын маңызды фактор. Себебі әрбір мәдениет өзіндік құндылықтар жүйесіне, коммуникациялық нормаларға және білімді қабылдау тәсілдеріне ие. Осы ерекшеліктерді елемеу білім алушының өзін «бөтен мәдени кеңістікте» сезінуіне алып келуі мүмкін. Ал мәдениетке бейімделген білім беру, керісінше, тұлғаның өзіндік мәдени болмысын сақтай отырып, жаһандық білім кеңістігіне интеграциялануына мүмкіндік береді.

Сондықтан қашықтықтан білім беру теңсіздікті «нашар жұмыс істегендіктен» күшейтпейді. Керісінше, ол әлеуметтік айырмашылықтарды оқу нәтижелеріне тезірек және айқынырақ айналдыратын механизм ретінде әрекет етеді.

Егер П. Бурдье пайымдауынша қашықтықтан білім беру мүмкіндіктерді бөлудің тетігі ретінде көрініс тапса, М. Фуко көзқарасында ол онлайн кеңістікте көрінуді қайта ұйымдастыратын механизмге айналады. Мәдениеттанулық талдау бұл айырмашылықты айқын көрсетеді. Себебі, онлайн форматқа көшу білім беру тәжірибесін толық «цифрлық ізге» айналдырады. Сабаққа қосылу, қатысу ұзақтығы, чаттағы белсенділік, дедлайнды сақтау, жүйедегі әрекеттер, тапсырма жүктеу кезіндегі әрекеттер, бейнежазбалар – барлығы тіркеліп, басқа тараптан бақылауға алынады.

Онлайн-прокторингке арналған жүйелі зерттеулер мұндай платформалардың жасанды интеллект пен биометриялық технологияларға сүйенетінін, сезімтал деректерді жинайтынын және «күдікті мінез-құлықты» анықтау алгоритмдерінің ашық еместігі мен деректерді сақтау қауіпсіздігіне қатысты маңызды сұрақтар туындататынын көрсетеді [158]. Бұл жерде қашықтықтан білім беру жаңа тәртіп ортасын қалыптастырады, онда педагогикалық қолдау мен техникаландырылған бақылау арасындағы шекара барған сайын бұлдырай түседі.

Бұл өзгерістер күнделікті тәжірибеде де анық байқалады. Онлайн форматта «камера қосулы ма, өшірулі ме» деген мәселе қалыпты талқылауға айналады. Нәтижесінде «формалды қатысу мен мүлдем қатыспау» құбылысы күрделі мәселеге айналды. Академиялық адалдыққа қатысты күмән күшейеді. Бағалау да мазмұнды түсінуден гөрі формалды көрсеткіштерге ығысады. Студент жүйеге кірді ме, файл жүктеді ме, сабаққа қатысу ережесін бұзды ма, т.б. әрекеттер бағалаудың формасын анықтайды. Мәдениеттанулық тұрғыдан бұл – классикалық мектеп тәртібінен платформалық нормализацияға көшу. Анығырақ айтсақ, бақылау енді тұлғаның өзінен емес, оның цифрлық мінез-құлқының басқарылуынан көрінеді. Дәстүрлі аудиториялық ортада сенім ортақ кеңістік, сабақтың ырғағы, бейвербалды өзара әрекет және тұрақты қарым-қатынас арқылы қалыптасады. Ал онлайн форматта бұл сенім көбіне өлшенетін көрсеткіштермен алмастырылады. Нәтижесінде оқытушы студенттің оқу

әрекетін тікелей түсіндіруден гөрі, жүйе тіркейтін цифрлық деректерге, яғни қатысу белсенділігіне, тапсырмаларды орындау динамикасына және платформалық метрикаларға сүйенуге мәжбүр болады.

Соның нәтижесінде білім беру тәжірибесі өзгереді: тапсырмалар стандартталады, бағалау критерийлері қалыптасады, курс құрылымы ұсақ әрекеттерге бөлінеді. Ал білім беру дискурсында «қатысу», «белсенділік», «қосылу», «растау» сияқты әкімшілік категориялар басым бола бастайды. М. Фуко теориясы бұл құбылысты тек бюрократияның күшеюі емес, жаңа білім субъектісінің қалыптасуы ретінде түсіндіреді. Бұл – өзін үнемі дәлелдеуге, бақылауға ашық болуға және сырттан үнемі бақыланып отыратын әрекет жасауға мәжбүр субъект. Ол жай ғана тәртіпке бағынатын емес, өзін-өзі ұйымдастыра алатын, цифрлық ортада еркін әрекет ететін және дербестік жағдайында психологиялық тұрғыдан орнықты болуға тиіс тұлға. Басқаша айтқанда, цифрлық білім беру көзге көрінбейтін өзін-өзі тәртіпке келтіру еңбегін әлдеқайда күшейтеді. Демек, қашықтықтан білім берудің виртуалды кеңістігі бақылау, тәртіп және сенім сияқты базалық әлеуметтік-мәдени категориялардың қайта құрылуы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді әрі онлайн оқу жаңа типтегі білім алушыны қалыптастырады.

Эмпирикалық байқаулар да осыны растайды. Жаңа оқу кеңістігінде уақытты жоспарлау, үй ішіндегі кеңістікті оқу үшін бейімдеу, зейінді ұстап тұру, өзін бақылау тәсілдері жаңаша қалыптасады. Бұл жерде платформалық тәртіп мектептің тәрбиелік рөлін әлсіретпейді, керісінше, оны адамның ішкі дағдысына айналдырады. Яғни оқу үдерісінің үздіксіз жүруі енді тек мектепке емес, ең алдымен білім алушының өзіне және оның отбасына жүктеледі.

Осы тұста Қазақстанға тән ерекшелік анық байқалады. Қазақстандағы білім беру жүйесі посткеңестік кезеңнен бері иерархияға негізделген, ұстаз беделі жоғары бағаланатын үлгіні сақтап келеді. Мұнда мұғалім тек білім жеткізуші емес, тәрбиелік әрі рухани бағдар беруші тұлға ретінде қабылданады. Оның беделі көбіне аудиториядағы тікелей қатысуымен, тәртіп пен бақылау арқылы нығаяды. Зерттеулер де посткеңестік білім беру жүйесінде тәжірибелік дағдылардан гөрі теориялық білімге көбірек мән берілгенін көрсетеді. Мұғалім беделі жоғары бағаланатын қоғамда қашықтықтан оқу педагогикалық ықпалды бір жағынан әлсіретсе, екінші жағынан күшейтеді. Әлсірететін тұсы – сыныптағы тікелей басқару кеңістігі жоғалады. Ал күшейтетін тұсы – мұғалім ықпалы жаңа ережелер мен талаптар арқылы жүзеге аса бастайды. Мысалы, камераны қосу, үй жағдайында белгілі бір тәртіп сақтау, цифрлық әрекетті тіркеп отыру, чаттағы мінез-құлықты реттеу сияқты нормалар күшейеді.

Мәдениеттанулық тұрғыдан бұл – мектеп шекарасының кеңеюі. Үй кеңістігінің өзі біртіндеп оқу тәртібіне бейімделе бастайды . Яғни мектеп енді тек ғимарат ішінде емес, отбасының күнделікті тіршілігіне де ықпал ететін күшке айналады. Осылайша, қашықтықтан білім берудің маңызды салдарының бірі – білім беру ықпалының күнделікті өмір деңгейіне дейін жетуі. М. Фуко бұл құбылысты биліктің жаңа формасы дейді және енді ол адамды сырттан ғана емес, ішкі тұрғыдан да қалыптастыратынына назар аударады. Соның нәтижесінде

цифрлық ортада өзін үнемі реттеп отыратын, жауапкершілікті өз мойнына алатын жаңа білім алушы бейнесі қалыптасады.

Қазақстандағы қашықтықтан білім беруді глокализация ұғымынсыз түсіну мүмкін емес. Р. Робертсон еңбектеріне сүйенсек, бұл ұғымды жаһандық үлгінің «жергілікті реңкпен әрленуі» ретінде емес, әмбебаптандыру мен жекелендіру үдерістерінің қатар жүруі ретінде қарастыру қажет [159]. Қазақстандағы онлайн білім беру жаһандық инфрақұрылымдар, әдістемелер мен платформаларға негізделгенімен, оның нақты педагогикалық болмысы жергілікті тілдік режимдермен, қалыптасқан беделі иерархияларымен, аймақтық теңсіздікпен, отбасының рәміздік рөлімен және ұлттық білім беру басымдықтарымен айқындалады. Сондықтан глокализация бұл жерде қосымша бейімделу кезеңі емес, цифрлық мектеп өмір сүруінің негізгі тәсілі.

Қазақстанның өзіндік ерекшелігі – үш мәдени вектордың тоғысында орналасуында: посткеңестік институционалдық мұра, қазақ тілін және ұлттық бірегейлікті нығайтуға бағытталған ұлттық жоба және ағылшын тілі мен халықаралық платформалар арқылы әлемдік білім нарығына кірігуді көздейтін жаһандық модернизация.

Зерттеулер глокализацияның жаһандық модельдердің жергілікті мәдени контексте қайта түсіндіріліп, бейімделу үдерісі екенін көрсетеді [160]. Қазақстан мектептеріндегі CLIL (пәндер шет тілінде оқытылатын әдістеме тәсілі) тәсіліне қатысты зерттеулер үштілділіктің декларативті ұстаным ғана емес екенін дәлелдейді: пандемия кезеңінде мұғалімдер мәтіндерді оқушылардың деңгейіне бейімдеп, терминологияға басымдық беріп, қажет жағдайда қазақ тіліне жүгіну арқылы білім беру үдерісін икемдеді. Бұл тәжірибе жаһандық білім беру форматының мәдени бейімдеу арқылы ғана тиімдірек жұмыс істейтінін, ал механикалық көшіру нәтиже бермейтінін айқын көрсетеді [161].

Бұл жайт мәдени тұрғыдан сезімтал мазмұнның маңыздылығын да айқындайды. Локализацияны үстірт «ұлттандыру» деп түсінуге болмайды. Ол білім мазмұнын білім алушы өмір сүретін әлеуметтік кеңістікпен байланыстыруды білдіреді. Мысалы, өз валютасын, тұрмыстық жағдайларды, тарихи оқиғаларды, күнделікті лексиканы және визуалды кодтарды нақты мәдени контекске сәйкестендіру. Ғылыми еңбектерде мұндай бейімдеу жаһандық білім ресурстарының мағыналық тұрғыдан қабылдануын қамтамасыз ететін негізгі шарт деп қарастырылады [162, 306 б.].

Сонымен қатар, Қазақстан жағдайында глокализация тек тілдік өлшеммен шектелмей, педагогикалық антропологияны да қамтиды. Жаһандық инновациялық технологиялар стандарттары көбіне дербес, бастамашыл, өзін-өзі реттей алатын білім алушы моделіне сүйенетіні туралы жоғарыда айтып өттік. Ал қазақстандық білім беру мәдениеті тарихи тұрғыдан иерархиялық әрі мұғалімге бағдарланған өзара әрекет формаларын ұзақ сақтап келді [163, 63 б.]. Сондықтан жаһандық цифрлық әдістерді енгізу мәдени қайшылықтарды туындатуы мүмкін. Жергілікті мәдениетті «бұзатын» модельде емес, жаңа тәжірибелерді қоғамда мойындалған құндылықтармен үйлестіре алатын тәсіл ғана нәтижелі болуы мүмкін. Бұл – мұғалім беделін құрметтеу, ұжымдық

жауапкершілік, қауымдық қолдау, ана тілінің маңызы және тәртіптің әлеуметтік тұрғыдан қабылданған үлгілері.

Ақпаратқа негізделген цифрлық қоғам жағдайында тұлғалық бірегейлік ұғымы (identity) түбегейлі өзгеріске ұшырауда. Қазіргі адам алдында «Мен кіммін? Цифрлық дәуірде мені не айқындайды?» деген экзистенциалды сұрақ айрықша мәнге ие болып отыр.

«Мәдени бірегейлік» ұғымын біз белгілі бір этносқа және өркениеттік кеңістікке тиесілілігін адамның әрі рационалды түрде түсінуі, әрі эмоциялық тұрғыдан сезінуі ретінде қарастырамыз. Бұл жерде индивид үшін өзінің әлем бейнесінің тұтастығына деген сенім маңызды, өйткені дәл осы шеңберде этникалық және өркениеттік үдерістер өрбиді. Мәдени бірегейлік адамдарды түрлі әлеуметтік топтарға біріктіреді, ал бұл топтар өркениеттік және этникалық өлшемдерге байланысты әртүрлі сипатқа ие болады. Оның интегративті табиғаты бар: ол кәсіби, күнделікті, саяси, экономикалық және басқа да салаларға қатысты білімдер мен дағдыларды біріктіріп, адамның өмір бойғы іс-әрекет мотивациясының маңызды факторы болып қалыптасады.

Цифрлық қоғам жағдайында мәдени бірегейліктің қалыптасуын тек белгілі бір әлеуметтену кезеңімен немесе формалды білім беру жүйесімен шектеу мүмкін емес. Әсіресе қашықтықтан білім беру жағдайында бұл үдеріс кеңейіп, желілік ортада, онлайн-коммуникациялар арқылы, цифрлық тәжірибе негізінде жүзеге асады. Бір жағынан, білім беру жүйесі адамның өзін биологиялық түр ретінде және жаһандық өркениет мүшесі ретінде тануына ықпал етіп, оның табиғатпен үйлесімді әрекет етуіне бағытталуы тиіс. Екінші жағынан, ол нақты қоғам жағдайында жаңа ұрпақты әлеуметтендіруді және белгілі бір экономиканың адами капиталын қалыптастыруды қамтамасыз етеді.

Алайда білім беру мақсаттары мен нәтижелеріндегі жаһандық пен жергіліктінің арақатынасы күрделі мәселе болып қала береді. Әсіресе бірыңғай білім беру кеңістігін қалыптастыруға бағытталған реформалар жағдайында стандарттандыру мен унификация үрдістері одан әрі күшеюде. Өз кезегінде ұлттық бірегейлікті сақтай отырып, жаһандық кеңістіктен шет қалмау міндеті әр ұлттық мәдениеттің алдында тұр. Яғни жергілікті этникалық бірегейлік пен жаһандық өркениеттік бірегейлікті үйлестіру – қазіргі білім беру жүйесінің, соның ішінде қашықтықтан білім беру формаларының басты сын-қатерлерінің бірі болып қала бермек.

Қазіргі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі – өмір бойы білім алудың қолжетімділігі мен сапасын қамтамасыз ету. Қашықтықтан білім беру бұл міндетті жүзеге асырудың тиімді шешімі болып отыр. Өмір бойы білім алу тұжырымдамасы білімді адамның адами капиталын арттыру құралы ретінде қарастырады. Бұл тәсіл адамдардың білімге инвестиция жасаудағы шешімдерін рационалды негіздермен түсіндіреді: жоғары табысқа, кәсіби қанағаттануға және әлеуметтік мойындалуға ұмтылыс. Білім, дағды және құзыреттерді игеру белгілі бір ығындарды талап еткенімен, ол адамның адами капиталын арттырады.

Өз кезегінде үздіксіз білім беру көптеген елдер қызметкерлердің білімдері мен құзыреттерін тұрақты жаңартып отыратын жүйенің ажырамас бөлігіне

айналды. Қашықтықтан білім беру технологиялары осы жүйенің негізгі тетіктерінің бірі ретінде қалыптасып, ересек тұрғындардың білім алу мүмкіндігін кеңейтуде. Дамыған елдерде өмір бойы білім алу бағдарламаларына қатысу деңгейі айтарлықтай жоғары, бұл білім берудің жаңа мәдениетін қалыптастырып отыр.

Қоғамдағы өзгерістердің жылдамдығы мен адамның рөлдік функцияларының күрделенуі үнемі жаңа білім беру қажеттіліктерін туындатады. Бұл сұраныс тек еңбек нарығынан ғана емес, сонымен қатар тұлғаның өзін-өзі дамытуға деген ішкі қажеттілігінен де туындайды. Қашықтықтан білім беру осы қажеттіліктерді қанағаттандырудың икемді формасы, өйткені ол кәсіби дағдыдан бөлек, тұлғалық дамуға бағытталған білім алуға мүмкіндік береді.

1960-жылдардан бастап мәдениет пен қоғамдық өмірдегі өзгерістер қарқыны күрт артып, жаңа тенденциялар саны артты. Нәтижесінде жаңа мәдени коммуникация түрлері қалыптасты: тәртіп, басқару, ұйымдастыру және «маман культі» сияқты идеялар біртіндеп өз маңызын жоғалтып, олардың орнына өзара түсіністік, көптүрлілікке құрмет, бірлескен әрекет, тұлға еркіндігі мен құқықтарын мойындау идеялары алдыңғы орынға шықты. Мұндай өзгерістер дәстүрлі білім беру жүйесінің белгілі бір шектеулерін айқындады.

Дәстүрлі білім беру көбіне білімді дайын күйінде жеткізуге және оны қайта өндіруге негізделген болатын. Ал қазіргі қашықтықтан білім беру ортасы білім алушыны белсенді субъект ретінде қарастырып, оның сыни ойлауын, шығармашылығын, рефлексиясын және өзіндік білім алу қабілетін дамытуға бағытталады. Осылайша, білім беру мазмұны мен формаларының трансформациясы мәдени бірегейліктің жаңа типін қалыптастырумен тығыз байланысты. Мұндай орта мәдени мазмұнмен, ұлттық құндылықтармен және коммуникациялық нормалармен айқындалады.

Сонымен қатар, қашықтықтан білім беру мәдени концепт ретінде тұлғаның мәдени қалыптасу алаңы ретінде қызмет етеді. Біздің ойымызша, бұл жерде білім беру ұлттық мәдени кодтарды сақтау мен трансформациялау механизміне айналады. Яғни, білім алушы тек жаһандық білім кеңістігіне қосылып қана қоймай, өз мәдени бірегейлігін де сақтап, оны жаңа жағдайларда қайта пайымдайды.

Осы айтылғандарды негізге ала отырып, қашықтықтан білім беру Тұрақты даму мақсаттарының төртінші бағытын, яғни білім берудегі теңсіздікті, кемінде төрт «конверсиялық механизм» арқылы қайта өндіреді. Біріншіден, техникалық ресурс уақыт ресурсына айналады: тұрақты интернеті мен жеке құрылғысы бар адам оқу мүмкіндігін қамтамасыз етуге аз күш жұмсайды. Екіншіден, отбасының мәдени капиталы үйдегі оқу үдерісінің ұйымдасуына ықпал етеді [12]. Үшіншіден, тілдік капитал білім беру материалдарының кең нарығына қолжетімділікпен өлшенеді. Төртіншіден, әлеуметтік капитал тұрақты қолдау, кеңес, бейресми топтар мен қосымша қолдау формаларына жол ашады.

Қазақстан жастары, әсіресе Z буынына жататын «цифрлық ортада өскен» ұрпақ үшін бұл мәселе тіпті өткір сезіледі. Халықаралық зерттеулер көрсеткендей, бүгінгі цифрлық бірегейлік екіжақты үдерістің нәтижесінде

қалыптасады: бір жағынан, офлайн тәжірибе адамның онлайн кеңістіктегі мінез-құлқы мен белсенділігін айқындайды, екінші жағынан, тұтынылатын цифрлық контент адамның күнделікті өмірдегі құндылықтарына және өзін көрсету тәсілдеріне ықпал етеді [164]. Осылайша, бірегейлік тұрақты құрылым емес, үнемі өзгеріп отыратын, рефлексияға негізделген жобаға айналады [165, 137 б.].

XXI ғасырда Қазақстанның ұлттық мәдениеті дәстүрлі фольклорлық шеңбермен шектелмей, цифрлық кеңістікке белсенді түрде енуде. Қазіргі қазақстандық студенттің «цифрлық Мені» күрделі гибрид сипатқа ие. Бір жағынан, ол үлкенге құрмет, ұжымшылдық пен туыстық қолдау сияқты дәстүрлі құндылықтарға негізделеді. Екінші жағынан, бұл бірегейлік жаһандық поп-мәдениет пен батыстық білім беру стандарттарының ықпалында қалыптасады [166, 174 б.].

Индустрия 4.0 жағдайында адамзат қоғамының құндылық жүйесі терең трансформацияға ұшырап, дәстүрлі негіздерден біртіндеп алыстап, жаңа аксиологиялық бағдарлармен толықтырылуда. Бұл өзгерістер адамның дүниетанымы мен мәдени тәжірибесіне ықпал ететін кешенді үдеріс. Егер философиялық тұрғыдан алсақ, И. Кант ілімінде адам мақсат ретінде қарастырылуы тиіс болса, қазіргі әлеуметтік шындықта адам көбіне құрал ретінде қабылданады [82].

Қазіргі әлемді сипаттайтын VUCA (тұрақсыздық, белгісіздік, күрделілік және екіұштылық) жағдайында жеке тұлғаның құндылықтық бағдарлары тұрақсыз ортада бағдар табудың негізгі тетігіне айналады. Сондықтан білім беру жүйесі тек білім беруші институт емес, сонымен қатар тұлғаның аксиологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ететін маңызды мәдени кеңістік.

Осы тарауда қарастырылған тұжырымдарды қорытындылар болсақ, жаңа технологиялардың жедел дамуы мен ақпараттық ағындардың күшеюі қоғамда әлеуметтік дезориентация қаупін арттыратыны анық байқалады. Осыған байланысты білім беру жүйесі білім алушылардың тек когнитивтік қабілеттерін ғана емес, олардың құндылық, этикалық және әлеуметтік құзыреттерін де қалыптастыруға бағытталуы қажет. Бұл тұрғыда аксиологиялық тәсіл білім беру мазмұнын тұлғаның құндылықтық қалыптасуы тұрғысынан қайта пайымдауға мүмкіндік береді [167].

Қашықтықтан білім беру жағдайында «Мен кіммін?» деген сұрақ күнделікті ұсақ таңдаулар арқылы шешіледі. Мысалы: LMS жүйесінде қандай аватар қолдану, форумда қай тілде пікір жазу, веб-камера арқылы өз тұрмыс кеңістігін қалай көрсету, т.б. Цифрлық орта камера мен микрофонды өшіру арқылы бір жағынан студентке өзінің әлсіз тұстарын жасыруға мүмкіндік береді, ал екінші жағынан оның көпшілік алдындағы бейнесін үнемі бақылап, реттеп отыруды талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, онлайн білім беру жаңа, өтпелі сипаттағы бірегейліктің қалыптасу алаңына айналады. Мұнда ұлттық мәдени кодтар жаһандық платформалардың әмбебап алгоритмдеріне бейімделе отырып, сақталуға ұмтылады.

3.2 Цифрлық теңсіздікті еңсеру және қалпына келтірудің мәдени механизмдері

Білім беру – мәдени капиталды қалыптастыратын ең маңызды механизмдердің бірі десек, мәдени капитал әлеуметтік ілгерілеу мүмкіндіктерін айқындайтын негізгі ресурс түрі болғандықтан, білім берудегі теңсіздік мәдени теңсіздіктің қалыптасуына алғышарт жасайтыны айқындалады. Бұл байланыс білімді тек институционалдық қырынан ғана емес, мәдени тәжірибелерді, құндылықтарды және әлеуметтік бағдарларды өндіретін кеңістік ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді.

Білімге қолжетімділіктегі теңсіздікті айқындайтын бірнеше негізгі факторлар бар. А. Осипов пен Н. Матвеева келесі әлеуметтік кедергілерді бөліп көрсетеді [167, 68 б.].

– трэкинг (оқушыларды әртүрлі білім беру бағыттарына бөлу);

– білім берудің коммерциялануы;

– мұғалімдердің әртүрлі әлеуметтік топтардан шыққан оқушыларға деген қатынасының ерекшелігі;

– отбасының құрылымы мен көлемі;

– ата-аналардың білімге деген құндылықтық көзқарасы;

– балалардың тілдік қабілеттерінің дамуы;

– өңірлік және аумақтық факторлар.

Аталған кедергілердің сипаты көпқырлы: олар бір жағынан қоғамның әлеуметтік құрылымымен байланысты болса, екінші жағынан жеке тұлғаның өмірбаяны мен отбасы тарихының ерекшеліктерінен туындайды. Осы тұрғыдан алғанда білім берудегі теңсіздік мәдени-әлеуметтік үдерістердің нәтижесі ретінде де сипаттала алады.

Трэкинг білім беру ұйымдарының саясатына сәйкес оқушыларды үлгерімі, қаржылық жағдайы (ата-аналардың қанша пәнді оқытуға ақы төлеу мүмкіндігіне қарай), сондай-ақ оқушының жеке таңдауы сияқты критерийлер бойынша әртүрлі топтарға бөлумен анықталады. Мұндай саралау бір оқу орнының өзінде білім беру сапасының әркелкі болуына әкеледі, ал ең осал жағдайда ресурстары шектеулі отбасылардан шыққан оқушылар қалып қояды [168, 248б.].

Оқушыларды осылайша сұрыптау білім беру жүйесінде жасырын теңсіздікті қалыптастырып, мәдени капиталдың біркелкі жинақталуына кедергі келтіреді. Бұл жағдай П. Бурдье сипаттаған әлеуметтік қайта өндіру механизмдерімен ұштаса келе, білім беру жүйесі бастапқы әлеуметтік айырмашылықтарды тереңдете түсуі мүмкін деген қағиданы негіздей алады.

Отбасы факторы да оқудағы жетістіктерге тікелей ықпал етеді. Үй жағдайында сабаққа дайындалуға қолайлы кеңістіктің болмауы, шу, эмоционалдық шиеленіс, қаржылық шектеулер, сондай-ақ ата-аналардың баланың оқуына ынталандыру берудегі мүмкіндіктерінің немесе ниетінің жеткіліксіздігі – мұның бәрі оқу үдерісінің тиімділігін төмендететін маңызды кедергілер. Бұл факторлар тек материалдық емес, сонымен қатар мәдени және мотивациялық ресурстардың жетіспеушілігін де көрсетеді [169].

Ата-аналардың әлеуметтік жағдайы білім беру мүмкіндіктеріне айтарлықтай ықпал ететі туралы сөз қозғайық. Д. Константиновский атап өткендей, әлеуметтік-мәдени кедергінің негізгі факторлары – ата-аналардың білім деңгейі, кәсіби қызмет саласы және атқаратын лауазымы болып табылады. [169, 170].

Бұл факторлардың жинақталған әсері әлеуметтік-мәдени тосқауылды өмірлік мүмкіндіктер теңсіздігі жағдайындағы ең маңызды кедергілердің біріне айналдырады. Ал отбасының әлеуметтік және мәдени капиталының жоғары болуы, керісінше, тұлғаның болашақта әлеуметтік мәртебесін қайта өндіруге мүмкіндік беретін сапалы білім алуына жағдай жасайды.

Білім берудің коммерциялануы – арнайы түсіндіруді қажет етпейтін айқын құбылыс. Ақылы білім беру қызметтеріне тең қолжетімділіктің болмауы білім беру және мәдени теңсіздіктің ең айқын көрінісі. Мұндай жағдайда қаржылық мүмкіндігі жоғары топтар сапалы білімге көбірек қол жеткізіп, мәдени капиталын тиімді жинақтай алады, ал ресурстары шектеулі әлеуметтік топтар бұл мүмкіндіктерден шет қалады. Бұл үрдіс білім берудің қоғамдық игілік ретіндегі мәнін әлсіретіп, оны нарықтық қатынастар логикасына тәуелді етеді. Соның салдарынан білім беру жүйесі әлеуметтік мобильділікті қамтамасыз ететін механизмнен гөрі, керісінше, әлеуметтік және мәдени теңсіздікті қайта өндіретін құралға айналуы мүмкін.

Әсіресе жалпыға бірдей қолжетімді білім беру дәстүрі қалыптасқан қоғамдарда бұл құбылыс аса сезімтал қабылданады, өйткені ол білімнің тең мүмкіндіктер принципін әлсіретіп, әлеуметтік әділеттілік мәселесін алдыңғы қатарға шығарады.

Қазақстан жағдайында білімге қолжетімділікті айқындайтын маңызды факторлардың бірі – өңірлік теңсіздік. Білім беру ұйымдары, әсіресе жоғары оқу орындары, негізінен ірі қалаларда шоғырланған. Қала неғұрлым үлкен болған сайын, білім беру мекемелері мен қызметтерінің таңдауы да соғұрлым кең болады. Ел аумағының ауқымдылығы, өңірлердің біркелкі дамымауы, сондай-ақ ауылдағы шағын жинақты мектептердің қысқаруы мен өңірлердегі жоғары оқу орындары филиалдарының азаюы білім берудегі өңірлік теңсіздікті күшейтеді [171, 79 б.].

Қазақстандағы білім беру тарихында Ұлттық бірыңғай тестті енгізудің негізгі дәлелдерінің бірі – елдің кез келген өңіріндегі мектеп түлегіне орталық жоғары оқу орындарына түсу мүмкіндігін беру болды. Алайда шағын қала немесе ауылдан шыққан талапкердің тестті сәтті тапсырғанымен, ірі қалаға көшу үшін қажетті қаржылық және әлеуметтік ресурстарының болмауы бұл мүмкіндікті шектейді. Осылайша, емтихан жүйесі өңірлік теңсіздік мәселесін толық шеше алған жоқ [171, 79 б.].

Мәселе тек жекелеген адамдардың тағдырымен шектелмейді. Өңірлердегі білім беру ұйымдарының қысқаруы ұзақ мерзімді перспективада олардың мәдени және әлеуметтік әлсіреуіне алып келеді. Бұл үрдіс ауылдық жерлердегі тұрғындардың мәдени ресурстар мен игіліктерге қолжетімділігін шектейді, ал солардың ішіндегі ең маңыздысы – білім беру.

Бүгінгі күні цифрландыру туындатқан өзгерістер шын мәнінде революциялық сипатқа ие. Олар «digital man» деп аталатын жаңа адам типінің қалыптасуына алып келді. Бұл адам үшін электрондық ресурстар мен әлеуметтік желілер жаңалық не уақытша қызығушылық емес, күнделікті өмірдің табиғи бөлігіне айналған. Компьютерлер бүкіл әлемге ашылатын терезе іспетті болып, виртуалды өмір салтын және соған сәйкес мәдени стильді қалыптастырды; бұл құбылыс адам қызметінің барлық салаларында көрініс тауып, ұқсас моральдық-этикалық құндылықтар мен әлеуметтік бағдарларды орнықтырады [172, 116 б.].

Цифрлық трансформация білім беру мүмкіндіктерінің кеңеюіне ықпал етеді: бұл ең алдымен білім сапасы мен оның әртүрлі әлеуметтік топтар үшін қолжетімділігі мәселелеріне қатысты, нәтижесінде білім беру капиталы жинақталады. Сонымен қатар «креативтілік» пен «сыни ойлауды» дамытуға бағытталған инновациялық білімдер мен құзыреттердің ауқымы кеңейеді, сондай-ақ кәсіби білім деңгейі артады. Мұның барлығы әлеуметтік өсудің мүмкіндіктерін ұлғайтып, әлеуметтік жіктелумен байланысты тәуекелдерді азайтуға жағдай жасайды. Осы үдерісте білім беру мәдениетінің мазмұны да жаңарып, цифрлық ортада қалыптасатын жаңа мәдени нормалар мен коммуникациялық тәжірибелер орнығады.

Жаһандану дәуірін цифрландырусыз елестету мүмкін емес, өйткені ол оның үдемелі дамуының негізгі шарты болып табылады. Виртуалды кеңістікте алынған ақпарат әлеуметтік-экономикалық дамуға елеулі үлес қосатыны да мәлім. Цифрлық үрдістерден артта қалу елдер арасындағы цифрлық алшақтықтың ұлғаюына әкеледі, әрі бұл кедергілер тек экономикалық салаға ғана қатысты емес. Сонымен қатар цифрландыру жеке тұлғаға, қоғамға және мемлекетке бәсекелестік ортада тең серіктес ретінде әрекет етуге мүмкіндік береді, сонымен бірге мәдени алмасу мен мәдени әртүрліліктің жаңа формаларын қалыптастырады.

Цифрландырудың артықшылықтарына қарамастан, оның дамуы цифрлық теңсіздіктің пайда болуына әкелді, бұл әсіресе білім беру жүйесінде айқын байқалады және қашықтықтан оқыту тәжірибелеріне деген сұранысты зерттеген көптеген еңбектерде расталады [64, 82 б.].

Келесі мәселе – білім беру ұйымдарының цифрлық инфрақұрылыммен қамтамасыз етілуі, IT-ресурстарға қолжетімділігі, сондай-ақ білім беру үдерісіне қатысушылардың цифрлық сауаттылығы мен құзыреттері тұрғысынан әртүрлі жағдайда орналасқаны. Мұндай айырмашылықтар цифрлық теңсіздікті еңсеруге кедергі келтіріп қана қоймай, оның қайта өндірілуіне де жағдай жасайды [173, 153 б.].

Осыған байланысты білім беруді цифрлық жаңғырту, қашықтықтан оқыту формаларын одан әрі дамыту мәселелері өзекті болып отыр. Бұл формалар арқылы білім алушы кең ауқымды ғылыми материалдарды меңгеріп, түрлі білім салаларынан деректер алып, заман талабына сай дамуға мүмкіндік алады [174, 190 б.].

Аталған жағдай әсіресе ауылдық аймақтар үшін өзекті, себебі мұнда білім беру ұйымдарының ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен

жабдықталу деңгейі төменірек. Мұндай жағдайда ауыл оқушылары қалалық құрдастарымен тең дәрежеде бәсекеге түсе алмайды, бұл өз кезегінде білім сапасының төмендеуіне ғана емес, сонымен қатар әртүрлі фрустрация мен психологиялық күйзелістердің туындауына алып келуі мүмкін [175, 227 б.].

Қазіргі таңда ауыл мектептеріндегі білім сапасы ел бойынша орташа деңгейден төмен екені байқалады. Бұл үрдісті халықаралық салыстырмалы зерттеулер де, ұлттық бағалау жүйелері де растайды. Атап айтқанда, OECD жүргізетін Teaching and Learning International Survey (TALIS), Programme for International Student Assessment (PISA), сондай-ақ International Association for the Evaluation of Educational Achievement жүзеге асыратын International Computer and Information Literacy Study (ICILS) зерттеулері ауыл және қала мектептері арасындағы білім нәтижелерінде айырмашылықтардың бар екенін көрсетеді [151].

Интернетке қолжетімділік жеке тұлғаға қажетті ақпаратты алумен қатар, жаһандық ақпараттық кеңістікке енуіне жол ашады. Осы тұрғыдан алғанда, бірқатар зерттеушілер мұны адамның еркіндігін қамтамасыз ететін құқықтардың бірі ретінде қарастырады, дегенмен кейбір еңбектерде «Интернетке қол жеткізу құқығын іргелі адам құқықтарының қатарына жатқызуға жеткілікті негіз жоқ» деген пікір де айтылады [176, 264 б.]. Соған қарамастан, электрондық ресурстарға қолжетімділіктің шектелуі цифрлық теңсіздіктің тереңдеуіне әкелетіні анық.

Қазіргі білім беру үдерісі көбіне аудиовизуалды құралдарды пайдалануға негізделгенін ескерсек, мұндай шектеулер қажетті ақпаратты игеру мүмкіндіктерін тарылтады. Нәтижесінде білім беру өзінің маңызды қасиеттерінің бірі – мобильділік пен өзгерістерге жедел әрі икемді жауап беру қабілетін әлсіретеді.

Сонымен бірге цифрлық теңсіздікті тек IT-ресурстарға қолжетімділік деңгейіндегі айырмашылықтармен ғана түсіндіру жеткіліксіз. Өйткені, ол әлеуметтік-экономикалық, демографиялық, мәдени және институционалдық факторлардың кешенді ықпалының нәтижесі [173, 153 б.].

Цифрлық теңсіздік мәселесіне деген зерттеушілердің қызығушылығы 2000-жылдардың басында қалыптасқанымен, бүгінгі күні бәсеңдеген жоқ, керісінше айтарлықтай күшейе түсті. Канадалық зерттеуші Б. Ачарья 2017 жылы жүргізген академиялық журналдардағы ғылыми мақалалардың мета-талдауы XX ғасырдың соңына қарай осы тақырыптағы еңбектер саны 14 мыңнан асқанын көрсетеді [177, 30 б.].

Аталған зерттеулерде ғылыми қызығушылықтың бағыты айқын түрде өзгергені байқалады. Бастапқыда ақпараттық-коммуникациялық технологияларға қолжетімділік мәселесімен шектелген талдау кейіннен анағұрлым күрделі мәселелерге – азаматтардың цифрлық инклюзиясына, цифрлық капиталды адам капиталының ерекше формасы ретінде қарастыруға, елдердің ұлттық және өңірлік ерекшеліктерін ескере отырып цифрлық теңсіздіктің макро және микроиндикаторларын айқындауға, сондай-ақ цифрлық

қатысу мен цифрлық капиталды эмпирикалық тұрғыда өлшеу әдістемелеріне қарай ауысқан.

Жоғарыда атап өткеніміздей, цифрлық теңсіздік мәселесі жаһандық және ұлттық деңгейлерде өзектілігін сақтағанымен, соңғы жылдары зерттеушілердің назары оның жаңа формаларына ауыса бастады. Бұл формалар Интернетке тең емес қолжетімділікпен немесе цифрлық технологияларды пайдалану дағдыларының жеткіліксіздігімен ғана шектелмейді, сонымен қатар мәдени ортадағы айырмашылықтармен де тығыз байланысты.

Зерттеушілердің пікірінше, цифрлық теңсіздік пайдаланушылардың цифрлық капиталын қалыптастыруға кедергі келтіреді [178], сондай-ақ олардың цифрлық кеңістікке толыққанды қатысу мүмкіндігін шектейді. Қазіргі таңда цифрлық капитал ұғымы пайдаланушының цифрлық ақпараттық технологияларға, коммуникациялық ортаға қолжетімділігін және оларды әлеуметтік, кәсіби және жеке мақсаттарға тиімді пайдалану қабілетін біріктіретін кешенді көрсеткіш ретінде қарастырылады. Сонымен бірге ол цифрлық мәдениетті игеру, онлайн-коммуникация нормаларын түсіну және мәдени бейімделу қабілеттерін де қамтиды.

Цифрлық капиталдың әлеуметтік, мәдени, саяси және өзге де капитал түрлерімен тығыз байланыста екендігі туралы тұжырыммен келіспеу мүмкін емес [179]. Қазіргі жағдайда цифрлық медиакоммуникациялар мен онлайн кеңістікте әлеуметтік желілерді қалыптастыру адамның тиісті цифрлық құзыреттері мен дағдыларынсыз жүзеге аспайды.

Біздің ойымызша, цифрлық капиталды бүгінгі күні тек дербес капитал түрі ретінде ғана емес, сонымен қатар заманауи адамның кәсіби, қоғамдық және жеке өмірдегі табыстылығын айқындайтын, әрі өзге де материалдық емес капитал түрлерін иелену мен тиімді пайдалану деңгейіне ықпал ететін метакапитал ретінде қарастыру қажет. Бұл тұрғыда коммуникативтік және ақпараттық капитал цифрлық капиталмен ажырамас байланыста дамып, көп жағдайда соның негізінде қалыптасады.

Қазіргі зерттеулер көрсеткендей, басқа капитал түрлері де белгілі бір деңгейде цифрлық капиталға тәуелді. Мәселен, әлеуметтік капитал әлеуметтік байланыстар желісіне сүйенеді, ал бұл байланыстар барған сайын әлеуметтік медиа арқылы қалыптасуда. Сол сияқты мәдени капитал да тұлғаның әлеуметтену дағдыларымен тығыз байланысты, ал бұл үдеріс қазіргі таңда едәуір дәрежеде виртуалды медиакоммуникациялық кеңістікке ауысып отыр [180].

«Сколэй» және «габитус» концепцияларына сүйене отырып, Л. Робинсон «ақпараттық габитус» ұғымын ұсынады [181]. Ол адамдарда ақпаратты жаһандық деңгейде іздеуге бағытталған оң бейімділіктің қалыптасуын қарастырады. Мұндай бейімділік ақпаратты іздеу дағдыларының күрделенуіне ғана емес, сонымен қатар ақпаратпен жұмыс істеу барысында жағымды эмоциялық тәжірибенің орнығуына да ықпал етеді.

Кейінгі зерттеулерде «ақпараттық капитал» ұғымына назар аударылып, бүгінгі күні білімнің өзі абсолютті құндылық ретінде қарастырылмайтыны, керісінше ақпаратты табу және оны тиімді пайдалану қабілетінің маңыздырақ

екені атап өтіледі [182]. Бұл тұрғыда цифрлық мәдениет жағдайында білім мен ақпаратқа қатынас өзгеріп, «білу» мен «табу» арасындағы шекара қайта айқындалып отырғанын ескеруіміз қажет.

Зерттеушілер цифрлық капиталдың маңызды қасиеттерінің бірі ретінде оның өзгермелі сипатын көрсетеді. П.Бурдье өз еңбектерінде материалдық емес капитал түрлерінің әрқашан қозғалыста болатын әлеуметтік өріспен тығыз байланыста дамитынын атап өткен. Мәселен, жоғары білімі бар адамдар саны артқан сайын, оның мәдени капитал ретіндегі құндылығы салыстырмалы түрде төмендеуі мүмкін [4, 35 б.].

Қашықтықтан білім беруге көшу осы үдерістердің салдары мен құралына айнала отырып, бұрыннан бар теңсіздіктерді айқын көрсетіп қана қоймай, мәдени айырмашылықтар мен технологияға қолжетімділікке қатысты жаңа сын-қатерлерді де туындатты.

Атап айтсақ, ауыл мен қала арасындағы білім тәжірибесінің айырмашылығы қашықтықтан білім беру кезінде тек инфрақұрылым арқылы емес, мәдени ресурстар арқылы да айқындалады. Қалада қосымша курстар, репетитор, үйірме, кеңес беретін орталар, ата-ананың цифрлық сауаты сияқты қолдаулар жиірек кездеседі. Ауылда бұл мүмкіндіктер шектеулі болғандықтан, оқушының оқу траекториясы көбіне мектептің өз ресурсына ғана сүйенеді. Осы айырмашылық онлайн білім беру жағдайында тіпті өткір. Себебі платформалық оқу көбірек өзіндік ұйымдасуды, үздіксіз кері байланыс іздеуді және ақпаратты өз бетімен табуды талап етеді. Мұндай талаптарды әр оқушы бірдей орындай алмайды, өйткені бәрінің мәдени ортасы, әлеуметтік тәжірибесі, отбасының мүмкіндігі, уақытқа қатысты шектеулері мен тәртібі бірдей емес.

Бұл бағытта жүргізген зерттеуімізде Қазақстандағы қашықтықтан білім беру тәжірибесі технологиялық өзгеріс ретінде ғана емес, кешенді әлеуметтік-мәдени феномен ретінде талданды. Зерттеу аралас әдіснамаға негізделіп, сандық және сапалық деректерді біріктіре отырып жүзеге асырылды. Сандық кезеңде 540 респонденттің (247 мектеп оқушысы және 293 университет студенті) қатысуымен құрылымданған сауалнама жүргізілді, ал сапалық кезеңде ашық сұрақтарға берілген жауаптар мазмұндық талдау арқылы интерпретацияланды. Мұндай тәсіл статистикалық заңдылықтарды анықтаумен қатар, студенттердің субъективті тәжірибесін, мәдени қабылдауын және әлеуметтік сезімдерін терең түсіндіруге мүмкіндік берді.

Іріктеу барысында қалалық (n=300) және ауылдық (n=240) білім алушылар теңгерімді түрде қамтылып, урбан–рурал айырмашылықтарды салыстыруға жағдай жасалды. Сандық талдау барысында сипаттамалық статистика, салыстырмалы талдау (t-тест, χ^2) және регрессиялық модельдер қолданылып, цифрлық қолжетімділік, қанағаттану деңгейі және онлайн оқуды жалғастыру ниеті арасындағы байланыстар айқындалды. Ал сапалық деректер студенттердің нақты тәжірибесін, мәдени ұстанымдарын және әлеуметтік қиындықтарын түсіндіретін интерпретациялық негіз ретінде пайдаланылды. Зерттеу протоколы әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің этика

комитетінде (протокол № IRB-A899) қаралып, мақұлданды, бұл оның халықаралық мойындалған этикалық стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз етті.

Зерттеу нәтижелері қашықтықтан білім беру тәжірибесінің екі деңгейде қалыптасатынын көрсетті: бір жағынан, сандық деректер цифрлық теңсіздік пен қала-ауыл айырмашылықтарының айқын екенін дәлелдесе, екінші жағынан, сапалық талдау бұл айырмашылықтардың мәдени және әлеуметтік себептерін ашып көрсетті. Атап айтқанда, ауыл студенттерінің бір бөлігі онлайн оқуды «толыққанды білім» ретінде қабылдамағанын білдіріп, «онлайн оқу шынайы білім сияқты сезілмеді» немесе «мұғаліммен тікелей байланыс болмағандықтан түсіну қиын болды» деген пікірлер айтқан. Сонымен қатар, «ата-анам онлайн оқуды маңызды деп есептемеді» деген жауаптар қашықтықтан білім берудің мәдени легитимділігі мәселесін айқындайды.

Сапалық деректерде әлеуметтік оқшаулану факторы да ерекше көрінді. Көптеген студенттер «өзімді жалғыз сезіндім», «сыныптағыдай орта болмады» деп атап өтті, бұл білім берудің тек когнитивтік емес, әлеуметтік тәжірибе екенін көрсетеді . Ал қалалық студенттер арасында «дәрістерді қайта көру ыңғайлы болды», «уақытымды тиімді қолдандым» деген жауаптар жиі кездесіп, олардың цифрлық ортаға бейімделу деңгейінің жоғары екенін көрсетті.

Жалпы алғанда, сандық және сапалық нәтижелердің біріктірілген талдауы қашықтықтан білім берудегі теңсіздік тек техникалық қолжетімділікпен шектелмейтінін дәлелдейді. Ол мәдени қабылдау, әлеуметтік қолдау, білімнің легитимдігіне деген сенім және оқу үдерісінің ұйымдастырылуымен тығыз байланысты [183].

Осы сұрақтың жалғасы ретінде цифрлық технологиялардың адамның күнделікті өмірінің құрылымын түбегейлі өзгертетінін алға тартып, бұл мәселенің гуманитарлық функциясының шешуші мәні туралы айтып өткен жөн. Бұл тұрғыда өмір сапасы бастапқы құндылық ретінде қарастырылып, ал цифрлық технологиялар сол сапаны арттыруға қызмет ететін құрал ретінде бағаланады. Демек, цифрландыру өз алдына мақсат емес, ол әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы алшақтықты ұлғайтуға емес, керісінше оны қысқартуға бағытталуы тиіс. Мұнда, әрине, цифрлық мәдениеттің рөлі ерекше маңызды.

Цифрлық капитал осы контексте күнделікті өмірге қажетті негізгі дағдылардың жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Цифрлық технологияларсыз қалыптасқан буын өкілдерін виртуалды ортамен әрекеттесудің қарапайым тәсілдеріне үйретуге болғанымен, олар цифрлық кеңістіктің барлық мүмкіндіктерін толық игеріп, онда еркін «өмір сүре» алмайды. Бұл жағдай цифрлық теңсіздіктің тек қолжетімділік мәселесімен шектелмей, мәдени тәжірибе мен дағдылар деңгейінде де көрінетінін дәлелдейді.

Өз кезегінде жаһандық қауіптер, соның ішінде ұлттық қауіпсіздікке қатысты тәуекелдер, цифрлық кеңістікте мемлекеттік шекараларды оңай еңсереді. Пандемия кезеңі физикалық шекаралардың жабық болуы мүмкін екенін көрсеткенімен, цифрлық кеңістіктің шекаралары шартты әрі ашық күйінде қалатынын айқын көрсетті. Бұл жағдай ақпараттық қауіпсіздік пен мәдени тұрақтылық мәселелерін жаңа деңгейде қарастыруды алға тартады.

Осыған байланысты Қазақстан мектептерінде медиа білім беруді жалпы орта білім беру жүйесіне терең кіріктіру қажеттілігі туындайды. Медиа білім беруді жеке базалық пән ретінде немесе қосалқы әдістермен барлық оқу бағдарламаларына енгізуді қарастыру керек деп санаймыз. Оның мазмұны цифрлық әлемнің мүмкіндіктері мен қауіптерін түсінуді, сондай-ақ интернеттегі тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларын меңгеруді қамтуы қажет. Бұл үдеріс тек техникалық сауаттылықты емес, сонымен қатар мәдениетаралық коммуникация мен цифрлық этика нормаларын игеруді де көздейді.

Медиа білім беру құрылымында екі негізгі мазмұндық блокты бөліп көрсету орынды: біріншісі – технологиялармен жұмыс істеу, цифрлық қызметтерді меңгеру; екіншісі – цифрлық ортада қауіпсіз және жауапты мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру. Әсіресе қазіргі ақпараттық бұрмалау тереңдеген жағдайда медиа білім берудің маңызы арта түседі, өйткені кез келген адам виртуалды кеңістікте жалған тұлға немесе бейне жасай алады.

Сондықтан жоғары деңгейдегі медиакоммуникациялық мәдениетті қалыптастыру – бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі. Бұл мәдениет ақпаратпен жұмыс істеу, мәтіндер мен мағыналар өндіру және тарату қабілеттерін ғана емес, сонымен бірге этикалық нормаларды ұстануды да қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда медиасауаттылық адамның цифрлық материалдық емес капиталының маңызды құрамдас бөлігі ретінде көрініс табады, өйткені ол тұлғаның цифрлық кеңістіктегі әрекетінің сапасын және оның әлеуметтік-мәдени бейімделу деңгейін айқындайды.

Бұл пайымдаулар ақпараттық теңсіздіктің маңызды қырларының бірі ретінде жеке және қоғамдық деңгейлердегі ақпараттық мәдениеттің жеткіліксіз қалыптасуын көрсетуге мүмкіндік береді. Мұндай жағдай көбіне ақпараттық мәдениетті әлеуметтік мәні бар кешенді категория ретінде емес, тар мағынада түсіндірудің нәтижесі болуы ықтимал. Ұзақ уақыт бойы ол тек ақпараттық сауаттылықпен теңестіріліп, ақпараттық технологиялармен және ақпаратпен жұмыс істеу құралы ретінде ғана қарастырылып келді.

Алайда ақпараттық мәдениет ақпараттық қоғамның құрамдас бөлігі әрі адамның жалпы мәдениетінің маңызды қыры ретінде әлдеқайда кең мазмұнды қамтиды. Ол тек ақпараттық ресурстарды пайдалануды емес, сонымен қатар тұлғаның дүниетанымдық ұстанымдарын, этикалық және моральдық қағидаларын қалыптастырады. Бұл қасиеттер адамның да, қоғамның да табысты дамуы үшін шешуші мәнге ие. Осы тұрғыдан алғанда ақпараттық мәдениет цифрлық мәдениетпен өзара сабақтасып, адамның ақпараттық кеңістіктегі мінез-құлқын реттейтін мәдени-нормативтік жүйе ретінде көрінеді.

Осы тұрғыда ақпараттық мәдениет өзінің табиғаты жағынан әрі жаңашыл, әрі дәстүрлі сипатқа ие екенін естен шығармаған жөн. Ол ақпараттық қоғамдағы адам қызметінің көрінісі ретінде бейімделу функциясын атқарады, яғни ақпараттың сан алуан түрлері мен ағындарына бағдарлануға көмектеседі. Соның нәтижесінде ақпараттық мәдениет ақпараттық қоғамдағы қайшылықтар мен сын-қатерлерді еңсерудің маңызды стратегиясына айналып, тұлғаның цифрлық ортада толыққанды әрекет етуінің мәдени негізін қамтамасыз етеді.

Қазақстан жағдайына оралар болсақ, пандемия кезеңінде Қазақстанда құрылған Connect-Ed бастамасы қашықтықтан білім берудің жаңа әлеуметтік-мәдени формаларын қалыптастырған тәжірибелердің бірі ретінде қарастырылады. Аталған ұйым халықаралық білім алмасуды виртуалды ортаға көшіру арқылы білім беру кеңістігінің трансұлттық сипатын күшейтті. Онлайн кездесулер мен бірлескен оқу жобалары білім алушылардың мәдениетаралық коммуникация тәжірибесін кеңейтіп, цифрлық ортада жаңа білім беру мәдениетін қалыптастыруға ықпал етті. Қазақстанның ауыл мектептері мен студенттері үшін мұндай платформалар пандемия жағдайында әлеуметтік оқшауланудың азайтты. Сонымен бірге бастама цифрлық теңсіздікті практикалық деңгейде азайтуға ұмтылды: ұйым есептерінде 2020-2021 жылдары мұқтаж балаларға 200-ден астам техника жеткізілгені және 2020 жылғы мамырдан бері 254 бірлік құрылғы берілгені көрсетіледі [108]. Бұл деректер қашықтықтан оқытудың тиімділігі тек платформалар мен контентке емес, ең алдымен, қолжетімді цифрлық инфрақұрылымға тәуелді екенін айқындайды.

Пандемияның басында көптеген қазақстандық мектептерде толыққанды оқу үдерісін басқару жүйесі (LMS) болмағандықтан, тапсырмаларды WhatsApp немесе электрондық пошта арқылы жіберу сияқты уақытша шешімдерге жүгінді. Бұл тәсіл оқу тиімділігін төмендетіп, оқушылардың тәжірибесін жүйесіз етті. Сонымен қатар, онлайн сабақтардың мазмұны жиі екі тілділікке бейімделмеген: қазақ тіліндегі контент пен интерфейстер жетіспеді, бұл қазақ тілінде оқытатын мектеп оқушылары үшін кедергі болды. Уақыт өте келе Kundelik және Daryn Online платформалары кеңейтіліп, ресми тілдегі аудармалар мен материалдар пайда болды, бірақ ауылдық жерлерде серверлердің жүктемесі мен техникалық қолдаудың жетіспеушілігі жиі кездесті. Университет студенттері жүйелердің (Moodle, Microsoft Teams) тұрақтырақ екенін айтқанымен, ақауларға тап болып, бірнеше платформаны бір уақытта меңгеру қажеттілігін сезді. Бұл барлығы инфрақұрылымдық дайындықтың жеткіліксіздігі мен тілдік кедергілер мәдени теңсіздіктің бір бөлігіне айналғанын көрсетеді. Бұл жағдайда ауылдық және қазақ тілінде оқитын студенттер өздерін цифрлық кеңістіктің сыртында қалғандай сезінді.

Демек, бұл тақырып аясындағы мәдени алшақтықтың ең нәзік әрі маңызды қыры – қашықтықтан оқуға деген сенім мәселесі болып табылады. Қазақстанда жүргізілген ғылыми зерттеулер онлайн білім берудің қабылдануы әлеуметтік және мәдени факторларға тәуелді екенін көрсетеді. Мәселен, сондай зерттеудің бірінде 31 300 ата-ана мен 65 тереңдетілген сұхбат нәтижелері негізінде қашықтықтан білім беруге деген көзқарас талданған.

Осы зерттеу контекстінде маңызды қорытынды – қашықтықтан білім беру қоғамда автоматты түрде легитимді формат ретінде қабылданбайды. Керісінше, оның қабылдануы ата-аналардың білім сапасына деген сенімімен, дәстүрлі білім беру нормаларына бейімділігімен және мұғаліммен тікелей қарым-қатынастың маңыздылығын қалай бағалайтынымен анықталады. Яғни білім беру жүйесіндегі мәдени күтілімдер онлайн форматтың қабылдануына шешуші ықпал етеді [184, 180 б.]. Мұндай ұстанымдар қоғамда терең орныққан стереотиптермен

байланысты: «нағыз білім беру» көбіне мұғалімнің көзбе-көз қатысуы арқылы жүзеге асады және т.б.

Демек, білім беру теңсіздігін еңсеруді мәдени механизмдер арқылы түсіндіру үшін «теңсіздік» ұғымын мәдени капиталдың тең бөлінбеуі ретінде де ұғыну қажет. П. Бурдье теориясына сәйкес, мектеп/университет ресми теңдік жариялағанымен, мәдени капиталға қолжетімділігі жоғары топтар білім кеңістігін оңай игереді; онлайн формат кейде бұл айырмашылықты одан әрі ұлғайтады, себебі цифрлық құзыреттілік пен өзін-өзі реттеу дағдылары «көрінбейтін артықшылық» болып кетеді [12].

Осы тұрғыда платформаны қолдану кезінде «жаңа қатысу мәдениетін» енгізу дұрыс шешім болары сөзсіз. Егер бағалау және қатысу талаптары тек синхронды қатысуға сүйенсе, интернеті әлсіз немесе үй ресурсы шектеулі білім алушылар жүйелі түрде ұтылып қалады. Бұл құрылымдық теңсіздікті жеке жауапкершілік ретінде қате интерпретациялауға әкеледі. Соңғы зерттеулер цифрлық теңсіздік деңгейлері бірізді байланыс түзетінін, сондықтан тек бірінші деңгейге инвестиция жасау жеткіліксіз екенін көрсетеді [45].

Практикалық тұрғыдан мәдени механизмдер дегеніміз:

– Коммуникациялық сценарийлерді айқындау (оқытушыға жазу, пікір айту, кері байланыс мәдениеті);

– Асинхронды және әлсіз интернетке лайық контент ұсыну;

– Қолдау қауымдастықтарын институционалдандыру;

– Бағалау әділдігін күшейтетін икемді регламент енгізу. Мұндай шешімдер цифрлық ортадағы теңсіздікті «моральдық айыптау» шеңберінен шығарып, мәдени-институционалдық реттеу деңгейіне көтереді [68, 304 б.].

3.3 Мәдени-бағдарлы қашықтықтан білім беру келешегі: жаһандық трендтер мен жергілікті мәдени ерекшеліктер синтезі

«Жаһандық ауыл» ұғымын өткен ғасырдың 1960-жылдарында ұсынған М. Маклюэн идеясы XXI ғасырда өзінің нақты жүзеге асуын тапты. Лезде байланыс орнатуға мүмкіндік беретін цифрлық технологиялар географиялық шекараларды шартты сипатқа айналдырып, адамзатты ортақ ақпараттық кеңістікке біріктірді [56, 161 б.].

Қазақстан мен ТМД елдерінің қашықтықтан білім беру форматтарына жаппай көшуі бұл үдерісті одан әрі жеделдетіп, оларды осы «жаһандық ауылдың» белсенді қатысушыларына айналдырды. Білім беру кеңістігінің цифрлануы ұлттық жүйелердің тұйық шеңберден шығып, жаһандық коммуникациялық ағындарға кірігуіне жағдай жасады [185, 174 б.].

Алайда жаһандық цифрлық желіге кірігу үдерісі мәдени унификация қаупін де қатар алып келеді. Білім беру саласындағы жетекші платформалардың басым бөлігі англосаксондық академиялық мәдениет аясында қалыптасқан. Бұл мәдениетке төмен контексті коммуникация, прагматизм және индивидуализм тән. Осындай платформаларды жоғары контексті мәдени ортаға жататын

Қазақстан жағдайында жеткілікті әлеуметтік-мәдени бейімдеусіз енгізу жергілікті білім өндіру үлгілерінің шеттетілуіне, яғни неоколониалдық сипаттағы ықпалға алып келуі мүмкін [186, 74 б.].

Этномәдени және мемлекеттік бірегейлікке қол жеткізудің ең тиімді тәсілі – білім беру жүйесі. Білім беру ұлттық өзіндік сананы қалыптастырудың, мәдени-тілдік мүдделерді жүзеге асырудың негізгі құралы ретінде бірнеше маңызды функцияларды атқарады.

Біріншіден, трансляциялық функция – этноұлттық қауымдастықтардың тұтастығы мен сабақтастығын қамтамасыз етеді. Екіншіден, дамытушы функция – ұлттық өзіндік сананы қалыптастырып, оның дамуына ықпал етеді. Үшіншіден, дифференциациялық функция – жеке тұлғаның және этникалық топтардың мәдени қажеттіліктерін айқындауға мүмкіндік береді. Төртіншіден, интеграциялық функция – мәдениеттердің өзара әрекеттесуін, бір-біріне ықпал етуін және байытылуын қамтамасыз етіп, тұлғаны ұлттық әрі жаһандық мәдени кеңістікке енгізеді.

Білімді адам тарихи және мәдени дәстүрмен тығыз байланыста болады. Ол өзін белгілі бір қауымдастықтың, халықтың өкілі ретінде сезінеді және оның бойында мәдени қажеттіліктер қалыптасады: адамгершілікке ұмтылу, саналы әрекет ету, сұлулықты қабылдау және жоғары рухани құндылықтарды игеру.

Қазіргі білім берудің маңызды талаптарының бірі – өзге мәдениеттерді түсіну және қабылдау. Тек мәдениеттердің өзара әрекеттесуі мен диалогы жағдайында әрбір мәдениеттің өзіндік ерекшеліктері мен қағидаттары айқындалады.

Осы ойдың жалғасы ретінде этномәдени білім беру деген ұғымға анықтама берейік. Ол тұлғаның этномәдени бірегейлігін сақтауға бағытталған, оны ана тілі мен ұлттық мәдениетке баулу арқылы жүзеге асатын, сонымен қатар әлемдік мәдени құндылықтарды игеруді көздейтін білім беру түрі [187, 111 б.]. Бұл ұстанымды қабылдау мәдени және тілдік плюрализм идеясына негізделген ұлттық білім беру жүйесін қалыптастыруды талап етеді. Мұндай жүйе бір жағынан білім берудің техникалық және ақпараттық деңгейінің жаһандық стандарттарына сәйкес келсе, екінші жағынан дәстүрлі мәдени құндылықтарды сақтауды қамтамасыз етуі тиіс.

Бұл идеяны іске асырудың негізгі шарттарына мыналар жатады:

– білім беру жүйесінде ұлттық негіздерді дамыту және нығайту;

– тұлға үшін ана тілі мен мәдениеттің басымдығын мойындау жәнеқамтамасыз ету;

– білім беруді демократияландыру;

– білім беру түрлерінің әртүрлілігі мен икемділігі;

– этномәдени қажеттіліктерді жүзеге асыру арналарының көптүрлілігі;

– білім беру қызметтерінің қолжетімділігі мен сарапдауы;

– ұлттық білім беру жүйесінің әлемдік озық тәжірибеге ашықтығы мен бейімделгіштігі;

– білім берудің үздіксіздігі;

– тұлға мен қоғамның этномәдени сұраныстарын анықтауға және қанағаттандыруға бағытталуы;

– халықтың этникалық құрамының ерекшеліктерін ескеретін өңірлік бағдарламалардың болуы [187, 111 б.].

Оқу орнының мәдени-білім беру ортасында білім алушылардың этникалық және азаматтық (мемлекеттік) бірегейлігін қалыптастыру мәселелері (сондай-ақ тұлғаның басқа да қасиеттері) оқу және сыныптан тыс қызметтің өзара байланысында, білім алушылар, оқытушылар және ата-аналардың ынтымақтастығы арқылы жүзеге асады.

– Біздің тұжырымдамамызда этникалық және азаматтық бірегейлікті қалыптастыру үдерісінің моделі келесі негізгі компоненттерді қамтиды:

– Мемлекеттік тілді (Қазақстан жағдайында – қазақ тілін) меңгеру.

– Ел тарихын, мемлекеттік рәміздерді білу.

– Ұлттық мәдениетке қатысты оң құндылықтық қатынас қалыптастыру.

– Танымдық-әрекеттік тәжірибе жинақтау: бұл білімдік-танымдық, практикалық іс-әрекеттік және көркем-шығармашылық компоненттер арқылы ұлттық мәдениетті оның тарихи дамуында игеруді қамтиды.

– Қазіргі жағдайда мәдени шығармашылық және әлеуметтік-мәдени қызмет тәжірибесін меңгеру.

– Мәдениетке сай мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру: қоғамда қабылданған мәдени нормаларды сақтау, ұлттық құндылықтарды түсіну және қабылдау, мәдениетаралық өзара әрекет жағдайында объективті әрі толерантты ұстаным таныту.

Демек, университеттердегі әлеуметтендіру жұмысы мен мектептердің мәдени-білім беру кеңістігі тұлғаның бірегейлігін қалыптастырудың кешенді алаңы ретінде көрінеді. Бұл үдеріс тек білім мазмұнымен шектелмей, мәдени тәжірибе, құндылықтар және әлеуметтік өзара әрекет арқылы жүзеге асатын тұтас мәдени-педагогикалық механизм болып табылады.

Жалпыадамзаттық құндылықтар мәселесі – әмбебап пен жекенің диалектикасына негізделетін күрделі құбылыс. Осы тұрғыдан алғанда, әлемдік мәдениетті ұлттық мәдениеттердің көптүрлі бірлігі ретінде қарастырып, қазіргі педагогикалық міндеттерді қайта пайымдау қажет. Әсіресе білім алушыларды адамгершілік құндылықтарға баулу үдерісінде тек жаһандық мәдени мазмұнмен шектелмей, ең алдымен өз ұлттық мәдениетінің құндылықтарын игеруге басымдық беру маңызды.

Бұл ойды Конфуций ұсынған қағида да дәлелдейді: «Адамдар табиғаты жағынан бір-біріне жақын, ал әдеттерінің көмегімен бір-бірінен алыстайды». Яғни мәдени айырмашылықтар әлеуметтік тәжірибе арқылы қалыптасады, ал білім беру сол тәжірибені жеткізудің негізгі арнасы болып табылады.

Алайда қашықтықтан білім беру жағдайында бұл үдеріс бірқатар күрделі мәселелерге тап болады. «Қашықтық» ұғымын тек кеңістік алшақтығы ретінде емес, ең алдымен тірі педагогикалық қарым-қатынастың болмауы ретінде түсіну орынды. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар физикалық қашықтықты

жойғанымен, мәдени мағыналар мен құндылықтарды тікелей, жанды қарым-қатынас арқылы жеткізудің мүмкіндіктерін толық алмастыра алмайды.

Осыған байланысты қашықтықтан білім беру форматында ұлттық мәдени құндылықтарды трансляциялау әлдеқайда күрделі сипатқа ие. Цифрлық платформалар көбіне унификацияланған мазмұнға негізделіп, белгілі бір мәдени контексті жеткізуде шектеулі болуы мүмкін. Сондықтан білім беру мазмұнына ұлттық-мәдени компонентті саналы түрде енгізу қажет: оқу материалдары арқылы, цифрлық платформалардың мазмұндық құрылымы арқылы және ең бастысы – оқытушының мәдени дәнерлік рөлі арқылы.

Қазіргі жағдайда жастарды жалпыадамзаттық құндылықтарға баулу мәселесі қоғамның жаһандану және интеграция жағдайында күрделене түсуде. Қашықтықтан білім беру бұл үдерісте жаңа мүмкіндіктер ашқанымен, әлеуметтік бейімделу мен тәрбиелік ықпал ету тұрғысынан белгілі бір шектеулерге ие. Әсіресе әлеуметтену, құндылықтарды ішкілендіру және мәдени тәжірибені тікелей игеру сияқты аспектілер бұл форматта жеткілікті деңгейде жүзеге аспайды.

М. Кастельс сипаттаған ақпараттық қоғам жағдайында білім беру үдерісі түбегейлі өзгеріске ұшырап, оны когнитивтік, экономикалық және мәдениеттанулық қырлар арқылы кешенді талдау қажеттілігі туындайды.

Тарихи тұрғыдан университет пен мектеп «білім ордасы» ретінде қабылданып, білім сакралды мәртебеге ие болды. Білімге қол жеткізу белгілі бір ритуалдармен реттеліп, ал оқытушы оны жеткізуші негізгі бедел иесі ретінде көрінді. Алайда цифрлық дәуірде Ж. Лиотар атап өткендей, білім өзінің метафизикалық легитимдігін жоғалтып, ақпараттық тауарға айналды [66].

Қашықтықтан білім беру кеңістігінде білім мазмұны біртіндеп контент логикасына икемделеді. Ол Instagram немесе TikTok сияқты платформалардағы ойын-сауық материалдарымен бір экожүйеде өмір сүреді. Нәтижесінде скроллинг мәдениеті қалыптасып, оқу материалы үздіксіз лента түрінде тұтынылады. Бұл үдеріс білімнің фрагменттелуіне алып келеді. Қазір ақпарат жүйелі түрде меңгерілмей, үзік-үзік қабылданады. Білім алушы толық мәтінді оқудан гөрі, негізгі ұғымдарды жылдам іздеуге бейімделеді.

Осындай ортада көбірек қаралым жинайтын ақпарат және клиптік ойлау қалыптасады. Білім алушының санасы ақпараттық шу тығыздығына бейімделіп, жарқын визуалды сигналдар мен гиперсілтемелерге тез жауап береді, бірақ ұзақ әрі терең шоғырлану қабілеті әлсірейді. Бұл құбылыс қысқа форматтағы дәрістердің кең таралуын түсіндіреді. 10–15 минуттық бейнедәріс бүгінгі экономика жағдайындағы когнитивтік бейімделудің нәтижесі. Демек, дәстүрлі тұтас білім біртіндеп шағын, утилитарлық ақпараттарға бөлінеді.

М. Пренски енгізген «цифрлық ұрпақ» ұғымымен сипатталатын буын осы гипербайланыс жағдайында қалыптасты. Олар үшін цифрлық орта сыртқы құрал емес, табиғи өмір кеңістігі. Ақпаратқа қол жеткізу тұрғысынан алғанда, дәстүрлі білім беру міндетті емес сияқты көрінеді, өйткені іздеу жүйелері мен алгоритмдер қажетті мәліметті жылдам ұсына алады. Дегенмен, білім беру институттары олардың әлеуметтенуі, мәдени капиталды игеруі және ең бастысы

– баяу, терең ойлау мен сыни рефлексия дағдыларын қалыптастыру үшін шешуші мәнге ие.

Осы орайда, тарихқа көз жүгіртсек. Көшпелі және посткөшпелі қазақ дүниетанымында білім мен даналықты жеткізу (бата, өсиет) ешқашан жай ақпарат алмасу ретінде қаралмаған. Ол – көзбе-көз жүздесу, тірі сөздің қуатын сезіну арқылы жүзеге асатын тұтас рухани тәжірибе. Ұстаздың дауысы, көзқарасы, отырысы, тіпті үнсіздігі де тәрбие құралы саналған. Сондықтан қазақы санада мәтіннен бұрын ұстаздың өзі сакралды мәнге ие. Білім кітапта емес, оны жеткізуші адамда, оның болмысында деп ұғынылады. Осы тұрғыдан білім берудің цифрлық, мәтінге сүйенген, асинхронды форматтарға ауысуы іштей «жылуы қайтқан», «жансызданған» үдеріс ретінде қабылдануы мүмкін. Себебі экран арқылы берілген ақпаратта тірі сөздің әсері, көңіл күйдің реңкі, ұстаз бен шәкірт арасындағы көзге көрінбейтін байланыс толық сезілмейді. Білім біртіндеп утилитарлық контентке айналып, оның тәрбиелік, рухани ықпалы әлсірейді.

Бұл – тек білім беру тәсілінің өзгеруі емес, мәдени болмыстың да түрленуі. Білімнің мәні, оны қабылдау, бағалау өлшемдері жаңаша сипат ала бастайды. Цифрлық кеңістік ақпаратты тез жеткізгенімен, адамның ішкі дүниесіне әсер ететін терең байланыстарды толық алмастыра алмайды. Сондықтан қашықтықтан білім беруді дамыту барысында тек мазмұн мен технологияны емес, қазақы танымға тән тәлім-тәрбиелік негіздерді сақтаудың жолдарын да қатар қарастыру маңызды.

Ұлттық-мәдени ерекшелік бұл жағдайда екі деңгейде көрініс табады: біріншісі – көптілді білім беру кеңістігінің коммуникациялық нормалары. Мұнда ресмилік деңгейі, қарым-қатынас стилі және академиялық бедел иерархиясына қатынас студент пен оқытушы арасындағы өзара әрекет логикасын айқындайды. Екіншісі – аумақтық-әлеуметтік құрылым, яғни инфрақұрылым сапасы, үйдегі кеңістіктің ұйымдасуы және цифрлық құрылғыларды бөлісе пайдалану тәжірибесі [188, 277 б.].

Қарастырылған теориялар мен эмпирикалық деректерге сүйене отырып, Қазақстандағы қашықтықтан білім беруді үштаған (триадалық) жүйе ретінде ұсынуға болады. Бұл инфрақұрылым, институттар және мәдениет. Мұнда үш бөлек фактор туралы емес, өзара тәуелді үш деңгей туралы әңгіме болып отыр. Әр деңгей қалған екеуінің мүмкіндіктері мен шекарасын айқындайды. Егер инфрақұрылым мәдениеттен тыс қарастырылса, саясат үшін жалған көрініс пайда болады: мәселе тек құрылғыларды көбейту мен интернет жылдамдығын арттыру арқылы шешілетіндей көрінеді. Ал мәдениет институттардан бөлек талданса, түйткіл абстрактілі құндылықтар деңгейінде қалып қояды. Ұсынылып отырған модель осы екі редукциядан арылуға мүмкіндік береді.

Теориялық-мәдениеттанулық талдау тұрғысынан инфрақұрылымның рәміздік қызмет атқаратынын есепке алу ерекше маңызды. Ол кімнің оқу уақытын үздіксіз жалғастыра алатынын, кімнің дербес оқу режиміне ене алатынын, ал кімнің оқу үдерісіне қатысу мүмкіндігін үнемі қайта қалпына келтіруге мәжбүр болатынын айқындайды. Осы мағынада құрылғы мен интернет білім алудағы толыққанды қатысудың мойындалған белгісіне айналады. Жеке

ноутбугы, тыныш оқу кеңістігі және тұрақты платформасы бар студент тек қолайлылыққа ғана емес, «тұрақты білім алушы» мәртебесіне де ие болады. Ал құрылғыны бөлісіп қолданатын, телефон арқылы оқитын, байланысы үзіліп отыратын немесе сабақтан жиі шығып қалатын білім алушы формалды түрде сол курста болғанымен, мәдени тұрғыдан «шеткері қатысушы» ретінде таңбаланады.

Жасанды интеллект әсері бұл дискурста одан әрі тамырын тереңге жайып жатқанын кейінгі зерттеулер дәлелдеп отыр. ЖИ-ді білім беру саласына енгізу көбіне технологиялық шешім ретінде қарастырылады, яғни ол бейтарап құрал деп қабылданады. Алайда шын мәнінде кез келген технология өзінің жасалу және қолданылу контекстіне тән бейтарап емес құндылықтар мен болжамдарды өзіне сіңіреді. Бұл бейтарап еместік әсіресе білім беру технологияларын жобалау барысында әлеуметтік-техникалық матрица ретінде айқын көрінеді. Мысалы, білім беру робототехникасына қатысты зерттеулер мұндай құралдардың белгілі бір есептік ойлау тәсілдерін және STEAM сияқты педагогикалық модельдерді басқаларына қарағанда үнемі ілгерілететінін көрсетеді. Технологиялық бейтараптық туралы түсінік жобалау шешімдерінде көрініс табатын билік қатынастарын жасырады. Мәселен, адаптивті алгоритмдерді оқыту үшін пайдаланылатын деректерді таңдау қай білімнің маңызды деп танылатынын және қандай оқу нәтижесі «дұрыс» болып саналатынын айқындайды. Демек мәдени және эпистемологиялық бейтарапсыздық жүйенің өзегіне енгізіледі. Бұл жасанды интеллектті енгізу үдерісінің саяси сипаты бар деген сөз [189, 185 б.].

Бұл мәселені жалғастыра отырып, жаһандық цифрлық мәдениеттің бірегей мысалы ретінде Google Arts & Culture (GA&C) бұрын бөлек болған қолжетімділік нүктелерін бір орталықтандырылған платформаға біріктіруі туралы айта кеткен жөн. Google Arts & Culture жоғары ажыратымдылықтағы өнер туындылары мен мәдени мұра нысандарына онлайн қолжетімділік беретін интернет-платформа ретінде қалыптасты. Жоба 2011 жылдың 1 ақпанында Google Cultural Institute бастамасымен іске қосылып, бастапқы кезеңде әлемнің 17 музейімен серіктестік негізінде жұмыс істеді. Оның негізгі мақсаты – музейлердегі көркем шығармаларды цифрлық форматта көрсету.

Алайда зерттеулер бұл платформа геймификация элементтеріне көбірек мән бере бастаған сайын, мәдени институциялардың бұл жүйедегі орны біртіндеп әлсірей түскенін көрсеткен. GA&C миссиясының тұжырымдары уақыт өте өзгерген. Сондай-ақ, зерттеу деректері GA&C аясында институцияларға көрсетілген қолдаудың шектеулі әрі біркелкі болмағанын, тіптен алдын-ала ескертусіз енгізілгенін көрсетеді. Әсіресе өнер туындылары беттеріне ойын элементтерінің қосылуы кейбір серіктестер үшін күтпеген жағдай болған. Олар мұндай функциялар мәдени контенттің ұсынылу контекстін өзгертіп жібереді дейді [190].

Осы орайда, жан-жақты талдау нәтижесінде платформаларды жергілікті (қазақстандық) білім беру жүйесіне енгізуде немесе жаңа білім беру платформаларын дайындауда жергілікті мәдени ерекшеліктерді ескеру мақсатында біз келесі қосымша зерттеу әдістерін қолдануды ұсынамыз.

1. Жағдайларға негізделген пайымдау (case-based reasoning). Оның мәні – бұрынғы студенттердің оқу тәжірибесін жинақтап, жаңа студентке соған ұқсас дайын шешім ұсыну. Яғни әрбір курсты сәтті аяқтаған студент туралы жеке «жағдай» (кейс) қалыптастырылады және ол жағдайлар базасында сақталады. Бұл жағдайға студенттің оқу барысында көрсеткен нәтижелері енгізіледі. Жаңа студент жүйеге тіркелген кезде оның білім беру және мәдени сипаттамалары бұрын сақталған жағдайлармен салыстырылады. Бұл салыстыру ауыл–қала айырмашылығы, білім беру бағыты, жас ерекшелігі, қолдану тілі және алдыңғы оқу тәжірибесі сияқты категориялар негізінде жүргізіледі. Егер жаңа студенттің деректері бұрынғы бір студенттің сипаттамаларымен сәйкес немесе ұқсас болса, жүйе сол жағдайға тағайындалған оқу ортасын, яғни Learning Management System (LMS) үлгісін жаңа студентке де ұсынады. Бұл тәсіл жаңа студентке қолайлы оқу ортасын таңдауда оның білім беру траекториясын, мәдени ерекшелігін, тілдік тәжірибесін, жас ерекшелігін және ауылдық немесе қалалық әлеуметтік-мәдени ортасын ескеруге бағытталады.

2. CIID шкаласы (Culturally Inclusive Instructional Design scale) – онлайн білім берудегі мәдени инклюзивті оқу дизайнын бағалауға арналған құрал. Ол курс әзірлеуде білім алушылардың мәдени, тілдік, әлеуметтік және контекстік ерекшеліктері қаншалықты ескерілетінін анықтайды. Шкала 31 тұжырымнан тұрады және 7 балдық Ликерт шкаласы арқылы бағаланады.

Шкаланың мақсаты – онлайн білім берудің мәдени тұрғыдан әділетті, бейімделген және инклюзивті болуын бағалау. CIID бес өлшемді қамтиды: интроспекция, интенция, білім алушы – мазмұн, білім алушы – оқытушы, білім алушы – білім алушы өзара әрекеті.

Зерттеу барысында шкаланың сенімділігі мен валидтілігі дәлелденген: бастапқыда 51 сұрақ әзірленіп, факторлық талдау нәтижесінде 31 тармақ сақталған. Cronbach’s alpha көрсеткіштері жоғары болған: $\alpha = 0.95$ және $\alpha = 0.94$. Сондықтан CIID мәдени инклюзивті онлайн оқу дизайнын бағалауға жарамды сенімді құрал болып саналады.

Жоғарыда аталғандарды ескере отырып, мәдени деңгей қашықтықтан білім берудің ең терең, бірақ көбіне назардан тыс қалатын қабаты деп тұжырымдауға болады. Ол тілдерді, сыйластық нормаларын, сенім формаларын, ұстаздың рәміздік бейнесін, отбасы мүшелерінің рөлін, академиялық адалдық туралы түсініктерді, әділеттілік сезімін, қарым-қатынастың легитимді стильдерін және білім алушының өзін-өзі ұйымдастыру үлгілерін біріктіреді. Дәл осы деңгей бірдей платформаның әртүрлі ортада әрқалай әсер етуін түсіндіреді (2-кесте).

Кесте 2 – Қазақстанда мәдени-бағдарлы қашықтықтан білім беруді дамыту мәселелері және оларды шешу жолдары

Мәселе	Мәдениеттанулық талдау	Шешу жолдары	Күтілетін нәтиже
1. Қашықтықтан білім беруді тек технологиялық формат ретінде түсіну	Қашықтықтан білім беру көбіне оқу материалын жеткізудің техникалық құралы ретінде қарастырылады. Мұндай көзқарас онлайн ортада қалыптасатын мәдени мағыналарды, коммуникация нормаларын, құндылықтарды және білім алушы мен оқытушы арасындағы өзара әрекет үлгілерін толық ашпайды.	Қашықтықтан білім беруді әлеуметтік-мәдени кеңістік ретінде қарастыру қажет. Бұл жағдайда платформа тек техникалық құрал емес, білім беру тәжірибесін, цифрлық мінез-құлық нормаларын және жаңа оқу мәдениетін қалыптастыратын орта ретінде түсіндіріледі.	Қашықтықтан білім беруді талдауда тар технологиялық тәсілден мәдени-аналитикалық модельге көшу жүзеге асады.
2. Цифрлық білім беру платформаларының шамадан тыс унификациялануы	Жаһандық платформалар білім беру үдерісіне ортақ ережелерді енгізеді: модульдік құрылым, дедлайн, тестілеу, цифрлық бақылау, стандартталған белсенділік. Бұл жергілікті педагогикалық дәстүрлер мен ұлттық-мәдени ерекшеліктердің ескерілмеуіне әкелуі мүмкін.	Жаһандық технологиялық шешімдерді жергілікті мәдени контекске бейімдеу қажет. Платформалық модельдерде ұлттық білім беру дәстүрлері, көптілділік, оқытушы мен білім алушы арасындағы қарым-қатынас мәдениеті және жергілікті коммуникациялық нормалар ескерілуі тиіс.	Цифрлық білім беру ортасының мәдени жатсыну әсері азайып, қашықтықтан оқытуға деген сенім артады.
3. Тілдік және мәдени локализацияның жеткіліксіздігі	Интерфейсті қазақ немесе орыс тіліне аудару мәдени бейімделудің толық жүзеге асқанын білдірмейді. Оқу мысалдары, кері байланыс стилі, академиялық терминдер және тапсырма мазмұны білім алушының мәдени тәжірибесіне сәйкес келмеуі мүмкін.	Локализация тек тілдік аудармамен шектелмей, оқу мазмұнының мәдени контекстін қамтуы қажет. Ұлттық мысалдар, жергілікті кейстер, түсінікті академиялық тіл, мәдени тұрғыдан қабылданатын кері байланыс формалары енгізілуі тиіс.	Онлайн білім беру мазмұны әртүрлі әлеуметтік және мәдени ортадан шыққан білім алушылар үшін түсінікті әрі қолжетімді болады.
4. Онлайн ортада педагогикалық беделдің әлсіреуі	Дәстүрлі білім беру мәдениетінде оқытушы тек білім жеткізуші емес, сонымен бірге тәртіп, сенім, моральдық бағдар және институционалдық жауапкершілік иесі ретінде қабылданады. Қашықтықтан оқытуда бұл рөл кейде тек техникалық сүйемелдеуге дейін қысқарады.	Оқытушының рөлін цифрлық білім беру кеңістігінің мәдени медиаторы ретінде қайта пайымдау қажет. Ол білім алушыға тек оқу мазмұнын меңгеруге емес, онлайн коммуникация нормаларын, академиялық жауапкершілікті және өзіндік оқу мәдениетін игеруге көмектесуі тиіс.	Оқытушының онлайн білім берудегі рөлі күшейіп, студенттердің мотивациясы, сенімі және оқу үдерісіне мәдени тұрғыдан кірігуі артады.
5. Қашықтықтан білім беру форматына сенімнің төмендігі	Қашықтықтан оқыту кей жағдайда дәстүрлі біліммен салыстырғанда толыққанды емес формат ретінде қабылданады. Бұл тек техникалық сапаға емес, «нағыз білім» туралы қалыптасқан мәдени түсініктерге де байланысты.	Қашықтықтан білім берудің мәдени легитимдігін қалыптастыру қажет. Ол үшін онлайн курстардың сапасын арттыру, бағалаудың ашықтығын қамтамасыз ету, академиялық адалдық нормаларын күшейту және тиімді гибридті тәжірибелерді кеңінен көрсету маңызды.	Қашықтықтан білім беру толыққанды әрі сенімді білім беру формасы ретінде қоғамдық және институционалдық деңгейде мойындалады.

2-кестенің жалғасы – Қазақстанда мәдени-бағдарлы қашықтықтан білім беруді дамыту мәселелері және оларды шешу жолдары

Мәселе	Мәдениеттанулық талдау	Шешу жолдары	Күтілетін нәтиже
6. Қала мен ауыл арасындағы цифрлық теңсіздік	Цифрлық теңсіздік интернет пен құрылғыға қолжетімділікпен ғана шектелмейді. Ол үйдегі оқу кеңістігіне, отбасылық міндеттерге, ата-ананың қолдауына, цифрлық дағдыларға және онлайн оқуға деген мәдени қатынасқа да тәуелді.	Ауылдық аймақтарда интернет инфрақұрылымын жетілдірумен қатар, құрылғыларға қолжетімділікті кеңейту, жергілікті цифрлық қолдау орталықтарын дамыту, мұғалімдер мен ата-аналарға әдістемелік көмек көрсету қажет.	Қала мен ауыл білім алушылары арасындағы алшақтық азайып, білім беру мүмкіндіктерінің әділеттілігі күшейеді.
7. Студент белсенділігін тек цифрлық көрсеткіштер арқылы бағалау	Платформалар студенттің қатысуын көбіне жүйеге кіру уақыты, тапсырма саны, тест нәтижесі сияқты цифрлық іздер арқылы өлшейді. Алайда бұл көрсеткіштер білім алушының түсіну деңгейін, мотивациясын және мәдени қатысу ерекшеліктерін толық бейнелей алмайды.	Бағалау жүйесіне гуманитарлық және мәдени индикаторларды енгізу қажет. Оларға кері байланыс сапасы, оқу үдерісіне қатысу мәнері, коммуникативтік белсенділік, өзіндік жауапкершілік, онлайн форматқа сенім және білім беру қауымдастығына қатыстылық сезімі жатады.	Студенттің оқу тәжірибесін неғұрлым толық әрі әділетті бағалауға мүмкіндік туады.
8. Отбасы мен жергілікті қауымдастықтың жеткіліксіз қатысуы	Әсіресе ауылдық ортада отбасы мен жергілікті қауымдастық қашықтықтан оқуға деген көзқарасқа, оқу тәртібіне және мотивацияға тікелей әсер етеді. Бірақ олар көбіне цифрлық білім беру мәдениетінің белсенді қатысушылары ретінде қарастырылмайды.	Ата-аналарды, мектептерді, жергілікті басқару органдарын және қоғамдық ұйымдарды қашықтықтан білім беруді қолдау үдерісіне тарту қажет. Онлайн оқытуға қатысты ортақ жауапкершілік мәдениетін қалыптастыру маңызды.	Қашықтықтан білім беру тек жеке студенттің тәжірибесі емес, отбасы мен қауымдастық қолдайтын әлеуметтік-мәдени үдеріске айналады.
9. Сыртқы платформаларға мәдени және институционалдық тәуелділік	Жаһандық платформаларды кең қолдану сыртқы алгоритмдерге, басқару модельдеріне, интерфейстерге және білімді ұйымдастыру стандарттарына тәуелділікті күшейтуі мүмкін. Бұл ұлттық білім беру кеңістігінің мәдени дербестігіне әсер етеді.	Глокализация қағидасына негізделген ұлттық және аймақтық цифрлық білім беру шешімдерін дамыту қажет. Яғни жаһандық технологиялық мүмкіндіктерді пайдалана отырып, жергілікті мәдени, тілдік және педагогикалық ерекшеліктерді сақтау маңызды.	Цифрлық білім беру кеңістігінің мәдени дербестігі нығайып, ұлттық білім беру жүйесінің тұрақтылығы артады.
10. Цифрлық білім беру өнімдеріне мәдениеттанулық сараптаманың болмауы	Платформаларды енгізу кезінде көбіне техникалық мүмкіндіктер мен басқару тиімділігі бағаланады. Ал олардың қандай мәдени нормаларды, бақылау үлгілерін, коммуникация тәсілдерін және білім туралы түсініктерді қалыптастыратыны жеткілікті талданбайды.	Білім беру платформаларына мәдениеттанулық сараптама енгізу қажет. Мұндай сараптама тіл, интерфейс, коммуникация моделі, бағалау формасы, деректер этикасы және жергілікті білім беру мәдениетіне сәйкестік өлшемдерін қамтуы тиіс.	Қашықтықтан білім беру технологияларын енгізу неғұрлым саналы, мәдени тұрғыдан жауапты және жергілікті контекске сәйкес сипат алады.

Негізгі қағида мынада: қашықтықтан білім беру бәріне бірдей болғанда емес, әртүрлі мәдени топтарға түсінікті әрі бейімделген кезде ғана әділетті бола алады. Бұл – жергілікті мәдениетке таныс мысалдарды қолдануды, көптілді навигацияны қамтамасыз етуді, оқу үдерісіне әртүрлі қарқынмен қосылу мүмкіндігін ескеруді, отбасылық жүктемені мойындауды және қарым-қатынас формаларын икемді ұйымдастыруды талап етеді.

Осыған байланысты диссертациялық жұмыстың қолданбалы қорытындысы ретінде Қазақстан жағдайында мәдени бағдарлы қашықтықтан білім беруді жетілдіруге арналған пилоттық модельді, яғни нақты ұсынымдардан тұратын жол картасын әзірлеу қағидаттарын дайындау ұсынылады. Мұндай пилоттық жұмысты үш жылдық кезең шеңберінде жүргізу орынды, өйткені мәдени бейімделу, қатысушылардың жаңа форматқа үйренуі және институционалдық тұрақтану қысқа мерзімде толық орныға қоймайды. Сабаққа қатысу мәдениеті, бағалау тәжірибесі, мұғалімнің фасилитаторлық және медиаторлық рөлі, платформаны қолдану дағдылары, ата-аналармен тұрақты байланыс және онлайн оқытуға деген сенім уақыт өте қалыптасатын әлеуметтік әдеттер мен ұйымішілік регламенттерге тәуелді.

Пилоттық апробацияны ең алдымен ауылдық елді мекендерде жүзеге асыру ұсынылады. Себебі дәл осы ортада инфрақұрылымдық шектеулермен қатар қостілділік жағдайы, отбасының білім берудегі ықпалы, өңірлік әркелкілік, цифрлық дағдылар алшақтығы және онлайн оқуға деген мәдени қатынас айқынырақ көрініс береді. Ауылдық мектептердегі тәжірибе қашықтықтан білім берудің тек техникалық емес, әлеуметтік-мәдени шарттарға қаншалықты тәуелді екенін нақтылауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде енгізілетін шешімдердің мәдени сезімталдығын, қолжетімділік деңгейін, институционалдық жарамдылығын және жергілікті орта тарапынан қабылдану мүмкіндігін дәлелді түрде бағалауға болады. Қала немесе аудан орталығы үлгілерін қосымша қолдану салыстырмалы талдау жүргізу, әртүрлі білім беру орталарын типологиялау және ауылдық ортаға тән ерекшеліктерді нақтылау мақсатында қарастырылуы мүмкін.

Жақын болашақта Қазақстандағы қашықтықтан білім беруді дамыту инфрақұрылымдық логикадан мәдени-аналитикалық логикаға өтуді талап етеді. Бұл интернетке, құрылғыларға және цифрлық ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз етумен қатар, платформалардың мәдени үйлесімділігін, олардың оқу мотивациясына, онлайн форматқа деген сенімге, тілдік қолжетімділікке және әлеуметтік қамтылуға ықпалын бағалау қажет екенін білдіреді. Мұндай тәсіл қашықтықтан білім беруді дәстүрлі мектептің немесе университеттің уақытша алмастырушысы ретінде емес, цифрлық білім берудің жаһандық мүмкіндіктерін Қазақстан қоғамының жергілікті ерекшеліктерімен байланыстыра алатын дербес мәдени форма ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Осылайша диссертация нәтижелері қашықтықтан білім беруді Қазақстан жағдайында мәдени-бағдарлы бағытта дамытуға ғана емес, оны жауапты, кезеңдік және дәлелді түрде дамытуға бағытталған қолданбалы ұсыныстарды негіздеуге бағытталады.

Нәтижесінде ұсынылған тұжырымдар қашықтықтан білім беруді ұлттық білім беру саясатының ұзақ мерзімді мәдени бағытымен байланыстыра қарастыру қажеттігін айқындайды және осы қағидаларды ескерумен ұштасқанда ғана тұрақты әрі әділетті білім беру экожүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, бұл тарауда қашықтықтан білім беру Қазақстан жағдайында ұлттық мәдениетпен тығыз байланыста қарастырылды. Зерттеу барысында оның мәні тек цифрлық технологиялардың енгізілуімен шектелмейтіні, керісінше, білімге деген сенім, оқытушы мен студент арасындағы қатынас, отбасының оқу үдерісіне араласуы, тілдік орта, ауыл мен қала арасындағы айырмашылық сияқты факторлар арқылы ашылатыны көрсетілді. Қазақстандық тәжірибе қашықтықтан білім берудің әр қоғамда өзіндік мәдени мазмұнға ие болатынын дәлелдейді.

Тарауда қашықтықтан білім беруді қабылдау деңгейі қоғамдағы қалыптасқан білім беру дәстүрлеріне, тікелей қарым-қатынасқа берілетін мәнге және оқытушы беделіне байланысты екені айқындалды. Онлайн формат білім алушыдан дербестік пен жауапкершілікті талап етсе, кейбір ортада бұл талап жаңа мүмкіндік ретінде, ал кейбір жағдайда қосымша қиындық ретінде қабылданады. Әсіресе ауылдық аймақтардағы инфрақұрылымдық шектеулер мен цифрлық дағдылардың әркелкілігі білімге қол жеткізу мәселесін мәдени-әлеуметтік деңгейде күрделендіреді.

Цифрлық теңсіздікті еңсеру үшін техникалық қолжетімділікпен қатар, мәдени бейімделу де маңызды. Интернет пен құрылғы мәселесін шешу жеткіліксіз; білім алушының тілдік, әлеуметтік, отбасылық және аймақтық ерекшеліктері ескерілгенде ғана қашықтықтан білім беру нәтижелі сипат алады. Сондықтан қалпына келтіру механизмдері цифрлық инфрақұрылымды дамытумен бірге сенімді арттыруды, оқытушылардың цифрлық мәдениетін күшейтуді, студенттердің өзіндік оқу дағдыларын қалыптастыруды және жергілікті қауымдастықпен байланысты нығайтуды қамтуы қажет.

Тараудың негізгі қорытындысы – Қазақстанда қашықтықтан білім берудің болашағы жаһандық технологиялық трендтерді механикалық көшіруге емес, оларды жергілікті мәдени шындықпен үйлестіруге байланысты. Мәдени-бағдарлы қашықтықтан білім беру моделі көптілділікке, аймақтық теңсіздіктерді азайтуға, білім алушының әлеуметтік жағдайын ескеруге және ұлттық білім беру дәстүріндегі адамаралық байланысты сақтауға сүйенуі тиіс. Сонда ғана қашықтықтан білім беру уақытша балама емес, Қазақстанның білім беру мәдениетін жаңартатын тұрақты әрі мағыналы бағытқа айналады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осы диссертацияда қашықтықтан білім беру заманауи мәдениет жүйесінде тек педагогикалық технология немесе оқу үдерісін ұйымдастыру форматы ретінде ғана емес, мәдени концепт, мәдени унификация құралы және әлеуметтік-мәдени институт ретінде кешенді түрде қарастырылды.

Теориялық-әдіснамалық талдау қашықтықтан білім берудің мәні білім алушы–мұғалім–платформа арасындағы коммуникация режимдері, құндылықтық бағдарлар, тілдік орта, әлеуметтік нормалар және институционалдық сенім арқылы қалыптасатынын айқындады. Бұл қашықтықтан білім беруді бір мезгілде әрі ұйымдастырушылық жүйе, әрі мәдени мағыналар өндірілетін кеңістік ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Жаһандық өлшемді талдау онлайн-платформалардың жаһандық білім беру мәдениетінің агенттері ретінде әрекет ететінін, сонымен бірге мәдени унификация, сыртқы платформаларға тәуелділік, стандарттау және білім беру тәжірибесін біріздендіру тәуекелдерін күшейтуі мүмкін екенін көрсетті. Сондықтан қашықтықтан білім беруді бейтарап техникалық құрал ретінде емес, мәдени-нормативтік салдары бар күрделі жүйе ретінде бағалау қажет. Жергілікті өлшем Қазақстан контексінде қашықтықтан білім берудің нақты тәжірибесі мәдени факторлармен тығыз байланысты екенін дәлелдеді: мұғалім беделі, ұжымшылдық дәстүрі, отбасының білім берудегі рөлі, қостілділік, өңірлік әркелкілік, инклюзия талаптары, цифрлық дағдылар деңгейі және онлайн форматқа деген сенім білім алудың сапасы мен қолжетімділігін айқындайтын негізгі медиаторлар ретінде көрінді.

Осы тұжырымдар қашықтықтан білім беруді енгізу мен жетілдіруді тек инфрақұрылымды күшейту деңгейінде қарастыру жеткіліксіз екенін көрсетеді. Инфрақұрылымдық тосқауылдар маңызды болғанымен, олар қашықтықтан білім берудің тиімділігін толық түсіндіре алмайды. Жергіліктендірудің сапасы, платформа интерфейсінің тілдік-мәдени сәйкестігі, коммуникация нормаларының айқын әрі түсінікті болуы, бағалаудың әділеттілігі, кері байланыстың мәдени қабылдануы және институционалдық қолдау мәдениеті қашықтықтан білім берудің нәтижелілігін тікелей айқындайды. Демек, қашықтықтан білім беруді дамытуда техникалық қамтамасыз ету мен ұйымдастыру шаралары міндетті түрде мәдени өлшеммен толықтырылуы тиіс. Білім алушылардың онлайн оқу тәжірибесін «қабылданатын», «түсінікті», «сенімді» және «легитимді» ететін рәміздік және нормативтік тетіктер назардан тыс қалмауы қажет. Сондықтан қашықтықтан білім беруді жетілдіруде мәдени бағдарлы тәсілді жүйелі түрде ескеру қажеттігі негізделеді. Бұл тәсіл, бір жағынан, жаһандық үрдістер мен жергілікті мәдени ерекшеліктерді синтездейтін глокалдық стратегияға сүйенуі тиіс; екінші жағынан, «бір үлгіні барлық ортаға бірдей қолдану» қағидасынан бас тартып, өңірлік, әлеуметтік-мәдени және тілдік әркелкілікке сәйкес бейімдеу тетіктерін басым етуі қажет. Мұнда мәдени сәйкестік тек тіл мәселесімен шектелмей, білім беру үдерісіндегі кері байланыстың стильдік нормалары, мұғалім беделінің онлайн ортада орнығуы,

отбасы мүшелерінің әсері ескерілетін коммуникация әдістері, инклюзивті қатысу шарттары және студенттің цифрлық ортадағы өзіндік жауапкершілігі сияқты кең ауқымды параметрлерді қамтиды.

Осыған байланысты диссертациялық жұмыстың қолданбалы қорытындысы ретінде Қазақстан жағдайында мәдени-бағдарлы қашықтықтан білім беруді жетілдіруге бағытталған пилоттық сипаттағы модельді, яғни ұсынымдардан тұратын жол картасын әзірлеу қағидаттарын дайындау ұсынылады. Мұндай пилоттық жұмыс үш жылдық кезең шеңберінде жүргізілгені орынды, өйткені мәдени бейімделу мен институционалдық тұрақтану қысқа мерзімде толық қалыптаспайды. Сабаққа қатысу мәдениеті, бағалау тәжірибесі, мұғалімнің фасилитаторлық және медиаторлық рөлі, платформа қолдану дағдылары, ата-аналармен байланыс және онлайн оқытуға деген сенім уақыт өте бекитін әлеуметтік әдеттер мен ұйымішілік регламенттерге тәуелді. Сонымен қатар пилоттық апробацияны ауылдық елді мекендерде жүзеге асыру ұсынылады, себебі дәл осы ортада инфрақұрылымдық шектеулермен қатар қостілділік жағдайы, отбасының білім берудегі ықпалы, өңірлік әркелкілік, цифрлық дағдылар алшақтығы және онлайн оқуға деген мәдени қатынас айқынырақ көрініс береді. Нәтижесінде енгізілетін шешімдердің мәдени сезімталдығын, қолжетімділік деңгейін, институционалдық жарамдылығын және әлеуметтік қабылдануын дәлелді түрде тексеру мүмкіндігі артады. Қала немесе аудан орталығы үлгілерін қосымша қолдану салыстырмалы талдау, типологиялау және ауылдық ортадағы ерекшеліктерді нақтылау мақсатында қарастырылуы мүмкін.

Мұндай мәдени-бағдарлы тәсілдің түйінді мәні – дайын үлгіні бірден әмбебаптандырмай, оны нақты әлеуметтік-мәдени ортада сынақтан өткізу арқылы кезең-кезеңімен нақтылау және өлшенетін көрсеткіштер мен сапалық дәлелдер негізінде жетілдіру. Осы логикада ұсынылатын енгізу моделі қашықтықтан білім берудің мәдени өлшемдерін жүйелі түрде ескеруді талап етеді. Тиімділікті «интернет жұмыс істейді/істемейді» деген бинарлық өлшем арқылы ғана емес, сабаққа қатысу сапасы, тең қолжетімділік, мәдени сәйкестік, білім алушының оқу тәжірибесін қабылдау деңгейі және онлайн форматқа деген сенім арқылы бағалау қажет. Сонымен бірге диссертация нәтижелері қашықтықтан білім беруді басқару мен бағалауда мәдени өлшемдерді өлшенетін индикаторлар деңгейіне түсіру қажеттігін көрсетеді: «жергіліктендіру сапасы», «кері байланыс мәдениеті», «сенім деңгейі», «инклюзивтік деңгейі», «цифрлық дағдылардың өсуі», «педагогикалық қолдау сапасы» және «платформалық ортаға бейімделу деңгейі» сияқты көрсеткіштер мониторинг жүйесінің тұрақты бөлігіне айналуы тиіс. Ұсынылатын мәдени бағдарлы модельді іске асыруда педагогтерді қолдау бөлігі ерекше мәнге ие, өйткені онлайн ортада мұғалімнің рөлі тек мазмұн жеткізуші емес, қатысуды ұйымдастыратын фасилитатор, медиатор және оқу қауымдастығын құрастырушы ретінде қайта айқындалады. Осыған сәйкес, біліктілікті арттыру бағдарламалары платформаны техникалық қолданумен шектелмей, онлайн коммуникация этикасын, бағалаудың

ашықтығын, цифрлық дидактикадағы әділеттілік қағидаларын, мәдениетаралық және қостілді аудиториямен жұмыс стратегияларын қамтуы қажет.

Пилоттық енгізу кезінде ата-аналармен жүйелі коммуникация арнасын қалыптастыру да маңызды, себебі отбасының оқу үдерісіне қатысу мәдениеті оқушы мотивациясы мен оқу тәртібіне тікелей ықпал етеді. Бұл бағытта ата-аналарға арналған қысқа нұсқаулықтар, түсіндіру кездесулері, цифрлық сауаттылыққа бағытталған қолдау материалдары және оқу үдерісіне қатысу ережелері әзірленуі мүмкін.

Бұдан бөлек, диссертацияда оқу тәжірибесінің мәнділігі мен легитимділігі арқылы бағалауды алға тартады. Білім алушы платформаны өз мәдени кеңістігінің заңды әрі түсінікті бөлігі ретінде қабылдағанда ғана тұрақты қатысу қалыптасады. Сондықтан контент пен интерфейсті қазақ және орыс тілдеріне сапалы бейімдеумен қатар, өңірлік тілдік вариативтілікке сезімтал микро-локализация элементтерін, атап айтқанда терминология, нұсқаулықтар, кері байланыс үлгілері, оқу тапсырмаларының мәдени контексті және жергілікті мысалдарды енгізу ұсынылады. Қолдау мәдениетін күшейту үшін білім беру ұйымдарында цифрлық координатор немесе тәлімгер рөлін институционалдандыру, техникалық ақауларға жедел әрекет ету регламенттерін әзірлеу және педагог–оқушы–ата-анаға арналған түсінікті навигациялық сценарийлерді қалыптастыру тиімді болады. Сонымен қатар сандық және сапалық деректерді ашық талқылау, жергілікті қауымдастықпен тұрақты кері байланыс циклдарын ұйымдастыру және нәтижелерді өңірлік деңгейде салыстырып талдау жұмыс нәтижесін арттырады.

Ең перспективалы үлгі ретінде цифрлық технологиялар білімге қолжетімділікті кеңейтіп, оқытудың икемділігін қамтамасыз ететін, ал жергілікті білім беру ортасы сенім, тәлімгерлік, мәдени сабақтастық және әлеуметтік қолдау функцияларын сақтайтын гибридті модель көрінеді. Осы жаһандық үрдістер мен жергілікті мәдени ерекшеліктердің синтезі қашықтықтан білім берудің тұрақты, инклюзивті және гуманитарлық бағдарланған моделінің негізіне айнала алады. Диссертациялық жұмыстың логикалық қорытындысы ретінде келесі ұсыныстарды айқындадық.

Бірінші ұсыныс – білім беру платформаларының мәдени-адаптивті дизайнын жасау. Ол интерфейсті аударуды ғана емес, оқу кейстерін, кері байланысты, визуалды кодтарды, коммуникациялық сценарийлерді және оқытушы мен студент арасындағы өзара әрекет формаларын бейімдеуді қамтуы тиіс.

Екінші – цифрлық білім беру өнімдеріне мәдени сараптама енгізу. Платформаны енгізбес бұрын оның құрылымында студенттің, оқытушының, білімнің және бақылаудың қандай модельдері бекітілгенін бағалау қажет. Мұндай сараптама мынадай сұрақтарды қамтуы мүмкін: платформа көптілділікті қолдай ма; қатысудың әртүрлі формаларын ескере ме; теңсіздікті күшейтпей ме; студенттің белсенділігін қалай түсіндіреді?

Үшінші – қашықтықтан білім берудің мәдени үйлесімділік индикаторларын әзірлеу. Техникалық көрсеткіштермен – интернет

жылдамдығы, пайдаланушылар саны, курстарды аяқтау деңгейімен – қатар онлайн форматқа деген сенім, интерфейстің түсініктілігі, тілдік қолжетімділік, жергілікті коммуникация нормаларына сәйкестік, кері байланыс сапасы ескерілуі керек.

Төртінші – оқытушының цифрлық ортаның мәдени медиаторы ретіндегі рөлін күшейту. Оқытушы платформаны жай ғана қолданушы емес, студенттің цифрлық білім беру мәдениетіне енуіне көмектесетін тұлға болуы тиіс: ол қатысу ережелерін, академиялық қарым-қатынас формаларын, онлайн өзара әрекет этикасын және дербес жұмыс тәсілдерін түсіндіруге жәрдемдеседі.

Бесінші – онлайн мен офлайн бір-біріне қарсы қойылмай, өзара толықтыратын гибридті модельдерді дамыту. Қазақстан жағдайында цифрлық платформа ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз ететін, ал жергілікті білім беру ортасы сенім, тәлімгерлік, мәдени байланыс және әлеуметтік қамтылуды қолдайтын модельдердің болашағы бар деп есептейміз.

Алтыншы – қашықтықтан білім беруді жобалауға жергілікті қауымдастықтардың қатысуын қамтамасыз ету. Әсіресе ауылдық өңірлерде мұғалімдердің, ата-аналардың, студенттердің, жергілікті білім басқармаларының пікірін ескеру маңызды. Мұндай қатысусыз платформа нақты білім беру мәдениетінің бір бөлігіне айналмай, сыртқы инфрақұрылым күйінде қалып қоюы мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Castells M. The information age: Economy, society and culture. – Vol. 1. – Oxford: Blackwell, 1996. – 304 p.

2 Eco U. A theory of semiotics. – Bloomington: Indiana University Press, 1979. – 357 p.

3 Geertz C. The interpretation of cultures: Selected essays. – New York: Basic Books, 1973. – 410 p.

4 Bourdieu P., Passeron J.-C., Nice R. Reproduction in education, society and culture. – London: SAGE Publications, 1977. – 463 p.

5 Habermas J. The theory of communicative action. Vol. 1: Reason and the rationalization of society. – Boston: Beacon Press, 1985. – 516 p.

6 Habermas J. The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society. – Cambridge: MIT Press, 1991 – P. 133 – 150.

7 Foucault M. Interview: Questions on geography // Power/knowledge: Selected interviews and other writings. – New York: Pantheon, 1972. – 272 p.

8 Keegan D. Foundations of distance education. – London: Routledge, 2013. – 325 p.

9 Garrison D.R., Anderson T., Archer W. Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education // Internet and Higher Education. – 1999. – Vol. 2. – No. 2–3. – P. 87 – 105.

10 Hofstede G. Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations. – London: Sage Publications, 2001. – 431 p.

11 Ong W.J. Orality and literacy: The technologizing of the word. – London: Taylor & Francis, 1982. – 484 p.

12 Bourdieu P. The forms of capital // Handbook of theory and research for the sociology of education / Ed. J.G. Richardson. – New York: Greenwood Press, 1986. – P. 241 – 258.

13 Есенова К.У., Еримпашева А.Т. Цифровое неравенство как фактор образовательного неравенства в Республике Казахстан // Социологические исследования. – 2020. – № 6. – С. 82 – 90.

14 Нургалиева Г.К., Артыкбаева Е.В. Информационно-образовательная среда вуза в условиях цифровизации // Педагогика. – 2018. – № 10. – С. 39 – 45.

15 Таракбаева Р.Е., Закирова А.А. Готовность студентов к дистанционному обучению: социокультурный аспект // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилёва. – 2021. – Т. 1. – № 134. – С. 96 – 104.

16 Шмакова Е.С. Ценности образования в цифровую эпоху // Философия и культура. – 2019. – № 7. – С. 63 – 70.

17 Жолдубаева А.К. Теоретико-методологические основания исследования образования // Вестник КазНПУ имени Абая. – 2017. – Т. 56. – № 4. – С. 18 – 25.

18 Ғабитов Т.Х., Альджанова Н.Қ., Әбікенов Ж.О. Мәдениеттану негіздері. – Алматы: Лантар Трейд, 2022. – 303 б.

19 Kulsariyeva A., Iskakova A., Tajiyeva M. Trilingual education: An effective way of providing inclusion // European Scientific Journal. – 2017. – Vol. 13. – No. 12. – P. 95 – 102.

20 Тәжібаев Т. XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстандағы педагогикалық ой-пікірлердің дамуы. – Алматы: Ғылым, 2005. – 261 б.

21 Жарықбаев Қ. Этнопсихология. – Алматы: Білім, 2005. – 314 б.

22 Қожахметова К.Ж. Этнопедагогика. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 367 б.

23 Құсайынов А.Қ., Есеева М.Т. Салыстырмалы педагогика әдіснамасы мен әдістері. – Алматы: Rond, 2008. – 420 б.

24 Таубаева Ш.Т., Барсай Б.Т. «Мұғалімнің зерттеушілік мәдениеті – оның педагогикалық жаңалықтарды меңгеру құралы» арнаулы курсының бағдарламасы. – 2000. – 473 б.

25 Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: ЛитРес, 2013. – 526 с.

26 Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 229 с.

27 Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 282 с.

28 Cassirer E. An essay on man: An introduction to a philosophy of human culture. – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2023. – 335 p.

29 Lotman Y.M. Universe of the mind: A semiotic theory of culture. – London: Tauris, 1990. – P. 20 – 35.

30 Eco U. Semiotics and the philosophy of language. – Bloomington: Indiana University Press, 1984. – 441 p.

31 Foucault M. The archaeology of knowledge. – New York: Pantheon, 1972. – 494 p.

32 Castells M. The rise of the network society. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2011. – 197 p.

33 Садықова Р.К. Концепт және оның зерттелуі // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2014. – №3 (149). – Б. 192 – 200.

34 White L.A. The evolution of culture: The development of civilization to the fall of Rome. – London: Routledge, 2016. – 303 p.

35 Kroeber A.L., Kluckhohn C. Culture: A critical review of concepts and definitions // Papers of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University. – 1952. – P. 26 – 48.

36 Whiten A. The scope of culture in chimpanzees, humans and ancestral apes // Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences. – 2011. – Vol. 366. – No. 1567. – P. 997 – 1007.

37 White L.A. The science of culture: A study of man and civilization. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 1949. – 462 p.

38 Kroeber A.L. The nature of culture. – Chicago: University of Chicago Press, 1952. – 515 p.

39 Стёпин В. Теоретическое знание. – М.: ЛитРес, 2022. – 218 с.

40 Herskovits M.J. Man and his works: The science of cultural anthropology. – New York: Knopf, 1949. – 271 p.

41 Herskovits M.J. Cultural relativism: Perspectives in cultural pluralism. – New York: Random House, 1972. – 324 p.

42 Гуревич Т.М. Культурологическая парадигма преподавания японского языка. – 2012. – 377 с.

43 Williamson B. New digital laboratories of experimental knowledge production: Artificial intelligence and education research // London Review of Education. – 2020. – Vol. 18, No. 2. – P. 209 – 220.

44 Buki L.P., Johnson J.M.Q., Knight K., Walton A. "Cultural and conceptual knowledge": Reformulation and conceptual analysis of a key component of the health literacy model // Social Science & Medicine. – 2024. – Vol. 356. – P. 117 – 150.

45 Raeff C. From objects to acting: Repopulating psychology with people who act // Theory & Psychology. – 2019. – Vol. 29. – No. 3. – P. 311 – 335.

46 Торкунов А., Мальгин А., Дегтерев Д. Современные международные отношения. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 239 с.

47 Contreras Kallens P.A., Dale R., Smaldino P.E. Cultural evolution of categorization. – 2018. – P. 30 – 46.

48 Basov N., Brennecke J. Structure, content and meaning of organizational networks // Research in the Sociology of Organizations. – 2017. – Vol. 53. – P. 87 – 112.

49 Erstad O. et al. Datafication in and of education: A literature review. – 2023. – P. 64 – 76.

50 Vorkachev S.G. Kul'turnyy kontsept kak edinitsa issledovaniya i ob"yekt lingvokul'turologii // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2001. – No. 2. – P. 102 – 109.

51 Cassirer E., Lofts S.G., Gordon P.E. The philosophy of symbolic forms. Vol. 2: Mythical thinking. – London: Routledge, 2020. – 504 p.

52 Foucault M. Discipline and punish / Trans. A. Sheridan. – New York: Pantheon, 1977. – 207 p.

53 Bourdieu P. Outline of a theory of practice // The new social theory reader / Ed. C. Calhoun et al. – London: Routledge, 2020. – P. 80 – 86.

54 Bourdieu P. Distinction: A social critique of the judgement of taste // Inequality. – London: Routledge, 2018. – P. 287 – 318.

55 Habermas J. The theory of communicative action. Vol. 1: Reason and the rationalization of society / Trans. T. McCarthy. – Boston: Beacon Press, 1981. – 366 p.

56 McLuhan M. Understanding media: The extensions of man. – Cambridge: MIT Press, 1994. – 419 p.

57 Baudrillard J. Simulacres et simulation. – Paris: Editions Galilee, 1981. – 472 p.

58 Vygotsky L.S. Thought and language. – Cambridge: MIT Press, 2012. – 525 p.

59 Amirova A., Nurumov K., Kasa R., Akhmetzhanova A., Kuzekova A. The impact of the digital divide on synchronous online teaching in Kazakhstan during

COVID-19 school closures // Frontiers in Education. – 2023. – https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1083651 – P. 34 – 44.

60 Hall E.T. Beyond culture. – New York: Anchor Press, 1976 – P. 51 – 68.

61 Van Dijk J.A. A framework for digital divide research // Electronic Journal of Communication. – 2002. – Vol. 12. – No. 1 – P. 68 – 92.

62 Davis F.D. Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology // MIS Quarterly. – 1989. – Vol. 13. – No. 3. – P. 319 – 340.

63 Van Dijk J. The deepening divide: Inequality in the information society. – London: SAGE Publications, 2005. – 440 p.

64 Postman N. Technopoly: The surrender of culture to technology. – New York: Vintage, 2011. – 493 p.

65 Heidegger M. The question concerning technology // Technology and values: Essential readings. – 1954. – Vol. 99. – P. 113 – P. 136 – 152.

66 Lyotard J.-F., Van Den Abbeele G. Interview: Jean-François Lyotard // Diacritics. – 1984. – Vol. 14. – No. 3. – P. 16 – 21.

67 Castells M. Communication power. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 302 p.

68 Cassirer E. The philosophy of symbolic forms. Vol. 4: The metaphysics of symbolic forms. – New Haven: Yale University Press, 1953. – 355 p.

69 Illich I. Deschooling society. – New York: Harper & Row, 1971. – 408 p.

70 Schwab K. The fourth industrial revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 461 p.

71 Organisation for Economic Co-operation and Development. Going digital: Shaping policies, improving lives. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 514 p.

72 Дорошевич Э.К. Сотериологическая суть новой метафизики // Культура. Наука. Творчество: сб. материалов конф. – 2019. – С. 185–190.

73 Губский Е., Кораблева Г., Лутченко В. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 270 с.

74 Лотман Ю.М. Непредсказуемые механизмы культуры. – Таллин: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2010. – 323 с.

75 Giddens A., Griffiths S. Sociology. – Cambridge: Polity, 2006. – 376 p.

76 Macionis J.J. Sosyoloji/Sociology. – Ankara: Nobel Akademik Yayincilik, 2012. – 429 p.

77 Sztompka P. The sociology of social change. – Oxford: Blackwell, 1994. – 482 p.

78 Hofstede G. Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context // Online Readings in Psychology and Culture. – 2011. – Vol. 2. – No. 1. – P. 8 – P. 157–174.

79 Nurgaliyeva S., Bolatov A., Abildina S., Zeinolla S., Kurbonova B., Kyyakbayeva U. COVID-19 online learning challenges: Kazakhstan secondary schools case study // Frontiers in Education. – 2024.– P. 174 – 198.

80 Seilkhan A., Abdrassulova Z., Erkaebaeva M., Soltan R., Makhambetov M., Ydyrys A. Problems of distance education in Kazakhstan during the COVID-19

pandemic // World Journal of Educational Technology: Current Issues. – 2022. – Vol. 14. – No. 2. – P. 380 – 389.

81 Bruner J.S. The culture of education. – Cambridge: Harvard University Press, 1997. – 344 p.

82 Едильбаева С., Кудайбергенова Н. Образование как приобщение к культуре в философских идеях Канта // Journal of Philosophy, Culture and Political Science. – 2012. – Т. 41. – № 4. – С. 50 – 55.

83 UNESCO. Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action. – Paris: International Commission on the Futures of Education, 2020. – 450 p.

84 Appadurai A. The production of locality // Counterworks / Ed. R. Fardon. – London: Routledge, 2003. – P. 208 – 229.

85 Arnove R.F. Philanthropy and cultural imperialism: The foundations at home and abroad. – Bloomington: Indiana University Press, 1984. – 206 p.

86 Arnove R.F. Comparative education and world-systems analysis // Comparative Education Review. – 1980. – Vol. 24. – No. 1. – P. 48 – 62.

87 Wallerstein I. World-systems analysis: An introduction. – Durham: Duke University Press, 2020. – 312 p.

88 Flecha R. Sharing words: Theory and practice of dialogic learning. – London: Bloomsbury Publishing, 2000. – 365 p.

89 Williamson B. Making markets through digital platforms: Pearson, edu-business, and the (e)valuation of higher education // Critical Studies in Education. – 2021. – Vol. 62. – No. 1. – P. 50 – 66.

90 Freire P. Education for critical consciousness. – New York: Continuum, 1973. – 471 p.

91 Shiokawa M.S. Globalization, culture, and online learning: An exploration of the sociocultural perspectives of Indian students participating in US-based online courses: dis. ... – 2019. – 524 p.

92 Gramsci A. Selections from the prison notebooks // The applied theatre reader / Ed. P. Taylor, R. Warner. – London: Routledge, 2020. – P. 141–142.

93 Dewey J. How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process. – Boston: D.C. Heath, 1933. – 280 p.

94 Подласый И. Педагогика. – М.: Litres, 2009. – 333 с.

95 Bauman Z. Liquid modernity. – Cambridge: Polity Press, 2000. – 386 p.

96 Arendt H. The crisis in education // Between past and future. – New York: Penguin, 2006. – P. 170 – 193.

97 Apple M.W. Ideology and curriculum. – London: Routledge, 2004. – 492 p.

98 Giroux H.A. Theory and resistance in education: Towards a pedagogy for the opposition. – London: Bloomsbury, 2024. – 195 p.

99 Lotman J. Culture and explosion. Vol. 1. – Berlin: Walter de Gruyter, 2009. – 248 p.

100 Anderson T., Dron J. Three generations of distance education pedagogy // International Review of Research in Open and Distributed Learning. – 2011. – Vol. 12. – No. 3. – P. 80 – 97.

101 Selwyn N. Digital technology and the contemporary university: Degrees of digitization. – London: Routledge, 2014. – 354 p.

102 Perrotta C., Gulson K.N., Williamson B., Witzenberger K. Automation, APIs and the distributed labour of platform pedagogies in Google Classroom // Critical Studies in Education. – 2021. – Vol. 62. – No. 1. – P. 97–113.

103 de F. Souza J. UNESCO, World Bank, and OECD: Global perspectives on the right to education and implications for the teaching profession // Educação em Revista. – 2024. – Vol. 40. – P. e94756. – 460 p.

104 Nichols T.P., Dixon-Román E. Platform governance and education policy: Power and politics in emerging edtech ecologies // Educational Evaluation and Policy Analysis. – 2024. – Vol. 46. – No. 2. – P. 309 – 328.

105 Noteboom J. Centring student agency in the analysis of datafication in higher education // Data Power 2024: Situating Data Practices Beyond Data Universalism: сб. материалов конф. – 2024. – 216 p.

106 Sonnenberg D., Rutledge P. Online education benefits instructors' emotional labor management // Computers & Education Open. – 2024. – Vol. 7. – P. 100225 – P. 33 – 48.

107 Deleuze G., Guattari F. A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia. – London: Bloomsbury Publishing, 1988. – 322 p.

108 Hannon J., D'Netto B. Cultural diversity online: Student engagement with learning technologies // International Journal of Educational Management. – 2007. – Vol. 21. – No. 5. – P. 418 – 432.

109 Khan Academy. Khan Academy: Free online courses, lessons & practice [Электронный ресурс]. – URL: https://www.khanacademy.org/

110 Brown M. MIT OpenCourseWare marks 10th anniversary of pilot site launch // MIT News. – 2012. – 5 Oct. – URL: https://news.mit.edu/2012/mit-opencourseware-marks-10th-anniversary-of-pilot-site-launch. – 481 p.

111 Myatt B.E. Examination of 21st century organization development: An ethnography of a distance learning support department at a Hispanic serving institution of higher education: dis. ... – 2022. – 184 p.

112 Minero S.Z. Cultural identity in flux: A qualitative study of Chinese international students' construction of being and positioning in US higher education: dis. ... – Cambridge: Harvard University, 2020. – 237 p.

113 Sobel M.E. Lifestyle and social structure: Concepts, definitions, analyses. – Amsterdam: Elsevier, 2013. – 290 p.

114 Chaney D. Lifestyles. – London: Routledge, 2012. – 343 p.

115 Veal A.J. The concept of lifestyle: A review // Leisure Studies. – 1993. – Vol. 12. – No. 4. – P. 233 – 252.

116 Gates B. Business @ the speed of thought // Business Strategy Review. – 1999. – Vol. 10. – No. 2. – P. 11 – 18.

117 Мартов С. Третья сигнальная система. – 2006. – 502 с.

118 Sariyeva A., Zholdubayeva A. Постпандемия кезеңіндегі жаңа құндылықтар: «жаңа норма» ұғымының рөлі // Bulletin of Karaganda University: History and Philosophy Series. – 2023. – Vol. 111. – No. 3. – Б. 246 – 253.

119 Rheingold H. The virtual community: Homesteading on the electronic frontier. – Cambridge: MIT Press, 2000. – 258 p.

120 Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М., 2001. – 311 с.

121 Van Dijck J., Poell T., De Waal M. The platform society: Public values in a connective world. – Oxford: Oxford University Press, 2018. – 364 p.

122 Williamson B. Datafication of education: A critical approach to emerging analytics technologies and practices // Rethinking pedagogy for a digital age / Ed. H. Beetham, R. Sharpe. – London: Routledge, 2019. – P. 212 – 226.

123 Selwyn N. Is technology good for education? – Cambridge: Polity Press, 2016. – 470 p.

124 Dunkwu J. Analysis of the implementation of published online learning and teaching strategies in UK universities: A case study of five universities: dis. ... – 2023. – 523 p.

125 Richmond N. Digital ethnography: Understanding faculty use of an online community of practice for professional development: dis. ... – Boston: Northeastern University, 2014. – 226 p.

126 Smith P. Crossing cultural boundaries: Explorations in multilingual teaching and learning: dis. ... – Tampa: University of South Florida, 2013. – 279 p.

127 Heng W. Cultural interpretations of Socratic and Confucian education philosophy. – 2013. – 332 p.

128 Аязбекова С. Культура в евразийском пространстве: теория, практика и современность // Культура в евразийском пространстве: традиции и новации. – 2018. – № 1 (2). – С. 16–20.

129 Bo N.S.W. OECD digital education outlook 2023: Towards an effective education ecosystem // Hungarian Educational Research Journal. – 2025. – Vol. 15. – No. 2. – P. 284–289.

130 Ritzer G. The McDonaldization of society. – Thousand Oaks: Pine Forge Press, 1993. – 491 p.

131 Berger P., Luckmann T. The social construction of reality // Social theory re-wired / Ed. C. Calhoun et al. – London: Routledge, 2016. – P. 110 – 122.

132 Naidoo R., Jamieson I. Empowering participants or corroding learning? Towards a research agenda on the impact of student consumerism in higher education // Journal of Education Policy. – 2005. – Vol. 20. – No. 3. – P. 267 – 281.

133 Bunce L., Baird A., Jones S.E. The student-as-consumer approach in higher education and its effects on academic performance // Studies in Higher Education. – 2017. – Vol. 42. – No. 11. – P. 1958 – 1978.

134 Brown P., Lauder H., Ashton D. The global auction: The broken promises of education, jobs, and incomes. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 353 p.

135 Pariser E. The filter bubble: What the Internet is hiding from you. – London: Penguin, 2011. – 406 p.

136 Molesworth M., Nixon E., Scullion R. Having, being and higher education: The marketisation of the university and the transformation of the student into consumer // Teaching in Higher Education. – 2009. – Vol. 14. – No. 3. – P. 277 – 287.

137 OECD. Additional results from the Survey of Adult Skills. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 512 p.

138 Jones C. Theories of learning in a digital age // Networked learning: An educational paradigm for the age of digital networks. – Berlin: Springer, 2015. – P. 47 – 78.

139 Williamson B. Big data in education: The digital future of learning, policy and practice. – London: SAGE Publications, 2017. – 268 p.

140 Marginson S. Higher education and the common good. – Melbourne: Melbourne University Publishing, 2016. – 321 p.

141 Omirbekova A., Massalimova A., Zholdubayeva A., Nasimova G. Global challenges, threats, risks in the culture sphere of Republic of Kazakhstan // 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2016: сб. материалов конф. – 2016. – P. 509 – 516.

142 Aubakirova S., Zholdubayeva A., Manassova M. On the theoretical and methodological foundations of the study of secular and confessional education // Journal of Philosophy, Culture and Political Science. – 2022. – Vol. 81. – No. 3. – P. 47 – 54.

143 Hodges C., Moore S., Lockee B., Trust T., Bond A. The difference between emergency remote teaching and online learning // Educational Review. – 2020. – Vol. 27. – No. 1. – P. 1 – 9.

144 Selwyn N. Schools and schooling in the digital age: A critical analysis. – London: Routledge, 2011. – 183 p.

145 Zuboff S. The age of surveillance capitalism // Social theory re-wired / Ed. C. Calhoun et al. – London: Routledge, 2023. – P. 203 – 213.

146 Скляренко Т.М. Зарубежные концепции дистанционного образования // Образование и наука. – 2013. – № 1. – С. 106 – 116.

147 Қазақстан Республикасының Президенті. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы: Жарлық № 205 [Күші жойылды]. – 2016.

148 Қазақстан Республикасы Премьер-Министрі. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының жобасын әзірлеу жөніндегі жұмыс тобын құру туралы: 2019 жылғы 29 маусымдағы № 116-ө өкімі. – 2019. – 5 б.

149 Казинформ. В Казахстане получить диплом дистанционно можно только в одном вузе [Электронный ресурс] // Международное информационное агентство «Kazinform». – 2025. – 24 февраля. – URL: [ссылка на материал].

150 Schleicher A. PISA 2018: Insights and interpretations. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 501 p.

151 Becker S.P. et al. Remote learning during COVID-19: Examining school practices, service continuation, and difficulties for adolescents with and without attention-deficit/hyperactivity disorder // Journal of Adolescent Health. – 2020. – Vol. 67. – No. 6. – P. 769 – 777.

152 Bourdieu P. The forms of capital (1986) // Cultural theory: An anthology. Vol. 1. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2011. – P. 81 – 93.

153 De Siqueira A.C. The 2020 World Bank education strategy: Nothing new, or the same old gospel // The World Bank and education / Ed. C. Ginsburg, N. Nagasaki. – Leiden: Brill, 2012. – P. 67 – 81.

154 World Health Organization. Levels and trends in child malnutrition: UNICEF/WHO/World Bank Group joint child malnutrition estimates: Key findings of the 2023 edition. – Geneva: WHO, 2023. – 363 p.

155 Есенова К., Балгабаева А.О., Исмаилова Ф.К. Языковой этикет в виртуальной коммуникации: когнитивные и культурно-прагматические аспекты в цифровом пространстве коммуникации // Tiltanym. – 2026. – № 1. – С. 150 – 163.

156 Серикбаева А. Виртуалды коммуникациядағы тілдік жаңартпалар: кодификациялау және лексикографиялау: дис. ... – Алматы: Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 2025. – 469 б.

157 Archer E. Technology-driven proctoring: Validity, social justice and ethics in higher education // Perspectives in Education. – 2023. – Vol. 41. – No. 1. – P. 119 – 136.

158 Robertson R. Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity // Global Modernities. – 1995. – Vol. 2. – No. 1. – P. 25 – 44.

159 Roudometof V. Glocalization: A critical introduction. – London: Routledge, 2016. – 278 p.

160 Dalton-Puffer C. Content-and-language integrated learning: From practice to principles? // Annual Review of Applied Linguistics. – 2011. – Vol. 31. – P. 182 – 204.

161 Marginson S. The worldwide trend to high participation higher education: Dynamics of social stratification in inclusive systems // Higher Education. – 2016. – Vol. 72. – No. 4. – P. 413 – 434.

162 Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M. Cultures and organizations: Software of the mind. – 3rd ed. – New York: McGraw-Hill, 2010. – 437 p.

163 Buckingham D. Introducing identity. – Chicago: MacArthur Foundation Digital Media and Learning Initiative, 2008. – 490 p.

164 Giddens A. Modernity and self-identity // Social theory re-wired / Ed. C. Calhoun et al. – London: Routledge, 2023. – P. 477 – 484.

165 Castells M. The internet galaxy: Reflections on the internet, business, and society. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 246 p.

166 Каратабанов Р. Аналитический доклад: «Концептуальные основы системы ценностно-ориентированного обучения и воспитания молодежи». – Астана: НАО «Казахстанский институт общественного развития», 2022. – 299 с.

167 Осипов А.М., Матвеева Н.А. Институциональные барьеры и механизмы доступности образования: концепция и региональная динамика // Социологические исследования. – 2015. – № 7. – С. 37 – 48.

168 Reardon S.F. The widening academic achievement gap between the rich and the poor: New evidence and possible explanations. – New York: Russell Sage Foundation, 2011. – 405 p.

169 Константиновский Д. Институт образования и социальное неравенство // Россия реформирующаяся. – 2001. – № 1. – С. 144 – 166.

170 Осипов А.М., Матвеева Н.А. Институциональные барьеры и механизмы доступности образования: концепция и региональная динамика // Социологические исследования. – 2015. – № 7. – С. 37 – 48.

171 Negroponte N. Being digital. – New York: Knopf, 1995. – 214 p.

172 Warschauer M. Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide. – Cambridge: MIT Press, 2004. – 267 p.

173 Moore M.G., Kearsley G. Distance education: A systems view of online learning. – Belmont: Wadsworth, 2012. – 320 p.

174 OECD. Education at a glance 2022: OECD indicators. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 373 p.

175 Van Dijk J. The network society. – 3rd ed. – London: SAGE Publications, 2012. – 426 p.

176 Acharya B.B. Conceptual evolution of the digital divide: A systematic review of the literature. – 2017. – 479 p.

177 Ragnedda M., Ruiu M.L. Digital capital: A Bourdieusian perspective on the digital divide. – Bingley: Emerald Group Publishing, 2020. – 182 p.

178 Ragnedda M. Conceptualizing digital capital // Telematics and Informatics. – 2018. – Vol. 35. – No. 8. – P. 2366 – 2375.

179 Вартанова Е.Л., Гладкова А.А., Дунас Д.В. Цифровой капитал как гибридный нематериальный капитал: теоретические подходы и практические решения в российском контексте // Вопросы теории и практики журналистики. – 2022. – Т. 11. – № 1. – С. 6 – 26.

180 Robinson L. A taste for the necessary: A Bourdieuian approach to digital inequality // Information, Communication & Society. – 2009. – Vol. 12. – No. 4. – P. 488 – 507.

181 Helsper E.J. A corresponding fields model for the links between social and digital exclusion // Communication Theory. – 2012. – Vol. 22. – No. 4. – P. 403 – 426.

182 Sariyeva A., Zholdubayeva A., Kurmanaliyeva A., Gerfanova E. Digital inequality and socio-cultural barriers in distance learning in Kazakhstan: Urban-rural perspectives // Journal of Culture and Values in Education. – 2026. – Vol. 9. – No. 1. – P. 59 – 85.

183 Bokayev B., Torebekova Z., Davletbayeva Z., Zhakypova F. Distance learning in Kazakhstan: Estimating parents' satisfaction of educational quality during the coronavirus // Technology, Pedagogy and Education. – 2021. – Vol. 30. – No. 1. – P. 27 – 39.

184 McLuhan M. The Gutenberg galaxy: The making of the typographic man. – Toronto: University of Toronto Press, 1962. – 203 p.

185 Hall E.T. The silent language. – New York: Doubleday, 1959. – 256 p.

186 Қазақстан Республикасының Президенті. О Концепции этнокультурного образования в Республике Казахстан: Постановление № 3058. – 1996. – 309 с.

187 Lyotard J.-F. The postmodern condition: A report on knowledge. Vol. 10. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984. – 362 p.

188 Alzoubi K.A.A. The cultural construction of AI in learning: A comparative analysis of integration models // International Journal of Interactive Mobile Technologies. – 2026. – Vol. 20. – No. 6. – P. 113 – P. 27 – 40.

189 Cao T.L. Google Arts & Culture and the platformization of cultural heritage: Convergence, gamification, and shifting positions of institutional partners // Convergence. – 2026. – 468 p.

190 Gurjar N., Bai H. Assessing culturally inclusive instructional design in online learning // Educational Technology Research and Development. – 2023. – Vol. 71. – No. 3. – P. 1253 – 1274.